

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА**

На правах рукопису

КОЧИН ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 347.471.01

**НЕПІДПРИЄМНИЦЬКІ ТОВАРИСТВА
ЯК ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:

Галянтич Микола Костянтинович,
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ УЧАСТІ НЕПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ У ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ	12
1.1. Поняття, ознаки та види непідприємницьких товариств	12
1.2. Загальні підстави участі непідприємницьких товариств у цивільних правовідносинах	47
1.3. Цивільні правоздатність та дієздатність непідприємницького товариства	71
Висновки до першого розділу	90
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НЕПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ	93
2.1. Управління непідприємницьким товариством	93
2.2. Здійснення суб'єктивних цивільних прав та виконання обов'язків учасниками (членами) непідприємницьких товариств	104
Висновки до другого розділу	120
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ НЕПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ В УКРАЇНІ	121
3.1. Приватнокорисні непідприємницькі товариства	121
3.2. Суспільнокорисні непідприємницькі товариства	153
Висновки до третього розділу	182
ВИСНОВКИ	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	189
ДОДАТКИ	225

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРК	–	Автономна Республіка Крим
БК України	–	Бюджетний кодекс України
ГК України	–	Господарський кодекс України
ГПК України	–	Господарський процесуальний кодекс України
ЖК УРСР	–	Житловий кодекс Української РСР
КК України	–	Кримінальний кодекс України
КУпАП	–	Кодекс України про адміністративні правопорушення
МОП	–	Міжнародна організація праці
ООН	–	Організація Об'єднаних Націй
ПК України	–	Податковий кодекс України
СНД	–	Співдружність Незалежних Держав
США	–	Сполучені Штати Америки
СРСР	–	Союз Радянських Соціалістичних Республік
Укоопспілка	–	Центральна спілка споживчих товариств України
Укрдержреєстр	–	Державна реєстраційна служба України
ЦК РФ	–	Цивільний кодекс Російської Федерації
ЦК України	–	Цивільний кодекс України
ЦК УРСР	–	Цивільний кодекс Української РСР
ЦПК України	–	Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із учасників цивільних правовідносин є непідприємницькі товариства (ст. 85 ЦК України). Ці юридичні особи приватного права тривалий час асоціювалися в суспільстві з політичною чи громадською діяльністю. Проте на сьогодні непідприємницькі товариства все частіше створюються і діють задля здійснення та захисту цивільних, трудових, соціальних та інших прав фізичних та юридичних осіб. Отже, відбувається трансформація суто публічно-правової природи непідприємницьких товариств на приватноправову.

Чинне законодавство України системно та послідовно визначає правовий статус лише підприємницьких товариств, залишаючи обмеженим і неуніфікованим, а також недостатньо чітким і визначеним правове регулювання статусу непідприємницьких товариств. Це призводить, зокрема, до такого негативного правового явища як відкритість переліку цих юридичних осіб. Крім того, значна кількість нормативно-правових актів, які регулюють статус непідприємницьких товариств, прийнята без врахування доктринальних підходів цивілістики до правового статусу юридичних осіб приватного права загалом та непідприємницьких товариств зокрема.

З 1 січня 2013 року набирає чинності Закон України «Про громадські об'єднання», який запроваджує новий підхід до регулювання діяльності громадських об'єднань в цілому та непідприємницьких товариств зокрема. Відповідно до цього Закону частина видів непідприємницьких товариств (зокрема, асоціацій, лікарняних кас та ін.) взагалі позбавляються нормативно-правової бази, а тому їх подальше існування знаходиться під загрозою. Такий стан правового регулювання діяльності непідприємницьких товариств та оновлення відповідного чинного законодавства визначають необхідність звернення науковців до проблематики правового статусу таких товариств.

Проблем цивільно-правового статусу непідприємницьких юридичних осіб торкалися у своїх працях такі вчені як: О. В. Батожська, О. М. Биков, В. І. Борисова, С. М. Братусь, С. Л. Буко, Ю. В. Вітка, М. К. Галянтич, К. Б. Дудорова, І. П. Жигалкін, А. В. Зеліско, О. І. Зозуляк, Н. В. Козлова, В. М. Короленко, К. О. Кочергіна, В. І. Крат, Ю. В. Кривенко, І. М. Кучеренко, Д. С. Лещенко, О. Ю. Літвіна, В. В. Луць, Л. М. Мандрика, М. В. Менджул, К. В. Негребецька, В. Ф. Піддубна, І. В. Плахіна, В. Д. Примак, О. М. Скоропис, О. М. Соловійов, І. В. Спасибо-Фатєєва, М. А. Тихонова, В. Д. Фучеджі, В. О. Чепурнов, П. П. Черевко, Г. Ф. Шершеневич, Є. О. Ятченко та інші. Привертають увагу роботи й інших науковців, результати яких опосередковано стосуються правового регулювання статусу непідприємницьких товариств, зокрема: В. О. Джуринського, С. І. Архіпова, К. П. Беляєва, Н. В. Богашевої, О. М. Вінник, С. О. Гладкого, О. В. Гутнікова, С. С. Мирзи, Є. О. Мічуріна, В. І. Полюховича, В. Ю. Полякова, П. Д. Пригузи, І. Б. Саракун, В. С. Щербини, Г. В. Юровської та інших.

Названими авторами розглядалися переважно лише окремі аспекти статусу непідприємницьких товариств чи їх видів. Вказана наукова проблематика цих юридичних осіб приватного права у своїй єдності вітчизняними науковцями не досліджувалась. Відтак, низка питань теоретичного та практичного значення щодо цивільно-правового статусу непідприємницьких товариств залишаються невирішеними й досі.

Вищевказане обумовлює потребу проведення сучасного наукового дослідження цивільно-правового статусу непідприємницьких товариств як юридичних осіб приватного права з урахуванням існуючих правових проблем публічно-правового регулювання їх статусу (діяльності).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України 24 листопада 2010 року (протокол № 10). Робота

виконана відповідно до теми науково-дослідної роботи Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України «Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав» (номер державної реєстрації 0108U000494).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дослідження є встановлення особливостей цивільно-правового регулювання статусу непідприємницьких товариств як юридичних осіб приватного права, а також розробка теоретичних механізмів його удосконалення. Для досягнення окресленої мети поставлені наступні *задачі*:

– визначити приватноправові ознаки та сформулювати авторські дефініції понять «непідприємницьке товариство», «приватнокорисне товариство», «суспільнокорисне товариство»;

– з'ясувати особливості цивільної правоздатності та цивільної дієздатності непідприємницьких товариств;

– визначити місце непідприємницьких товариств в системі юридичних осіб приватного права;

– встановити особливості участі осіб у непідприємницьких товариствах;

– визначити систему та провести класифікацію непідприємницьких товариств, розмежувавши їх окремі види;

– розробити пропозиції щодо удосконалення законодавства, що регулює цивільно-правовий статус непідприємницьких товариств.

Об'єкт дослідження – цивільні правовідносини за участю непідприємницьких товариств.

Предмет дослідження складають теоретичні погляди, ідеї, концепції щодо цивільно-правового статусу непідприємницьких товариств, норми вітчизняних та зарубіжних нормативно-правових актів, які його визначають, а також судова практика розгляду господарських і цивільних справ за участю непідприємницьких товариств.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є система засобів, прийомів і підходів, заснована на філософських, загальних та

спеціальних методах наукового пізнання правових явищ. Філософсько-світоглядною основою дослідження є матеріалістична діалектика. Правосуб'єктність непідприємницьких товариств розглядається у розвитку та взаємозв'язку з іншими явищами об'єктивної дійсності в цілому та особливостями здійснення ними цивільних прав (підрозділ 1.3 дисертації). Порівняльно-правовий метод дослідження дозволив сформулювати спільні наукові уявлення про основні тенденції за закономірності функціонування системи непідприємницьких товариств за законодавством України та зарубіжних країн (підрозділи 1.1, 3.1, 3.2 дисертації). Формально-логічний метод дозволив визначити основні загальнотеоретичні положення про непідприємницькі товариства, визначення поняття окремих товариств (розділи 1, 3 дисертації). Системний підхід використано при дослідженні проблем управління та участі (членства) в непідприємницьких товариствах (розділ 2 дисертації).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступних наукових положеннях і висновках, які виносяться на захист.

Уперше:

1) визначена система непідприємницьких товариств як юридичних осіб приватного права, яка складається з: а) приватнокорисних товариств (асоціації; об'єднання співвласників; фонди; непідприємницькі кооперативи); б) суспільнокорисних товариств (громадські організації; саморегулювні організації; громадські формування);

2) доведено, що терміном «фонд», який використовується для визначення організаційно-правової форми юридичної особи, слід позначати не лише установи, а й товариства, створені шляхом об'єднання майна засновників;

3) запропоновані авторські визначення видів приватнокорисних непідприємницьких товариств:

– асоціація – непідприємницьке товариство, створене з метою задоволення особистих немайнових інтересів виключно засновників;

– фонд – непідприємницьке товариство, в основі якого лежить об'єднання майнових інтересів учасників (членів) для спільного накопичення та використання коштів (майна), на яке учасники (члени) мають майнові права,

а також суспільнокорисних непідприємницьких товариств:

– громадське об'єднання – непідприємницьке товариство, створене з метою задоволення інтересів невизначеного кола осіб та/або суспільних потреб;

– саморегулювальна організація – непідприємницьке товариство, що має делеговані владні повноваження у визначеній сфері професійної діяльності;

– громадське формування – непідприємницьке товариство, що має делеговані владні повноваження з охорони визначених цими повноваженнями суспільних відносин.

Удосконалено:

4) положення про необхідність визнання обов'язковим установчим документом суспільнокорисних товариств не лише статуту, а й документа, що визначає їх суспільну користь (програми);

5) висновок, що право на свободу об'єднання (асоціації) осіб є їх особистим немайновим правом. Щодо непідприємницьких товариств це право забезпечує їх участь у цивільних правовідносинах і безпосередньо не пов'язане з реалізацією політичних чи громадських інтересів;

6) положення, що управління юридичною особою не може здійснюватися іншими юридичними особами на підставі договору, оскільки управління здійснюється щодо об'єкта, а не суб'єкта відповідних правовідносин;

7) висновок про те, що права учасників (членів) непідприємницького товариства мають корпоративну правову природу та, залежно від виду товариства, можуть комбінувати організаційні, майнові та немайнові права.

Дістали подальшого розвитку:

8) науковий погляд на те, що організаційно-правова форма юридичної особи формується внаслідок як приватноправових чинників, так і публічно-правового впливу, що пов'язано з ознаками публічності виникнення юридичної особи та порядком легітимації (визнання) її державою;

9) обґрунтування необхідності законодавчого закріплення норми про те, що у разі ліквідації приватнокорисного товариства право власності на його майно має переходити до його засновників (учасників), а у разі ліквідації публічнокорисного товариства – іншому суспільнокорисному товариству або територіальній громаді за місцезнаходженням юридичної особи, для забезпечення його використання у суспільно корисних цілях;

10) наукові положення про те, що управління непідприємницьким товариством може здійснюватись у двох формах: а) простій (загальні збори та виконавчий орган), що притаманно асоціаціям і громадським формуванням; б) складній (загальні збори, виконавчий орган, спеціальні органи), що притаманно фондам, громадським організаціям і саморегульвним організаціям.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання отриманих у результаті дисертаційного дослідження висновків:

1) у *науково-дослідній діяльності* – для подальшого розроблення положень про непідприємницькі юридичні особи та приватно-публічне партнерство в межах «третього сектору»;

2) у *законотворчій діяльності* – для удосконалення та гармонізації норм приватного та публічного права, що регулюють правовий статус непідприємницьких товариств. Результати дисертаційного дослідження були використанні при підготовці наукових висновків та пропозицій до проекту Закону України «Про громадські об'єднання» (реєстраційний № 7262–1 від 01.11.2010) (акт впровадження – Додаток Г);

3) у *навчальному процесі* – при викладанні та підготовці навчально-методичної літератури з навчальних дисциплін «Цивільне право»,

«Господарське право» та «Правовий статус непідприємницьких організацій в Україні»;

4) у *правозастосовній діяльності*, зокрема, при державній реєстрації непідприємницьких товариств як юридичних осіб, при розгляді та вирішенні судами справ за участю або щодо діяльності непідприємницьких товариств.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною науковою працею, в якій висвітлено авторські позиції до правового регулювання цивільно-правового статусу непідприємницьких товариств як юридичних осіб приватного права. Викладені в дисертації наукові положення, висновки і рекомендації, що виносяться на захист, отримані дисертантом самостійно. У колективній монографії «Особливості здійснення суб'єктивних прав учасниками цивільних відносин» за загальною редакцією В. В. Луця (Київ, 2011) дисертантом особисто підготовлено підрозділ 5.3 «Особливості здійснення суб'єктивних цивільних прав учасниками непідприємницьких товариств». У співавторстві з М. К. Галянтчем в № 2 журналу «Юридична Україна» за 2011 рік опубліковано статтю «Непідприємницькі товариства у механізмі реалізації права на свободу об'єднань», особистий внесок здобувача складає 50 відсотків. У співавторстві з П. І. Лапечуком в № 3–4 журналу «Малий і середній бізнес» за 2011 рік опубліковано статтю «Місце природоохоронних громадських організацій серед непідприємницьких товариств», особистий внесок здобувача – 50 відсотків.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження обговорювалися на спільних засіданнях відділу проблем приватного права та відділу юрисдикційних форм захисту суб'єктів приватного права, а також на засіданні Вченої ради Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва НАПрН України.

Крім того, вони оприлюднювалися на: Міжнародній науково-практичній конференції «Правові проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Харків, 23–24 лютого 2011 р.); Міжнародній науково-практичній

конференції «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства» (м. Харків, 25 лютого 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розвитку правової системи України» (м. Харків, 23–24 квітня 2011 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Розвиток юридичної науки, правотворчості та правозастосування в період незалежності України» (м. Київ, 12 травня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного права» (м. Харків, 13–14 травня 2011 року); Проблемно-науковій міжгалузевій конференції «Інформаційні проблеми комп'ютерних систем, юриспруденції, енергетики, економіки, моделювання та управління (м. Бучач – м. Яремче, 17–20 травня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченої 10-ій річниці створення Лабораторії з вивчення проблем корпоративного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України «Проблеми охорони прав суб'єктів корпоративних правовідносин» (м. Івано-Франківськ, 23–24 вересня 2011 р.); Міжнародній науковій конференції «Десяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 18–19 листопада 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства» (м. Харків, 16 березня 2012 р.).

Публікації. Основні висновки і теоретичні положення дослідження знайшли відображення у 15 наукових працях, зокрема, у підрозділі колективної монографії, 5 наукових статтях, опублікованих у наукових виданнях, що входять до переліку фахових для юридичних наук видань, та у 9 тезах доповідей на конференціях.

РОЗДІЛ 1

ПЕРЕДУМОВИ УЧАСТІ НЕПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ У ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ

1.1. Поняття, ознаки та види непідприємницьких товариств

Курс на побудову демократичної, соціальної, правової держави вимагає створення правового підґрунтя для реалізації громадянами економічних, соціальних, культурних, екологічних, інших прав та інтересів. Проте, жодна держава як соціальне утворення не здатна повною мірою забезпечити реалізацію прав та інтересів населення, оскільки не в змозі охопити весь спектр суспільних та індивідуальних потреб. Громадянське суспільство спирається на самоврядний потенціал суспільства за допомогою якого воно здатне самоорганізуватися на основі виявлення і реалізації своїх власних інтересів, що обмежує претензії з боку державної влади на всеохоплюючу (тотальну) опіку індивіда та суспільства [52, С. 50-51].

На нинішньому етапі у суспільстві виокремлюють такі сфери його функціонування: 1) адміністративно-самоврядна (діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та створених ними юридичних осіб); 2) економічна – пов'язана з отриманням прибутку (як публічне, так і приватне підприємництво); 3) громадсько-політична (децентралізована) або «третій сектор» або «сектор сприяння самореалізації громадських ініціатив» [220, С. 8–9]. У межах останнього сектору ключовими елементами є непідприємницькі товариства, які у своїй сукупності підсилюють функціонування громадянського суспільства та демократичної держави, поєднують публічні та приватні інтереси [198, С. 5], адже приватні ініціативи мають успіх, коли мешканці сподіваються один на

одного, а громадянське суспільство дозволяє швидше вирішувати економічні потреби [18, С. 399].

Окремі аспекти інституту непідприємницьких товариств досліджувалися в межах наступних дисертаційних досліджень: «Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права» (Кучеренко І. М. [150]) – на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук; «Цивільно-правове регулювання діяльності товарних бірж» (Дудорова К. Б. [45]); «Право власності професійних спілок України» (Соловійов О. М. [258]); «Правовий статус благодійних установ та товариств за законодавством України» (Чепурнов В. О. [297]); «Право власності політичних партій в Україні» (Мандрика Л. М. [165]); «Релігійні організації як суб'єкти цивільного права» (Фучеджі В. Д. [287]); «Цивільно-правовий статус релігійних організацій в Україні» (Кривенко Ю. В. [141]); «Недержавні пенсійні фонди: особливості цивільно-правового статусу» (Вітка Ю. В. [29]); «Релігійні організації як суб'єкти цивільних правовідносин» (Піддубна В. Ф. [199]); «Непідприємницькі фізкультурно-спортивні організації як суб'єкти цивільного права» (Тіхонова М. А. [278]); «Правове положення благодійних організацій в Україні» (Літвіна О. Ю. [160]), «Цивільно-правовий статус бірж» (Плахіна І. В. [201]), «Речові права релігійних організацій на майно культового призначення» (Ятченко Є. О. [311]); «Правовий статус споживчих товариств» (Зеліско А. В. [105]), «Громадські організації як суб'єкти цивільного права» (Менджул М. В. [171]).

Крім того, не можуть залишитися поза увагою дисертаційні дослідження, які також впливають на погляди щодо згаданої проблеми. Зокрема, до таких робіт вчених-цивілістів слід віднести: «Правовий статус установ в цивільному праві України» (Лещенко Д. С. [155]); «Установи як юридичні особи» (Жигалкін І. П. [48]); «Створення юридичних осіб приватного права» (Черевко П. П. [298]); «Цивільно-правове регулювання ліквідації юридичних осіб» (Скоропис О. М. [255]).

Основою суспільства є організації, які створюються внаслідок реалізації права на свободу об'єднання. Такі утворення, з огляду на них як приватноправову категорію, є непідприємницькими, адже вони не мають за мету безпосередньо брати участь у підприємницькій діяльності чи розподіляти прибуток між учасниками.

На думку В. Яворського, який аналізував реалізацію свободи об'єднань (асоціацій), законодавство України не відповідає критерію якості, що вимагається міжнародними конвенціями, а певні обмеження (щодо мети діяльності, території діяльності тощо) не є необхідним у демократичному суспільстві [308, С. 120]. Крім того, Європейський суд з прав людини у справі «Корецький та інші проти України» (Заява №40269/02) у п. 33 рішення встановив, що адміністративна практика, яка склалася в Україні, суперечить гарантіям ст. 11 Конвенції про захист прав людини [233].

Право на свободу об'єднання (асоціації) передбачено як міжнародними, так і національними нормативно-правовими актами. Так, відповідно до ч. 1 ст. 20 Загальної декларації прав людини кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій [51]. Вказане право знайшло своє відображення також у ч. 1 ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [125], якою передбачено, що кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

Ці дві ключові норми частково відрізняються лише в українському варіанті їх перекладу, а саме щодо слова «association», яке при перекладі Загальної декларації прав людини зберегло змістове навантаження як «асоціація», натомість в офіційному перекладі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «freedom of association» замінено на «свободу об'єднання».

Термін «асоціація» є доречнішим (спеціальним), адже під ним розуміється добровільне об'єднання осіб чи організацій для досягнення спільної господарської, політичної, культурної чи якої-небудь іншої мети [26,

С. 26]. Тому пропонуємо розуміти свободу об'єднання як таку, що забезпечує реалізацію колективних інтересів у двох формах: 1) свобода мирних зібрань (зборів); 2) свобода асоціації.

В Основному Законі вказане право закріплено у двох нормах. Так, ч. 1 ст. 36 Конституції України [127] передбачено право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей (свобода асоціації). Натомість, частина 1 статті 39 Конституції України визначає, що громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (свобода мирних зібрань).

Конституційне визначення, надаючи право лише громадянам, обмежує свободу асоціації, що не відповідає ані міжнародним принципам, ані цивілістичним науковим положенням. Так, основною засадою приватного права є рівність учасників цивільних відносин. З огляду на це, фізичні та юридичні особи як типові суб'єкти приватного права повинні мати однакові права та обов'язки за винятком тих, які пов'язані з біологічною природою людини.

Як результат, такий публічно-правовий погляд на асоціації породжує нелогічне застосування згаданої норми. Наприклад, у висновку головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект Закону України «Про громадські організації» (реєстраційний № 7262-1 від 01.11.2010) [225] зазначено, що запропонована можливість бути учасниками та засновниками громадських організацій як фізичним, так і юридичним особам є невдалою через те, що у Конституції України поняття «право громадян України на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації» використовується в значно вужчому значенні, ніж у проекті. Між тим, за загальним правилом законодавчої техніки, юридичні терміни не

повинні використовуватися у законі в іншому значенні, ніж вони використовуються у Конституції.

У вказаному висновку також зауважено, що термін «юридичні особи» використовуються у цивільному та господарському праві з метою забезпечення певних потреб господарювання та майнових відносин, а необхідність наділення їх правосуб'єктністю у відносинах щодо права громадян на свободу об'єднання у громадські організації «не є зрозумілим».

На нашу думку, такий погляд на право на свободу об'єднання та його закріплення у Конституції України є хибним, оскільки:

по-перше, ведучи мову про юридичну техніку, використання терміну «громадяни» у Конституції України є відображенням ознак конституційного права, що врегульовує відносини між людиною та державою, що призводить до відсутності в актах публічного законодавства терміну «фізична особа»;

Права та обов'язки людини (фізичної особи) у II розділі Конституції України сформульовані на основі поділу цих учасників публічних відносин за ознакою їх правового зв'язку з державою на основі громадянства. Цивільне ж законодавство такий поділ фактично не використовує, тому відсутнє будь-яке порушення законодавчої техніки, адже публічно-правова термінологія не завжди є тотожною приватноправовій. У такому разі, можна поставити під сумнів будь-які права та обов'язки юридичних осіб, адже у відповідних статтях Конституції України вони не згадуються (наприклад, статті 31, 40, 42, 54, 66-68);

по-друге, навіть з точки зору публічно-правового регулювання надання учасникам особистого немайнового права на свободу об'єднання (зокрема, іноземцям та особам без громадянства) не є порушенням конституційних принципів.

Крім того, ст. 26 Конституції передбачений принцип зрівнювання у правах і обов'язках іноземців та осіб без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, з правами та обов'язками її громадян. Винятками з цього правила є сфера політичних прав (управління, вибори,

референдум) [128, С. 131-132]. Зокрема, такими обмеженнями свободи об'єднання, яка надається кожному, відповідно до ч. 2 ст. 22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, можуть бути обмеження лише в інтересах державної чи суспільної безпеки та суспільного порядку [173].

Не зважаючи на негативні висновки щодо можливості участі у громадських організаціях іноземців та осіб без громадянства ч. 1 ст. 7 Закону України «Про громадські об'єднання» [61] передбачатиметься право бути засновниками громадського об'єднання громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах.

Таким чином, інститут невідприємницьких товариств є комплексним, а отже, знаходить своє місце як у приватному, так і публічному праві. Так, базовими є *конституційні принципи* організації та діяльності невідприємницьких організацій: добровільність, невідпорядкованість владі, рівноправність членів, законність, вільний вибір діяльності, департизація [220, С. 10], які розуміються наступним чином:

1) *законність* є загальноправовим принципом, який полягає у тому, що відносини з приводу існування правового явища мають визначатися законом, а також як правовий режим, за допомогою якого забезпечується права і виконуються обов'язки всіма суб'єктами правових відносин.

2) *добровільність* варто розуміти як публічно-правовий обов'язок органів влади не втручатися у створення невідприємницьких юридичних осіб приватного права. З іншого погляду, цей принцип може розумітися як приватноправовий з огляду на особисте немайнове право на свободу створення таких організацій;

3) *невідпорядкованість владі* пов'язана з принципом добровільності, що означає відсутність відносин «влади та підпорядкування» невідприємницьких товариств з органами державної влади чи органами місцевого самоврядування. Певне, що це положення повинно найбільш зрозуміле в Україні, яке можна поєднати з принципом плюралізму державної влади. Не слід забувати, що в Українській РСР (як у СРСР загалом)

проголошувалося, що керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є «Комуністична партія Радянського Союзу» (ст. 6 Конституції УРСР [126]), яка за своєю юридичної природою була саме невідприємницьким товариством;

4) *департизація* полягає в обмеженнях для окремих учасників публічних відносин, які здійснюють управління, у праві на свободу об'єднання (зокрема, у політичні партії), а організація, що підтримує окремого кандидата чи партію на виборах, повинна бути прозорою у проголошенні своїх мотивів;

5) *вільний вибір діяльності* невідприємницьких юридичних осіб полягає у тому, що цей вибір обмежується заборонами на окремих напрямках для забезпечення підтримання суспільного ладу. Зокрема, забороняються організації, цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення;

б) *рівноправність членства* полягає у тому, що участь у тому чи іншому громадському формуванні не повинно надавати привілеїв чи заохочень при реалізації загальних прав та обов'язків особами. З іншого боку, цей принцип за загальним правилом полягає у наданні членам організації однакового обсягу прав та обов'язків.

У доповнення та уточнення цих принципів Конституційний Суд України висловив наступні правові позиції, що мають бути принциповими при тлумаченні права на свободу об'єднання [252, С. 149–158]:

– визначення засад утворення і діяльності політичних партій та інших об'єднань громадян виключно законами України (ч. 1 п. 5 мотивувальної частини Рішення від 03.03.1998) [239];

- поширення гарантій свободи політичної діяльності на всіх громадян (ч. 3 п. 3 мотивувальної частини Рішення від 03.12.1998) [238];
- заборона обмеження права на свободу об'єднання (ч. 9 п. 2.1, ч. 3 п. 2.3 мотивувальної частини Рішення від 18.10.2000) [240];
- заборона втручання у діяльність об'єднань громадян органів державної влади, місцевого самоврядування їх посадових і службових осіб (ч. 4 п. 4.3 мотивувальної частини Рішення від 23.05.2001) [237] та заборона їх втручання у реалізацію вказаного права (п. 2 мотивувальної частини Рішення від 13.12.2001) [236];
- заборона державного регулювання діяльності громадських організацій (п. 3-4 мотивувальної частини Рішення від 13.12.2001) [236];
- право об'єднань на державну підтримку (абз. 3–5 п. 5 мотивувальної частини Рішення від 13.12.2001) [236].

Таким чином, закріплення конституційних принципів статусу невідприємницьких товариств здійснене з метою особливого державного забезпечення права на свободу асоціації, яке є приватноправовим за своєю юридичною природою. Окремі з цих принципів (непідпорядкованість владі, департизація) розвивають принципи цивільного права (рівність та самостійність учасників цивільних відносин), тим самим гарантують державне визнання правосуб'єктності цих юридичних осіб.

Д. Макбрайд відзначає, що асоціація як об'єднання має бути не просто зібранням людей, які переслідують одну мету, але й повинно мати певний ступінь стабільності свого існування, мати організаційну структуру [164, С. 321]. Саме тому асоціація має такі важливі ознаки як *стійкість* та *персоніфікованість*.

Так, Т. В. Степаненко стверджує, що при захисті прав невизначеного кола осіб (захист громадського інтересу) у судовому порядку суб'єктами звернення є фізичні особи, державні органи, громадські об'єднання, організації, але при цьому позивач має бути персоніфікованим для встановлення його індивідуалізації в суді [271, С. 151–152].

Слід погодитися, що об'єднання (асоціація) у формі юридичної особи має більші правові можливості ніж неформальне об'єднання [164, С. 344]. Тому, така форма реалізації права на свободу об'єднання підтверджує думку, що непідприємницькі товариства, в першу чергу, є приватноправовим інститутом.

Якщо проаналізувати розвиток вітчизняного цивільного законодавства, то з моменту його першої кодифікації і до чинного ЦК України, поняття юридичної особи кардинально змінювалося від визначення їх як «об'єднання осіб» (п. 13 ЦК УРСР 1922 р.), вичерпного переліку видів організацій (ст. 24 ЦК УРСР 1963 р.) і до сьогодення – «організація» [120, С. 683, 742, 785]. При цьому, непідприємницькі товариства (у сучасному їх розумінні) завжди мали місце у системі цих суб'єктів цивільного права.

Юридична особа, на думку Чезаре Санфіліппо, виникла внаслідок двох типів явищ: охоплених поняттям «компанія» (тобто сукупність людей, які об'єдналися для досягнення загальної цілі) та поняттям «фонд» (тобто сукупність майна, об'єданого постійним призначенням одній цілі) [249, С. 47–48].

В основі життя суспільства, продовжує автор, характеризуючи корпорації, – принцип асоціації, в силу якого окремі індивіди об'єднуються в організації, щоб досягати загальних цілей, які недосяжні для одинаків. Першу групу складають політичні організми (*populus Romanus, municipia, coloniae*), які зараз назвали б юридичними особами публічного права.

На противагу цим утворенням юридичними особами у галузі приватного права були: *sodalitates*, які переслідували культурні цілі; та *collegia*, тобто суспільно корисні (поховальні товариства) чи професійні (творчі та виробничі корпорації) цілі [249, С. 48–49].

На сьогодні, залежно від мети, яку переслідують особи, в одному випадку право на об'єднання може реалізуватися через різного ступеня нестійкі організації: зібрання, мітинг, демонстрація; а в іншому – стійкі організації, у тому числі і як юридична особа, не для задоволення суспільних

потреб у механізмі централізації капіталів (підприємницькі юридичні особи), а для захисту інтересів окремих прошарків і верств населення [17, С. 124].

Чинне законодавство України, за відсутністю єдиного нормативно-правового акту, який би врегулював правосуб'єктність непідприємницьких організацій, передбачає широке коло утворень, які можна назвати неформальними непідприємницькими товариствами, тобто не визнаними державою у якості юридичних осіб, зокрема: трудові колективи, самодіяльні театри, ініціативні групи (колективи), віртуальні співтовариства та різного роду партнерства чи клуби, які пропонуємо окреслити наступним чином.

Останнім часом спостерігається зникнення із багатьох нормативно-правових актів поняття «*трудовий колектив*» та його заміна на «загальні збори найманих працівників», але варто погодитися з думкою С. М. Прилипка та О. М. Ярошенко, що трудовий колектив все ж залишається невід'ємним елементом економіки країни. Колектив працівників певних професій як суб'єкт відносин входить до змісту Конвенцій МОП № 149 «Про зайнятість та умови праці й життя сестринського персоналу» 1977 р. [123], № 178 «Про інспекції умов праці й побуту моряків» 1996 р. [124] та інші. Продовжуючи цю думку, автори підкреслюють, що трудовий колектив зразка ХХІ століття за своїм призначенням, структурою та змістом повноважень повинне співвідноситися з елементами правосуб'єктності юридичної особи з притаманною їй структурою управління [222, С. 125–126].

Однак, за відсутністю ознаки інституційності, можливість участі безпосередньо трудового колективу у цивільних відносинах є досить примарним, особливо зважаючи на його велику чисельність. Для вирішення цієї проблеми трудовий колектив знаходив відповідне організаційне оформлення. Зокрема, на теренах Російської імперії існували пролетарські організації, союзи робочих (робітників), представники (фабричні старости), професійні товариства тощо [130, С. 36-42].

Відповідно до законодавчого визначення (ст. 1 Закону України «Про театри і театральну справу» [90]), під «театром» розуміється заклад культури (підприємство, установа чи організація) або колектив, діяльність якого спрямована на створення, публічне виконання та публічний показ творів театрального мистецтва.

Так, ч. 1 ст. 12 Закону України «Про театр та театральну справу» передбачені права та обов'язки театрів. Зокрема, в майновій сфері театри (незалежно від форми організації) мають право самостійно планувати свою творчу та господарську діяльність, установлювати ціни на квитки, визначати перспективи свого розвитку, добирати репертуар тощо.

На нашу думку, така широка можливість організацій у галузі культури набувати або не набувати статусу юридичної особи спричинена розвитком культурного будівництва в Україні. На сьогодні приватні культурні організації фактично наслідують попередні державні структури СРСР, або виникають внаслідок вирішення певних проблем у культурно-мистецькому житті українського суспільства чи ті, які набули міжнародного значення [166, С. 11]. Відтак, зважаючи на розвиток цих організації, їх правовий статус має бути врегульовано на підставі їх організаційної структури та характеру діяльності у відповідності до передбачених законодавством організаційно-правових форм юридичних осіб.

Окремі права *колективу*, який не оформлений у вигляді юридичної особи, простежуються на прикладі ч. 4 ст. 5 Закону України «Про звернення громадян» [67], а саме: звернення може бути подано як окремою особою (індивідуальне), так і групою осіб (колективне) як форма захисту цивільних прав осіб.

Останніми роками усе більшої популярності набувають *віртуальні співтовариства*, які виникають і функціонують в електронному просторі (перш за все за допомогою мережі Інтернет) з метою сприяння вирішенню своїх професійних, політичних завдань, задоволення інтересів у мистецтві, дозвіллі тощо. Вказані об'єднання задовольняють не лише потреби у

спілкуванні людей, а й дають великий поштовх для здійснення економічних, соціальних, політичних перетворень. Не виключено, що відповідне правове регулювання цих організацій знайде своє відображення у законодавстві.

З метою розмежування схожих відносин, окремо слід зупинитися на *непідприємницькому партнерстві*. Так, партнерство загалом розглядається як правова форма відносин, що може знаходити своє зовнішнє вираження у договорі, товаристві та юридичній особі. І. В. Спасибо-Фатеева, ведучи мову про партнерство у цивілістичній площині, вказує, що непідприємницькі партнерства схожі з підприємницькими товариствами, однак мають істотні відмінності: 1) відсутність мети одержання прибутку й розподілу його між учасниками; 2) кількість членів повинно бути не менше двох; 3) важливішою складовою є спільна діяльність, ніж внески; 4) управління здійснюється незалежно від розміру майнової участі осіб; 5) учасники мають майнові права, аналогічні учасникам господарських товариств; 6) партнерство несе самотійну відповідальність [263, С. 6].

Необхідно провести чітку межу між способами створення (підставами виникнення) таких партнерств: договір та заснування юридичної особи. Саме ж «товариство», яке згадувалося раніше, досить важко виділити як окрему форму існування партнерства, оскільки важко визначити підставу вступу у цивільні відносини учасників товариства з іншими учасниками цивільного права, окрім названих двох форм.

З іншого боку, підставою партнерства є домовленість учасників про спільну діяльність, а отже – договір. Саме ж партнерство є новелою для системи юридичних осіб у зарубіжних правопорядках і походить від товариства як організації. Так, німецький термін «Partnerschaftsgesellschaft» має у корені поняття «Gesellschaft», що означає «товариство». Саме тому слід погодитися з думкою А. С. Єганяна, що логічним є еволюція непідприємницьких партнерств до юридичних осіб [46, С. 19].

Організація, яка діє як самотійний правосуб'єктний учасник, є більш вигідним, відповідальним контрагентом як у публічних, так й у приватних

правовідносинах. Тобто, реалізуються вже інтереси конкретної юридичної особи, яка представляє або своїх засновників (учасників), або невизначене коло осіб, об'єднаних за певною ознакою.

До приватних учасників цивільних відносин ч. 1 ст. 2 ЦК України зараховує лише фізичних осіб та юридичних осіб. Таким чином, для належної реалізації особистих немайнових чи майнових прав та інтересів групи осіб засновники повинні створити непідприємницьку юридичну особу у визначеній законом організаційно-правовій формі (товариство чи установа).

Сучасне поняття «товариство» має наступні лексичні тлумачення: 1) група людей, що перебувають у тісних стосунках; найближчий комусь колектив; середовище, коло знайомих; 2) група осіб, які в даний момент, у якийсь період часу разом проводять дозвілля; 3) спільне перебування з кимсь; присутність кого-небудь; 4) організація, об'єднання людей, які ставлять перед собою спільне завдання, мету, програму дій і відповідно діють для їх виконання, здійснення [26, С. 1251].

Статтею 86 ЦК України визначено лише дві форми непідприємницьких товариств: споживчі кооперативи та об'єднання громадян. Законом України «Про об'єднання громадян» [76] передбачені різноманітні терміни для позначення громадської організації чи політичної партії: рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо, що надавало свободу найменування непідприємницької організації в організаційно-правовій формі товариства.

Відкритий перелік організаційно-правових форм непідприємницьких юридичних осіб має місце ряд істотних прогалин, які породжують, на думку вчених, на практиці цілковитий «хаос» [190, С. 305–306; 155, С. 136]. Саме тому пропонуємо закритий перелік непідприємницьких товариств, який розглядатиметься у розділі 3 роботи.

Важливим питанням інституту юридичної особи є визначення поняття «організаційно-правова форма». Теоретичні положення щодо цієї проблеми у цивільному праві досліджувалися І. М. Кучеренко [151, С. 16–29], яка

порівнювала як наукові підходи, так і їх законодавче втілення. Не зупиняючись на кожному із проаналізованих визначень, слід погодитися, що *організаційно-правова форма юридичної особи* – це визначена нормами права сукупність пов'язаних між собою елементів (ознак), яка дає підставу у зовнішньому прояві вирізнити один вид юридичної особи від іншого.

Окремо слід назвати позицію К. О. Кочергіної, яка визначає організаційно-правову форму як систему врегульованих у законодавстві трьох видів відносин, а саме: що виникають у середині підсистеми «засновників/учасників»; що виникають у середині підсистеми «юридична особа»; що виникають між названими підсистемами [132, С. 12].

Незважаючи на комплексність чи навіть складність такого твердження, воно також нашоєму на думку, що ці елементи є тими критеріями, якої дозволяють згрупувати юридичні особи, що у подальшому знаходить своє законодавче оформлення і може мати як вичерпний (щодо підприємницьких товариств), так і відкритий (щодо непідприємницьких товариств) перелік.

Законодавець не досить послідовно оперує цим та суміжним поняттям «вид юридичної особи». Так, під видами розуміється поділ юридичних осіб на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права (ст. 81 ЦК України). Організаційно-правова форма є підставою поділу юридичних осіб на товариства, установи та інші форми, встановлені законом (ст. 83 ЦК України). При цьому, термін «форма» використовується при поділі юридичних осіб у певній організаційно-правовій формі (ст. 113 ЦК України).

Подібне явище знаходимо й у новому Законі України «Про громадські об'єднання», відповідно до якого громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка (ч. 2 ст. 1) і зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством (ч. 5 ст. 1) – тобто йдеться про «організаційно-правову форму організаційно-правової форми», що не відповідає законам формальної логіки.

Класифікацію юридичних осіб можна здійснювати за різними критеріями (ознаками), які матимуть юридичне значення. Вочевидь, однієї

ознаки не досить для визначення виду тієї чи іншої юридичної особи як окремого самостійного учасника цивільних відносин. Тому вважаємо за доцільне використати сукупність ознак, що призведе до звуження класифікаційних груп. Так, пропонуємо виділяти:

1) *за порядком створення*, тобто за способом формування волевиявлення засновника (ч. 2 ст. 81 ЦК України), що дозволяє виділити *вид юридичної особи*: а) юридична особа приватного права; б) юридична особа публічного права;

2) *за формою створення*, тобто за порядком формування субстрату юридичної особи (ст. 83 ЦК України), що дозволяє виділити *організаційно-правові форми юридичних осіб*: а) товариство; б) установа;

3) *за інтересом*, який переслідують засновники (наприклад, ст. 103 ЦК України, ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання та ін.), що дозволяє визначити особливі вимоги до створення, управління, діяльності та припинення юридичної особи: а) приватнокорисні; б) суспільнокорисні;

4) *за метою діяльності*, тобто за спрямуванням результатів діяльності юридичної особи (статті 84–85 ЦК України), що дозволяє визначити спеціальні умови для створення, управління, діяльності та припинення юридичної особи: а) підприємницькі; б) непідприємницькі.

Внаслідок поєднання цих чотирьох ознак можна визначити вид організаційно-правової форми юридичної особи, що відобразить основні класифікаційні риси юридичної особи як учасника приватних відносин (Додаток А).

У зв'язку з цим вважаємо необґрунтованою думку щодо функціональності виділення форм непідприємницьких організацій в інформаційному (для визначення класифікаційної групи) й властиво цивільно-правовому (для визначення обсягу правоздатності) значеннях [131, С. 364].

Становлення інституту юридичної особи найтісніше пов'язано з непідприємницькими товариствами, які вперше були визнані рівноправними

учасниками цивільних відносин. Одними з перших такого визнання здобули релігійні організації, які існували як публічні колегії жерців або безпосередні релігійні колегії, пізніше – як організаційно оформлені інститути християнського періоду [141, С. 13–24]. Таке визнання пов'язане з необхідністю публічного визнання для легальної реалізації та захисту приватних прав учасників таких організацій.

Необхідно зауважити, що інститут юридичної особи є динамічним. С. М. Братусь вказував, що установа як форма юридичної особи у власному розумінні почала розвиватися у стародавньому Римі з того моменту, коли офіційною релігією було визнано християнство, а християнська громада перетворилася в *установу*. Сталося це тоді, коли громада накопичила достатню кількість майна, призначеного для релігійних, а згодом і нерелігійних цілей. Відокремлення церкви від *асоціації вірян* стало можливим у зв'язку із зверненням у християнство більших мас людей та перетворенням християнства у панівну релігію. Церква перестала бути колегією віруючих, вона отримала безстрокове, відособлене від волі та інтересів віруючих існування [20, С. 48]. Такої ж думки М. С. Суворов, який наголошував, що «церква та її утворення (расчленения) в усі часи розглядалися не тільки як спілкування віруючих, як союз осіб, але і як установа для віри, що виконує у безперервності століть волю Засновника» [273, С. 30].

Таким чином, необхідно стверджувати, що організаційно-правова форма юридичної особи залежить від ступеня відношення до неї держави. Погоджуючись з думками М. С. Суворова та С. М. Братуся, що християнські релігійні організації пройшли шлях від товариств до установ і у зворотному напрямку, можна стверджувати, що змінилася і юридична природа, адже з'явилася церква, якій держава надала владні функції, що стало наслідком втрати її статусу суб'єкта громадянського суспільства. Саме тому більшість релігійних організацій на сьогодні можна віднести до непідприємницьких товариств.

Подібні процеси можна спостерігати і на прикладах інших організацій. Так, за ініціативою юридичної громадськості 4 квітня 1992 р. у м. Харкові була скликана установча конференція, на якій більш як 150 представників юридичних установ прийняли рішення про створення Академії правових наук України.

На той час Академія була зареєстрована як громадська організація і діяла на таких засадах протягом 1992–1993 р. р.. Цей період її роботи підтвердив необхідність існування наукової установи такого типу, підвищення її статусу до рівня державного закладу. Як наслідок, 23 липня 1993 р. Президент України постановив Указ «Про Академію правових наук України» № 275/93 [281], яким створено Академію правових наук України як вищу галузеву наукову установу (п. 1).

Зворотній процес можна прослідкувати на прикладі Моторного (транспортного) страхового бюро. Так, відповідно до Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1996 р. [214] Моторне (транспортне) страхове бюро до 6 січня 2005 р було юридичною особою, – неприбутковою організацією, яка діяла на основі свого Статуту, затвердженого Кабінетом Міністрів України. Таким чином, на основі критерію поділу юридичних осіб за способом створення, вказане Бюро необхідно вважати сучасним варіантом юридичної особи публічного права (публічною установою).

Законом України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 1 липня 2004 р. [78] Моторне (транспортне) страхове бюро України (далі – МТСБУ) є єдиним об'єднанням страховиків, які здійснюють обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів за шкоду, заподіяну третім особам. При цьому, участь страховиків у МТСБУ є умовою здійснення діяльності щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ст. 39).

Необхідно зауважити, що МТСБУ є непідприємницькою (неприбутковою) організацією, статут якої затверджується зборами засновників МТСБУ, погоджується з Уповноваженим органом та реєструється відповідно до вимог законодавства (ст. 39 Закону).

На нашу думку, жодного порушення принципів організації та діяльності непідприємницьких товариств як юридичних осіб приватного права немає, оскільки: 1) основними завданнями МТСБУ є не лише представницькі, а й окремі владні (управління фондами, забезпечення членства тощо); 2) повноваженнями МТСБУ є гарантія відшкодування шкоди; компенсація відшкодувань; залучення аварійних комісарів для визначення причин настання страхового випадку та здійснення необхідних перевірок; 3) МТСБУ об'єднує страховиків, тобто суб'єктів підприємницької діяльності і є саморегулювальною організацією.

Таким чином, держава, зберігаючи повноваження (власне наявність повноважень у юридичної особи свідчить про її публічність) та завдання МТСБУ, вивела його за межі державного управління, передбачивши створення законом непідприємницького товариства – саморегулювальною організацією.

Проаналізувавши трансформаційні процеси на прикладі непідприємницьких товариств, приходимо до висновку, що організаційно-правова форма юридичної особи залежить від меж державного втручання у приватні відносини. Зокрема, реалізація свободи підприємництва може бути здійснена шляхом створення юридичних осіб у визначених організаційно-правових формах (наприклад, банки в Україні можуть створюватися виключно у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку – ст. 6 Закону України «Про банки та банківську діяльність» [56]).

Слід погодитися з думкою І. В. Спасибо-Фатеевої, яка відзначає, що фундаментальним підходом ЦК України є «існування лише двох організаційно-правових форм юридичних осіб – товариств та установ» [262, С. 118]. Однак, вона наголошує на тому, що в ідеалі найоптимальнішим було

б повернутися до відсутності у товариств статусу юридичної особи, а замість «товариств» використовувати термін «корпорація» [262, С. 121].

На нашу думку, така концепція є доречною для підприємницьких юридичних осіб, оскільки жоден нормативно-правовий акт не визначає терміну «корпорації» стосовно непідприємницьких юридичних осіб, адже він має змістовне навантаження як юридична особа – суб'єкт корпоративних відносин та як форма об'єднання підприємств [295, С. 48].

У зв'язку з цим суперечливою є думка В. Цікало про те, що доцільно ввести у законодавство термін «корпоративне товариство» [295, С. 50], адже законодавством передбачені інші терміни: «господарське товариство», «виробничий кооператив», «фермерське господарство», які мають свої особливості, а введення подібної нової конструкції лише додасть непорозумінь на практиці.

Визначивши, що у дослідженні правового інституту непідприємницьких товариств у першу чергу слід звернути увагу на організаційно-правову форму – товариство – як ознаку юридичної особи, варто зосередитися на іншій якісній ознаці цих організацій як учасників цивільних відносин – непідприємницька діяльність.

При характеристиці досліджуваних товариств поруч із терміном «непідприємницький» використовуються й інші: «некомерційний», «неприбутковий», «неурядовий» [162, С. 65], що породжує додаткову невизначеність. Зокрема, термін «непідприємницька організація» використовується у Законах України «Про цінні папери та фондовий ринок» [98], «Про недержавне пенсійне забезпечення» [75], «Про державну підтримку сільського господарства» [63] тощо. Разом з тим термін «некомерційна організація» зустрічається у Законах України «Про телебачення та радіомовлення» [91], «Про кооперацію» [68] тощо.

До прийняття чинного ЦК України у підручниках з цивільного права України майже не зустрічався поділ юридичних осіб за таким критерієм як здійснення діяльності з метою отримання прибутку. При цьому необхідно

приєднатися до думки К. П. Беляєва, що такий поділ є обґрунтованим та має практичне значення [7, С. 49].

Слід зазначити, що у зарубіжних країнах використовується інша термінологія. У США – «неприбуткова організація» («non-for-profit organization»); в англійській практиці – «благодійна організація» («charity organization»), при чому цей термін охоплює весь спектр суспільнокорисних неурядових організацій; у Франції – «економічні колективи» («societes»), проте у цій країні також застосовується термін «асоціація» («associations») [162, С. 65].

На нашу думку, найбільш правильним і таким, що відповідає чинному цивільному законодавству, є поняття «непідприємницька діяльність», а тому і юридичні особи слід поділяти на «підприємницькі» та «непідприємницькі». Для підтвердження цієї позиції варто зауважити, що «підприємництво» є ширшим поняттям ніж «комерція» (від лат. commercium – торгівля). Остання – виключно діяльність у сфері торгівлі, торгового обігу [305, С. 166; 193, С. 287], а «підприємництво» – взагалі діяльність у економічній, фінансовій сфері [193, С. 581].

Проте існує думка, що термін «комерція» може використовуватися у широкому значенні. Так, відповідно до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» [72], термін «комерційний» тлумачиться широко і охоплює питання, що впливають з усіх відносин *торгового характеру* (курсив – В. К.), – як договірних, так і недоговірних. Відносини торгового характеру включають будь-які торгові угоди про поставку товарів або надання послуг чи обмін товарами або послугами, угоди про розподіл, торгове представництво, факторні операції, лізинг, інжиніринг, будівництво промислових об'єктів, надання консультативних послуг, купівлю-продаж ліцензій, інвестування, фінансування, банківські послуги, страхування, угоди про експлуатацію або концесії, спільні підприємства та інші форми промислового або підприємницького співробітництва, перевезення товарів та пасажирів повітрям, морем, залізничними та автомобільними шляхами. При чому такий перелік угод не є вичерпним.

Слід зазначити, що і в судовій практиці розрізняють терміни «підприємницький» та «комерційний». Пунктом 15 Інформаційного листа від 07.04.2008 року № 01-8/211 [157] Вищий господарський суд дає відповідь на запитання: «Як співвідносяться поняття «підприємницькі товариства» та «непідприємницькі товариства», наведені у ЦК України, з поняттями «комерційні підприємства» та «некомерційні підприємства». Чи є вони тотожними?»

Вищий господарського суд відповів: ГК України використовує в якості ознаки для поділу вказаних вище понять наявність чи відсутність мети одержання прибутку (який, звичайно, може бути одержаний і без наявності такої мети, як побічний результат), а не наявності чи відсутності можливості розподіляти прибуток між учасниками (чи сплати суми прибутку або його частини єдиному учаснику).

Тому поняття «комерційні підприємства» та «некомерційні підприємства» не є тотожними поняттям «підприємницькі товариства» та «непідприємницькі товариства».

Проте, варто зауважити, що у статті 84–86 ЦК України використовуються поняття «підприємницький» та «непідприємницький» при характеристиці юридичних осіб – підприємницькі товариства та непідприємницькі товариства – тобто суб'єктів правовідносин. Відповідне ж поняття «некомерційний», у свою чергу, використовується у ст. 52 ГК України [35] для позначення виду господарської діяльності – некомерційного господарювання. Таким чином, виникає розбіжність термінів при визначенні суб'єктів відносин та їх економічної (господарської) діяльності.

На практиці можлива ситуація, коли громадська організація, яка має статус юридичної особи, продаючи газети власного видавництва, отримує певний прибуток і не розподіляє його між членами громадської організації. Виходячи з позиції Вищого господарського суду України, вказана юридична особа буде непідприємницькою та комерційною, хоча по суті, така думка є нелогічною.

Законодавстві Російської Федерації оперує поняттям «некоммерческая организация» (дослівно – некомерційна організація). Однак, навіть там існує позиція, що доцільно поділяти юридичних осіб на підприємницькі («предпринимательские (прибыльные)») та непідприємницькі («непредпринимательские (бесприбыльные)») [27, С. 15–16].

Встановивши, що найпоширенішим видом непідприємницької організації є непідприємницьке товариство, яке створюється як форма реалізації прав осіб на свободу об'єднання (асоціації), варто зосередитися на ознаках такого товариства, погодившись з думкою, що терміни «неприбуткові», «громадські», «громадянські», «добровільні», «неурядові» тощо, мають лише відмінність у різному логічному навантаженні [12, С. 10] і не впливають на їх приватноправові ознаки.

Необхідно відмітити, що мова ведеться про організації, створені та зареєстровані у встановленому порядку в організаційно-правовій формі товариства, тобто шляхом об'єднання осіб (учасників). Таким чином, непідприємницьким товариствам притаманні загальні ознаки юридичної особи приватного права:

1) *організаційна єдність* є необхідною умовою, що дає можливість волю засновників перетворити у волю юридичної особи, яка виступає як єдине ціле, а надалі знаходить свій вираз у чіткій внутрішній структурі, у конкретному підпорядкуванні органів управління, в регламентації відносин між структурними підрозділами. Тобто, у будь-якому товаристві можна виокремити організаційну структуру, соціальні зв'язки, що існують між учасниками такого товариства, хоч і не нормативно закріплена, але наявна регламентація відносин між ними.

2) *публічність виникнення і припинення* дозволяє відокремити організацію (юридичну особу) від організації, що не має такого статусу (неформальної організації);

3) *загальна (універсальна) правоздатність* означає, що юридичні особи повинні бути власниками майна, яке має бути відокремлено (майнова

відокремленість) від майна засновників та інших учасників правових відносин, а також мати можливість здійснювати правомірні дії та нести юридичну відповідальність;

4) *самостійна відповідальність* передбачає, у свою чергу те, що юридична особа відповідає за своїми зобов'язаннями належним їй на праві власності майном з моменту її державної реєстрації;

5) *вступ у цивільному обороті від свого імені* надає можливість для цієї організації набувати і здійснювати цивільні права та обов'язки, а також виступати позивачем і відповідачем у суді.

На нашу думку, головною ознакою юридичної особи є організаційна єдність, оскільки ч. 1 ст. 80 ЦК України поняття «юридична особа» визначається через поняття «організація». Усі інші ознаки необхідні такій організації для того, щоб стати суб'єктом цивільних відносин, щоб бути визнаною державою як суб'єкт права.

Названі ознаки притаманні перш за все юридичним особам приватного права. Зокрема, ч. 3 ст. 81 ЦК України передбачає, що цим Кодексом встановлюється порядок створення, організаційно-правові форми, правовий статус юридичних осіб приватного права. Можна додати, що положення ЦК України у своїй більшості спрямовані на підприємницькі товариства, оскільки відповідних розділів щодо непідприємницьких товариств та установ кодексом не передбачено, хоча вони є юридичними особами приватного права.

До непідприємницьких товариств слід віднести спеціальні ознаки, які відображають їх особливий статус – непідприємницької організації. Одні з них відображають особливості організаційно-правової форми, інші – особливості діяльності, а отже, й оподаткування.

Дослідженням проведеним в університеті Джона Хопкінса (John Hopkins University), запропоновано п'ять основних критеріїв для визначення поняття «неурядова організація» [191, С. 11–12]:

1) *інституційність* визначається як існування організації у вигляді юридичної особи, яка має організаційну структуру, суспільнокорисні цілі, межі діяльності;

2) *незалежність* полягає у тому, що така організація є відокремленою від системи органів, що мають владні повноваження, хоча держава чи органи місцевого самоврядування можуть надавати субсидії та пільги на законних та обґрунтованих підставах;

3) *самоуправління* забезпечує існування власної системи внутрішнього контролю, правил та процедур, що дає можливість організації користуватися автономією та не підпадати під контроль держави;

4) *нерозподілення прибутку* передбачає відсутність права розподілення прибутку, отриманого від своєї діяльності, між засновниками організації, її членами чи членами правління. Крім того, це не виключає можливості отримання прибутку від здійснення підприємницької діяльності, від вкладів донорів чи інших законних джерел, проте отриманий прибуток має бути спрямований виключно для досягнення мети створення організації;

5) *добровільність* надає можливість вільного створення організації, свободу участі в її діяльності, а також використання добровільних пожертв фізичних та юридичних осіб.

Перші три з перелічених ознак відповідають загальним ознакам юридичної особи приватного права. Натомість, останні дві характеризують особливості саме непідприємницьких товариств. Так, відповідно до ч. 1 ст. 85 ЦК України непідприємницькими товариствами є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для наступного його розподілу між учасниками.

Інші ознаки відображені у господарському та податковому законодавстві, які відображають їх специфіку.

Так, ГК України містить поняття «некомерційне господарювання» (ч. 1 ст. 52), – це самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку.

Коментуючи цю статтю, вчені підкреслюють, що визначення некомерційної господарської діяльності дано у законодавстві вперше, а ГК України започаткував уніфіковані визначення як підприємницької, так і некомерційної господарської діяльності, які базуються на фундаментальному визначенні господарської діяльності [189, С. 88–89].

У частині 2 ст. 52 ГК України передбачена вказівка, що некомерційна господарська діяльність здійснюється у державному та комунальному секторах економіки. Однак, коментарі цієї норми спрямовані головним чином на визначення некомерційної діяльності через пояснення діяльності приватного сектору економіки – непідприємницьких товариств [32, С. 89]. Така законодавча непослідовність лише підкреслює доцільність сприйняття концепції непідприємницької діяльності, яке опосередковано визначається у ЦК України.

Існує думка, що некомерційна діяльність має такі ознаки: 1) задоволення суспільних потреб шляхом виконання робіт, надання послуг тощо; 2) діяльність, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку; 3) систематичність. З огляду на це, В. Ю. Поляков пропонує визначати некомерційну діяльність загалом як суспільно корисну [207, С. 76-78] або як ефективну роботу у певній галузі [257, С. 301]. Однак, з такою думкою можна погодитися лише у випадку поширення цієї діяльності на державний та комунальний сектори економіки, натомість щодо приватного сектору ознака суспільної користі не може поширюватися на всі непідприємницькі товариства, про що йтиметься далі.

У ПК України [203] під визначенням «неприбуткові підприємства, установи та організації» (п. 14.1.121 ст. 14), розуміється підприємства, установи та організації, основною метою діяльності яких є не одержання прибутку, а провадження благодійної діяльності, меценатства та іншої діяльності, передбаченої законодавством.

На виконання норм податкового законодавства щодо оподаткування неприбуткових установ та організацій (чинна ст. 157 ПК України) був затверджений Порядок визначення структури ознаки неприбуткових установ

(організацій), затверджений наказом Державної податкової адміністрації України № 37 від 24.01.2010 [181].

Проте, у Наказі № 37, та й власне ст. 157 ПК України, фактично перераховані види юридичних осіб, які можуть бути зареєстровані як неприбуткові організації, а саме: благодійні фонди і благодійні організації, громадські організації, творчі спілки та політичні партії, кредитні спілки, пенсійні фонди, спілки, асоціації та інші об'єднання юридичних осіб, релігійні організації, житлово-будівельні кооперативи та об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, професійні спілки, їх об'єднання та організації профспілок, а також організації роботодавців та їх об'єднання. При цьому відсутні, наприклад, споживчі кооперативи, які визначені ЦК України як непідприємницькі товариства.

У межах економічних досліджень існує думка, що не зважаючи на відповідність організації обліку та звітності цих організацій у чинному законодавстві, існує неспівпадіння підходів у визнанні доходів та витрат за фінансовою та податковою звітностями [154, С. 15], тобто такий поділ у податковому законодавстві є не досить виваженим.

Р. А. Познер з точки зору економічної діяльності стверджує, що ознакою непідприємницької форми діяльності є те, що вони «воліють продавати свою продукцію (освіту, втіху від релігії, полегшення долі вбогих, оздоровлення) дешевше від ринкової ціни, а часто навіть віддавати її безкоштовно». Таким чином, є проблема оцінки вартості такої «продукції», а отже, така організація не може бути суто корпорацією (як підприємницькою формою організації економічної діяльності), оскільки учасники не отримують прибутку і мають менше стимулів підвищувати ефективність та «максимізувати свій зиск» [204, С. 509].

На наш погляд, статус неприбутковості є ознакою податкового законодавства, що регулює відносини у сфері справляння податків та зборів, для надання окремим його суб'єктам пільг та гарантій. З одного боку, вони надаються автоматично (наприклад, для публічних органів та установ), з іншого – визначаються відповідними органами на підставі здійснення юридичними особами окремих видів діяльності. У Європі така діяльність

тісно пов'язана з суспільною користю від цих організацій та залежить від самої користі та відповідності діяльності [109, С. 13–17] і є публічно-правовою ознакою, яка не повинна впливати на організаційно-правову форму юридичної особи як приватноправову ознаку.

Найширше ознаки непідприємницьких товариств з їх тлумаченням викладені у Рішенні Комітету Міністрів Ради Європи від 16 квітня 2003 р. «Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі» [170], де термін «неурядова організація» вживається для окреслення непідприємницьких організацій з політичної точки зору, тобто у їх взаємозв'язку з владними органами.

Пунктами 1–5 вказаного Рішення передбачено, що неурядова організація – це добровільна самоврядна організація, що не може управлятися державними органами влади. Вони створюються окремими особами (фізичними чи юридичними) чи групою осіб, і можуть не бути засновані на членстві. Прибуток же, отриманий від здійснення своєї діяльності, не розподіляється, а спрямовується на виконання задач організації.

Аналізуючи це Рішення, Н. Мішина наголошує на тому, що термін «неурядова організація» в європейському розумінні із дефініцією «громадська організація» із чинного законодавства України, а також характерних рис неурядових організацій і громадських організацій надає підстави стверджувати, що на сучасному етапі цей термін є значно ширшим, ніж національний – «громадська організація» [175, С. 35].

Однак, з цим повністю погодитися важко, адже слід звернути увагу на те, що цей аналіз був здійснений у межах публічно-правового регулювання, яке не оперує поняттям «непідприємницьке товариство». Тому, з огляду на викладене вище співвідношення, варто стверджувати, що неурядові та непідприємницькі організації як суб'єкти приватного права є тотожними поняттями.

Таким чином, можна прийти до висновку, що ознаки непідприємницьких товариств можна поділити на ознаки організаційно-правової форми (інституційне об'єднання осіб; незалежність від держави; самоуправління) та

ознаки непідприємницької діяльності (добровільність; нерозподіл прибутку серед учасників). Вказаний поділ відображає внутрішню побудову такої організації та її зовнішнє вираження як учасника правових відносин.

При визначенні ознак непідприємницьких товариств вже зверталася увага на те, що їх можна поділити на *неформальні* та *формальні* – визнані державою (правосуб'єктні), тобто критерієм поділу була ознака наявності у такого товариства державної реєстрації як юридичної особи. При цьому підкреслюється, що юридична особа має суттєві ознаки як публічність виникнення та припинення і, як наслідок, можливість бути учасником правових відносин, виступаючи від власного імені. Однак, незважаючи на це неформальні товариства все ж можна визнати об'єднаннями, що різняться від юридичних осіб лише у частині їх легітимації державою.

Вважаємо, що неформальні організації мають бути наділені окремими цивільними правами, зокрема щодо представництва їх членів. Таким чином, легалізовані організації будуть організованою формою, що дозволить вирішити питання процесуальної співучасті. Це положення реалізуватиметься, зокрема, у Законі України «Про громадські об'єднання» через повідомлення відомостей про особу (осіб), уповноважену представляти громадське об'єднання легалізуючому органу (п. 3 ч. 2 ст. 16).

Конструкція юридичної особи є досить «гнучкою» правовою формою. При цьому, доречною є думка О. О. Серової, що така еластичність ґрунтується на «збереженні традицій», а «консерватизм» дозволяє зберегти стабільність як регулювання, так і самих відносин. Ведучи мову про систему юридичних осіб, автор підкреслює, що їх багаторівневість побудови спричинена специфічними властивостями окремих елементів, а цілісне функціонування є результатом взаємодії всіх її сторін та рівнів, тому принципами побудови системи юридичних осіб повинні виступати єдність, системність та узгодженість всіх елементів [254, С. 19].

Характеризуючи непідприємницькі товариства як юридичних осіб приватного права, необхідно детально зупинитися на ознаці, яка визначає мету їх

діяльності. На відміну від установи, в установчих документах товариства (частини 1, 2 ст. 88 ЦК України) відомості про мету не є імперативною вимогою. Проте, всупереч цьому, відповідно до Положення про порядок легалізації об'єднань громадян, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 140 від 26.02.1993 [211], засновники громадської організації зобов'язані подати відомості про мету створеного формування (п. 9).

З названою ознакою досить пов'язаним є вид економічної діяльності, який здійснюють непідприємницькі товариства. Цей критерій, певне, мав би детально знайти своє відображення у ГК України, однак законодавець обмежився лише визначенням поняття «некомерційне господарювання», що розглядалося раніше.

Не давав відповіді щодо поділу непідприємницьких товариств за економічним критерієм і Національний класифікатор України «Класифікатор видів економічної діяльності» (ДК 009:2005) [114], відповідно до якого юридична особа отримувала відповідний код у свідоцтві про державну реєстрацію. Більш того, в Україні діяли інституційні сектори економіки, які визначаються відповідно до наказу Державного комітету статистики України № 96 від 18.04.2005 «Про затвердження Класифікації інституційних секторів економіки України» [116]. Таким чином, цей наказ так само як і чинний КВЕД Д 009:2010 [115], у якому взагалі відсутні подібні терміни, потребують суттєвих змін, адже непідприємницькі товариства не знаходять у них належного місця.

На нашу думку, з економічної точки зору, непідприємницькі організації найповніше класифіковано в межах методологічного дослідження ООН «Керівництво щодо неприбуткових інститутів у Системі національних рахунків» [312] (далі – Керівництво). Пунктом 2.21 Керівництва визначена наступна *група типових непідприємницьких організацій*: неприбуткові постачальники послуг (non-profit service providers); неурядові організації (non-governmental organizations), мистецькі та культурні організації (arts and culture organizations); аматорські спортивні клуби (amateur sport clubs); правозахисні групи (advocacy groups); установи (foundations); громадівські або низові асоціації

(community-based or grass-roots associations); політичні партії (political parties); соціальні клуби (social clubs); спілки, ділові та професійні клуби (unions, business and professional associations); релігійні організації (religious congregations).

Другу групу (п. 2.22 Керівництва) організацій складають *організації, які займають проміжне становище*, тобто, вони не відносяться повністю до державного, підприємницького чи непідприємницького секторів, однак, зважаючи на такий стан, все ж є неприбутковими: кооперативи (cooperatives); спільні товариства (mutuals); групи самопомоги (self-help groups); соціальні підприємства (social ventury); квазінеурядові організації (qiasi-NGO's); університети (universities); лікарні (hospitals); групи корінного населення чи територіальні групи (indigenous or territorial groups).

Ще одна класифікація утворень, які реалізують свободу об'єднання, наводиться Н. В. Богашевою. Вона стверджує, що в найбільш загальному розумінні це право реалізується через категорію «товариство». У свою чергу, непідприємницькі товариства розподіляються на об'єднання співвласників, невиробничі кооперативи та неурядові організації. У межах останньої групи відбувається конкретизація, пов'язана з обмеженням категорії членів лише до фізичних осіб (громадян, іноземців, осіб без громадянства); поєднання цієї вимоги з ознаками спільності інтересів та їх світського характеру приводить до конституційної категорії – об'єднання громадян [13, С. 123–125].

Наведена класифікація не може у повній мірі застосовуватися до непідприємницьких товариств приватного права, та власне, і до права на свободу об'єднання, оскільки неможливо віднести до них такі утворення, як асоціації органів місцевого самоврядування та органи, уповноважені державою на міжнародне представництво, адже вони мають публічно-правову природу і не реалізують право на свободу об'єднання.

Ю. О. Вербицька виділяє наступні групи непідприємницьких організацій: 1) споживчі кооперативи; 2) товариства власників майна; 3) установи; 4) благодійні та інші фонди; 5) громадські організації; 6) органи

громадської самодіяльності; 7) громадські рухи; 8) некомерційні партнерства; 9) об'єднання юридичних осіб (асоціації, союзи) [27, С. 24–25].

Усі ці погляди на систему непідприємницьких організацій та товариств зокрема, підтверджують складність та необхідність вирішення цієї проблеми. За відсутності єдиного нормативно-правового акту, що врегулював би правове становище непідприємницьких товариств, вести мову про певну систему цих юридичних осіб можливо лише на теоретичному рівні.

Так, І. М. Кучеренко визначала такі організаційно-правові форми непідприємницьких юридичних осіб приватного права: 1) громадські та релігійні об'єднання; 2) непідприємницькі об'єднання юридичних та фізичних осіб; 3) об'єднання співвласників; 4) установи та заклади; 5) організації орендарів та товариства покупців [151, С. 222–290]; а також непідприємницькі кооперативні товариства [151, С. 159–176].

Законодавчою ініціативою по закріпленню правового статусу непідприємницьких юридичних осіб був проект Закону України «Про непідприємницькі організації» від 14.03.2000 № 0961 [226], який у результаті отримав реєстраційний № 0909 від 23.11.2007 і був відкликаний, як такий, що втратив актуальність.

Слід погодитися з М. О. Теплюком, який у висновку до цього законопроекту відмітив, що запропонований принцип поділу непідприємницьких організацій на суспільно корисні та приватно корисні дозволив би належно розмежувати неприбуткові організації, що, у свою чергу, надало б можливість більш обґрунтовано запровадити і надавати таким організаціям податкові пільги, застосовувати до них різні заходи державної підтримки [226].

І. В. Спасибо-Фатєєва підкреслює, що єдиної класифікації юридичних осіб на установи та товариства не досить, а тому необхідно покласти й інші юридично значимі критерії, особливо щодо непідприємницьких товариств [261, С. 27]. Вважаємо, що їх поділ за ознакою інтересу є досить слушним, оскільки визначає додаткову підставу створення юридичної особи

приватного права, що, у свою чергу, може вплинути на її ознаки, а отже, дозволить виділити види цих осіб в організаційно-правовій формі непідприємницького товариства. Однак, для цього спершу слід визначити, що собою представляє інтерес.

Визначаючи роль публічних і приватних інтересів у сфері господарювання О. М. Вінник тлумачить поняття «*приватний інтерес*» як інтерес окремого громадянина (фізичної особи), сім'ї, групи громадян, організації (якщо остання створена за участю – безпосередньо або опосередковано – фізичних осіб і відповідно не належить до сфери публічної – державної або комунальної форм власності) [28, С. 45].

«*Публічні інтереси*» автор визначає як відображені у праві відгармонізовані, збалансовані певним чином інтереси держави як організації політичної влади, а також інтереси всього суспільства (спільні інтереси його членів), значної її частини, в т. ч. територіальних громад, соціальних груп, особливо тих з них, які власними силами за допомогою правових засобів не спроможні захистити свої інтереси і тому потребують державної підтримки, за відсутності якої велика ймовірність виникнення кризових явищ у суспільстві, страйків та інших колективних форм протесту та самозахисту [28, С. 48].

Так як непідприємницькі товариства діють як елементи громадянського суспільства, то з родового поняття «публічний інтерес» слід виділити поняття «суспільний інтерес», тобто відділений від діяльності публічних утворень (держави, територіальної громади, автономії). На кінець, приватні та публічні інтереси можна розмежувати за спрямованістю дій особи на реалізацію своїх цілей.

Так, реалізуючи приватний інтерес, особа спрямовує свою діяльність на власні (індивідуальні потреби). Натомість при реалізації суспільного інтересу – на реалізацію тих чи інших потреб інших осіб. У літературі це коло осіб визначається через поняття «дестинатори» [290, С. 118]. Хоча воно використовується лише у ч. 2 ст. 103 ЦК України при визначенні осіб, на

користь яких створюється установа. На наш погляд, все ж доречніше вести мову не про конкретних осіб, а саме про інтерес, для реалізації якого створюється юридична особа.

Отже, приватні інтереси реалізуються *приватнокорисними товариствами*. З огляду на предмет приватноправового регулювання їх можна поділити за підставами груп прав на: товариства, створені для реалізації особистих немайнових інтересів; товариства, створені для реалізації майнових інтересів.

Перші з них реалізують творчі, професійні, освітні, культурні, медичні, соціальні та інші немайнові інтереси засновників. Другу підгрупу складають товариства, в основі яких лежить майновий інтерес, а в основі свого створення майно та майнові права.

Окрему групу непідприємницьких товариств складають *кооперативи*. Причиною їх виокремлення є особливість кооперації як економічної діяльності. Загалом, проаналізувавши поняття «товариства», слід погодитися, що кооператив є товариством – об'єднанням фізичних осіб, які здійснюють спільну діяльність у спільних для себе інтересах.

Головною метою кооперативів є економічний, соціальний та культурний розвиток, а також прогрес у країнах, що розвиваються [229]. Тобто, ці організації займають проміжне місце між підприємницькими та непідприємницькими, а як результат, вони зараховуються до останньої групи у зв'язку з вичерпністю переліку підприємницьких юридичних осіб.

Однак, законодавче закріплення статусу кооперативів в Україні є досить непослідовним, оскільки одні з них – виробничі – відносяться до підприємницьких (ст. 84 ЦК України), інші – до непідприємницьких (ст. 84 ЦК України), і хоч у нормі згадується лише один їх вид (споживчі), це не означає, що решта (житлово-будівельні, гаражні кооперативи, кредитні спілки) належать до підприємницьких, зважаючи на вичерпність їх видів.

Слід додати, що виробничі кооперативи є тією юридичною конструкцією, яка потребує перегляду з точки зору їх доцільності у

цивільному праві. Підтримуючи І. М. Кучеренко стосовно переосмислення їх ролі [151, С. 141], вважаємо, що кооператив має відповідати ознакам непідприємницького товариства. У іншому ж випадку, його засновникам (учасникам) доречно обрати іншу організаційно-правову форму юридичної особи.

Суспільнокорисні товариства реалізують суспільно корисний інтерес, невизначеного кола осіб чи осіб, об'єднаних за певною ознакою (віковою, соціальною, економічною тощо).

Інтереси, які переслідують вказані непідприємницькі товариства, тісно пов'язані з публічними інтересами, які реалізуються насамперед державою. З огляду на це, критерієм поділу суспільно корисних товариств на підгрупи є наявність чи відсутність у таких юридичних осіб владних повноважень.

Так, окремі владні повноваження реалізуються так званими громадськими формуваннями, які надаються, власне, юридичним особам або їх учасникам [112, С. 103] та реалізуються ними з метою сприяння органам державної влади чи органам місцевого самоврядування. З одного боку, можна стверджувати про публічну природу таких організацій, їх належність до державного механізму, однак порядок їх створення та принципи діяльності дають змогу все ж віднести їх до юридичних осіб приватного права.

Отже, визначившись з поділом непідприємницьких товариств на приватнокорисні та суспільнокорисні, а також віднесення до них непідприємницьких кооперативів, окремо слід звернути увагу на поняття «фонд» та його місце у системі юридичних осіб. Так, Д. С. Лещенко стверджує, що поняття «фонд» та «установа» є тотожними поняттями [156, С. 41], однак, на нашу думку, такий висновок є поспішним у зв'язку з наступними міркуваннями.

У законодавстві термін «фонд» використовується у двох значеннях: 1) як організація, наприклад, благодійний фонд (ст. 6 Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» [57]); 2) як сукупність майна –

наприклад, резервний (страховий) фонд господарського товариства (ст. 14 Закону України «Про господарські товариства» [60]). Крім того, у законодавстві використовується поняття «фундація» (ст. 12-¹ Закон України «Про об'єднання громадян»), що, на наш погляд є суміжним поняттям.

Так, термін «фонд» походить від французького «fonds», що, у свою чергу, має латинські корені («fundus»), під яким розуміється грошові кошти, ресурси, а також організація, створена для надання матеріальної допомоги і фінансування суспільно корисних проектів. Однак, в останньому варіанті (як організація) за кордоном використовується термін «foundation» (від англійського фундамент, установа, заклад) [144, С. 837] (наприклад, Open Society Foundations, Gandhi Memorial International Foundation, Foundation for Environmental Education, Foundation for subsidiarity, Free Software Foundation, Wikimedia Foundation), який перекладається як «фонд», хоча більш доцільно перекладати як належний український відповідник – установа, що відобразить дійсну організаційно-правову форму.

Термін же «фонд» в українському законодавстві має визначатися, в першу чергу у значенні майна. В одному випадку використовуватиметься виключно як об'єкт правовідносин, в іншому – у назві юридичної особи, що вказуватиме на спосіб утворення: виділення майна (відповідно як установа) або об'єднання майна (відповідно як товариство). Наприклад, Міжнародний валютний фонд (International Monetary Fund), Китайський міжнародний фонд (China International Fund), Міжнародний фонд розвитку сільського господарства (International Fund for Agricultural Development) тощо.

Таким чином, застосування терміну «фонд» не впливає на організаційно-правову форму юридичної особи, а переклад термінів «foundation» та «fund» невідповідно перекладається, що призводить до неправильного розуміння окремих організацій. Особливості фондів як непідприємницьких товариств докладніше будуть розглянуті у підрозділі 3.1 дослідження.

1.2. Загальні підстави участі непідприємницьких товариств у цивільних правовідносинах

Підґрунтям створення непідприємницького товариства є реалізація особами права на свободу об'єднання. І хоча першочергово це право знайшло своє відображення у Конституції України, це не позбавляє його приватноправової природи, про що вказує Р. О. Стефанчук [272, С. 90]. З огляду на таке публічно-правове закріплення, слід додати, що сучасною тенденцією реалізації права на свободу об'єднання є надмірна його політизація, що може призвести до негативних наслідків [251, С. 246].

При цьому слід відмітити, що самого права на свободу об'єднання недостатньо, адже дійсною метою створення непідприємницького товариства є реалізація особами інших приватних і публічних прав та інтересів: для приватнокорисних товариств – приватні інтереси; для суспільнокорисних товариств – інтереси певної соціальної групи або ж окремих інтерес суспільства.

Єдиним обмеженням права на свободу об'єднання у національному законодавстві є механізм захисту публічних інтересів шляхом заборони реалізації прав та інтересів осіб, які мають на меті ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави тощо (ч. 1 ст. 37 Конституції України). Такі обмеження створені для: 1) забезпечення інтересів національної безпеки чи публічного порядку; 2) запобігання безпорядків чи злочинів; 3) охорони здоров'я чи моралі; 4) захисту прав та свобод інших осіб [2, С. 391].

При реалізації права на свободу об'єднання засновники повинні усвідомити, що спільні намічені інтереси (мета) будуть реалізовані лише шляхом створення юридичної особи, тобто вони мають визначити мету участі у цивільних відносинах. Не виключено, що відносини, які складаються

між ними, можуть будуть настільки досконалими, що потреби у створенні юридичної особи не виникне. Наприклад, такими неформальними організаціями є книжкові клуби, гуртки за інтересами або ж визначені законодавством неформальні організації як батьківські комітети, органи учнівського самоврядування тощо.

Відповідно до норм законодавства європейських країн, що було предметом дослідження Н. Боржеллі, непідприємницькі організації, окрім юридичних осіб, можуть набувати таких форм як трасти, незареєстровані асоціації, фонди, і є особливими видами правовідносин, а не інституційними організаціями, які потребують реєстрації чи легалізації [14, С. 405–408].

Відповідно до ч. 1 ст. 80 ЦК України під поняттям «юридична особа» законодавець розуміє організацію, яка створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. І хоча, на думку окремих учених, це визначення і видається невдалим [288, С. 129], вважаємо, що така його лаконічність повністю визначає суб'єкта правових відносин.

Традиційно прийнято виділяти такі основні способи створення юридичних осіб: розпорядчий, нормативно-явочний (явочно-нормативний, реєстраційний), дозвільний і договірний. Між тим, в умовах ринкової економіки застосовується тільки розпорядчий і нормативно-явочний.

Останній означає, що юридична особа створюється на тих умовах і за тими правилами, які вказані у законі (нормативному акті) у вигляді загального дозволу держави, а відповідний орган зобов'язаний зареєструвати організацію як юридичну особу при наявності не тільки прояву ініціативи з боку засновника (засновників), а й виконання ними певних умов і додержання ними певних правил.

Існує пропозиція щодо застосування до окремих організацій явочного порядку створення без визначення їх правового статусу, що забезпечить участь в інформаційних, конституційних та адміністративних правовідносинах [13, С. 108], та для цього слід детально визначитися з їх правами та обов'язками, які, на наш погляд, є квазіюридичними особами.

У ЦК України процес створення юридичної особи поділено у двох нормах: 1) створення юридичної особи (ст. 87); 2) державна реєстрація юридичної особи (ст. 89). Таким чином, законодавством сприйнята наукова позиція щодо двоступеневості створення юридичної особи [151, С. 30]. При цьому слід погодитися, що на першому етапі існують відносини, які охоплюють фактичні дії засновників, а на другому – діяльність держави з перевірки цих дій [290, С. 121].

Слід зауважити, що використання терміну «реєстрація» пов'язується з набуттям статусу юридичної особи, адже термін «легалізація», що використовується у Законі України «Про об'єднання громадян» (ст. 14) є ширшим і охоплює визнання всіх об'єднань. Тим самим пропонуємо внести зміни до ст. 16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» у частині деталізації термінології.

У цій нормі не виправдано використовується термін «легалізація» у контексті моменту набуття професійними спілками прав юридичної особи. Крім цього, відповідно до ч. 9 цієї статті статусу юридичної особи набувають організації профспілки, які діють на підставі її статуту. Таким чином, вважаємо, що слід вести мову про профспілки, які є юридичними особами та ті, які не є юридичними особами – легалізовані шляхом повідомлення як самостійна організація або як структурний підрозділ юридичної особи із правами філії чи представництва. Таким чином, визначатиметься галузева правосуб'єктність профспілки:

а) у межах трудових відносин – з моменту затвердження статуту;

б) у межах цивільних відносин – з моменту державної реєстрації як юридичної особи.

Цей поділ дозволяє визначити види організацій за ознакою інституційності (формальні та неформальні). Однак, незареєстрованим як юридичні особи профспілкам необхідно надати можливість захищати трудові права шляхом звернення до суду – тобто цивільну процесуальну правосуб'єктність.

Для створення чи припинення особи слід виконати визначену послідовність дій. Так, І. М. Кучеренко виділяла наступні цивільно-правові норми, що регулюють такі процедури у процесі створення юридичної особи:

- 1) встановлення організаційно-правової форми юридичної особи;
- 2) визначення порядку укладення установчого договору, розробки і затвердження статуту юридичної особи як установчого документу;
- 3) питання формування статутного капіталу;
- 4) визначення органів управління юридичною особою;
- 5) встановлення засновниками (учасниками) мети і предмета діяльності, а також строку, на який створюється юридична особа;
- 6) вибір найменування юридичної особи;
- 7) деякі інші питання [151, С. 87].

Загалом, способи створення непідприємницьких товариств можна виділити, виходячи з законодавчого визначення, наведеного у ч. 2 ст. 83 ЦК України. Так, на нашу думку, до них слід віднести:

- 1) об'єднання осіб (головним чином проявляється у приватнокорисних товариствах, які створюються для реалізації особистих немайнових прав);
- 2) об'єднання осіб та майна (інші види непідприємницьких товариств).

Такий підхід узгоджується з однією з передумовами існування юридичної особи (виділення матеріального субстрату; майна та/або осіб) [151, С. 175-177], а також видами непідприємницьких товариств, які пропонуються цим дослідженням.

Цивільно-правові відносини щодо створення непідприємницького товариства, з огляду на викладене вище, можна поділити на такі частини: 1) визначення мети діяльності; 2) формування ознак юридичної особи; 3) відображення волі на створення юридичної особи в її установчих документах.

На *першому етапі* формується необхідність у створенні юридичної особи: засновники визначають мету діяльності, засоби досягнення цілей тощо. Окрім неформальних організацій, учасники можуть вирішити діяти не

у формі організації, а на підставі цивільного договору. Так, відповідно до ст. 1130 ЦК України за договором про спільну діяльність сторони (учасники) зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить законові, на основі об'єднання вкладів учасників (просте товариство) або без об'єднання вкладів учасників.

Г. В. Юровська виділяє наступні відмінності між договором простого товариства та юридичною особою (корпорацією) у римському праві: 1) мета товариства не могла бути «вічною» і воно не існувало довше за життя товариств, а у корпорації права учасників переходили; 2) товариство не допускало зміну членів; 3) товариші мали свої частки в спільному майні, були боржниками та кредиторами від імені товариства; 4) товариство не мало організації, тому юридичні угоди (правочини) могли бути вчинені одноставно [307, С. 17].

Таким чином, автор робить висновок, що договір товариства є прообразом юридичної особи. Зі свого боку слід додати, що у сучасному варіанті без юридичного оформлення створена таким чином соціальна організація може бути проміжним явищем між договором та юридичною особою, а між учасниками такої організації існуватимуть соціальні, а не правові відносини.

На *другому етапі* засновники формують ознаки юридичної особи як учасника цивільних відносин, надають соціальній організації юридичного змісту. Під законодавчим терміном «організація» розуміється сформована структура – об'єднання осіб та/або капіталів, а також внутрішня організація, що проявляється у системі управління та порядку прийняття рішень.

У подальшому засновники вирішують питання щодо майнової відокремленості юридичної особи, а саме: щодо передачі товариству майнових прав, порядок набуття майна тощо. Крім того, визначається питання про відповідальність юридичної особи (що детальніше розглядатиметься при визначення правосуб'єктності непідприємницького товариства).

Усі ці ознаки юридичної особи мають реалізуватися на *третьому етапі* – знайти відповідне відображення в установчих документах. Так, відповідно до ч. 1 ст. 88 ЦК України у статуті товариства вказується найменування юридичної особи, органи управління товариством, їх компетенція, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до товариства та виходу з нього, якщо додаткові вимоги щодо змісту статуту не встановлено цим Кодексом або іншим законом.

У зв'язку зі здійсненням непідприємницької діяльності законодавством можуть бути встановлені додаткові вимоги до установчих документів. Головним чином, це стосується вимоги щодо *мети та завдання* непідприємницького товариства (ст. 9 Закону України «Про громадські об'єднання», ст. 5 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», ст. 7 Закону України «Про кредитні спілки», ст. 8 Закону України «Про кооперацію», ст. 14 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»).

Крім того, можуть встановлюватися вимоги щодо *майнових прав* засновників (учасників), а також стосовно порядку *формування майна* непідприємницького товариства: порядок *формування фондів* (ст. 7 Закону України «Про кредитні спілки»), *участі членів у діяльності* (ст. 8 Закону України «Про кооперацію»), *порядок внесення змін до пенсійних схем* та їх скасування, а також укладення пенсійних контрактів (ст. 9 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»), *джерела надходження (формування) коштів* профспілок та напрямки їх використання (ст. 14 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»).

Особливістю суспільнокорисних організацій є те, що напрямок їх діяльності має бути зафіксований в окремому документі, який вказуватиме на їх *суспільну користь*. Зокрема, відповідно до ст. 7 Закону України «Про політичні партії», політичні партії повинні мати програму, яка є викладом цілей та завдань цієї партії, а також шляхів їх досягнень. Згідно з ч. 1 ст. 15 Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» благодійною

організацією приймається благодійна програма, яка є комплексом благодійних заходів, спрямованих на вирішення завдань, що відповідають статутним цілям організації.

Вважаємо, що до усіх видів суспільнокорисних товариств має ставитися вимога щодо документів, які підтверджують статус суспільної користі, оскільки це є публічною ознакою. До прикладу, у статутних документах релігійних організацій, що подаються на експертизу, викладається повністю віровчення, що, з точки зору цивільно-правового регулювання, не є відомостями, які мають міститися саме у цих документах.

При створенні приватнокорисного товариства, в основі якого лежать особисті немайнові інтереси, їх реалізація можлива лише особами відповідного віку, професії чи творчими здобутками або ж відповідно до належності до певної сфери господарської діяльності, а саме:

– молодіжних та дитячих організацій можуть бути особи, які досягли 14-річного віку (ч. 2 ст. 11 Закону України «Про об'єднання громадян», ч. 2 ст. 4 Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» – 15-річного віку)¹;

– профспілок – особи, які працюють на підприємстві, в установі або організації незалежно від форми власності і видів господарювання, у фізичної особи, яка використовує найману працю, особи, які забезпечують себе роботою самостійно, які навчаються в навчальному закладі (ч. 1 ст. 7 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»);

– творчих спілок – творчі працівники відповідного фахового напрямку в галузі культури та мистецтва, що мають у своєму доробку завершені та оприлюднені твори культури і мистецтва чи їх інтерпретації (ч. 1 ст. 8 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки»);

– об'єднань юридичних осіб – територіальна, галузева або фахова сфера діяльності (п. 3 ч. 3 ст. 15 Закону України «Про професійні спілки, їх права та

¹ Проте, норма ч. 1 ст. 7 Закону України «Про громадські об'єднання» передбачатиме 14-річний вік для засновників, що, на наш погляд, відповідає межах дієздатності фізичних осіб.

гарантії діяльності»); спільна виробнича або управлінська функція (ч. 2 ст. 120 ГК України); належність до певного виду юридичних осіб чи господарської діяльності (ч. 1 ст. 24 Закону України «Про кредитні спілки»; ч. 1 ст. 8 Закону України «Про споживчу кооперацію»; ч. 1 ст. 13 Закону України «Про банки і банківську діяльність» та ін.).

При створенні приватнокорисного товариства, в основі яких лежать майнові інтереси, об'єднуються особи з метою спільного управління майном або накопичення грошових коштів. Тому засновник характеризується наявністю у його власності майна та частки у спільній власності або є особою, яка має на меті відраховувати кошти до відповідного фонду.

Спільними до названої групи приватнокорисних товариств є ознаки непідприємницьких кооперативів, адже, відповідно до загальних положень, засновники (учасники) формують пайовий, резервний та неподільний фонди (ст. 19 Закону України «Про кооперацію»), при цьому, не менш важливою є особиста участь осіб у діяльності організації (ознака приватнокорисних товариств, які створені на підставі немайнових інтересів).

Крім того, особливістю створення непідприємницьких товариств є встановлення імперативних вимог щодо його мінімальної кількості засновників:

– не менше 3-х – для об'єднань громадян (п. 3 Положення про порядок легалізації об'єднань громадян², затвердженого постановою Кабінету Міністрів від 26.02.1993 № 140) та для кооперативів (ч. 5 ст. 7 Закону України «Про кооперацію»);

– не менше десяти чоловік, які досягли 18-річного віку – для релігійних організацій (ч. 1 ст. 14 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»);

² не менше 2-х – для громадських об'єднань (ч. 3 ст. 7 Закону України «Про громадські об'єднання»),

– не менш 20 (100) осіб – для місцевих (всеукраїнських) творчих спілок – ч. 1 ст. 8 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки»);

– не менше 20 засновників – для фондових бірж (ч. 1 ст. 21 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»);

– не менше 50 засновників – для торгово-промислових палат (ч. 1 ст. 6 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні») та кредитних спілок (ч. 1 ст. 6 Закону України «Про кредитні спілки»);

– не менше десяти тисяч – для політичних партій (ч. 1 ст. 10 Закону України «Про політичні партії»).

Окрім ознак юридичної особи, засновники повинні визначитися з індивідуалізуючими ознаками юридичної особи – перш за все з найменуванням та місцезнаходженням. Так, юридична особа повинна мати своє *найменування*, яке містить інформацію про її організаційно-правову форму (ч. 1 ст. 90 ЦК України) та вказати своє *місцезнаходження*, тобто фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління та обліку (ст. 93 ЦК України).

Додатково слід звернути увагу на іншу індивідуалізуючу ознаку підприємницьких товариств – торгову марку – та порівняти з подібним поняттям в інституті непідприємницьких товариств. На думку В. І. Крата, індивідуалізація непідприємницьких товариств відбувається за допомогою їх *символіки* (емблем, прапорів, вимпелів та інших знаків). Ці позначення фактично виступають свого роду аналогом торгової марки [138, С. 167].

Продовжуючи думку, автор вказує, що сутність права на символіку пояснюється через модель виключного права, що дозволяє: а) виокремити його носія; б) забезпечити йому монопольність цього права [139, С. 466]. Крім того, М. А. Тихонова вважає, що поряд з найменуванням «концентрованим виразником фірмового стилю» непідприємницьких

організацій, їх «візитною карткою» є товарний знак, що містить у собі логотип, фірмовий знак (brand mark), слоган [278, С. 11].

Процедура реєстрації символіки непідприємницьких товариств визначена постановою Кабінету Міністрів України від 26.02.1993 № 144 «Про порядок реєстрації символіки об'єднань громадян» [215], відповідно до якої об'єднання громадян можуть використовувати власну символіку: прапори, емблеми тощо, які є їх символами і відмітними знаками. Сама ж символіка об'єднань громадян затверджується центральними статутними органами об'єднань відповідно до їх статутів (положення про символіку; опис символу і відмітного знака; рішення центрального статутного органу про затвердження положення та опису; зображення символіки), а реєструється Укрдержреєстром.

У законодавстві існують й інші положення щодо символіки окремих непідприємницьких товариств: професійних спілок (ст. 17 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»), політичних партій (ст. 9 Закону України «Про політичні партії в Україні»), благодійних організацій (ст. 13 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»), кредитні спілки (ст. 3 Закону України «Про кредитні спілки»), які загалом є тотожними, а тому потребують уніфікації щодо всіх непідприємницьких товариств.

Після відображення волі засновників відбувається заключний етап створення непідприємницьких товариств – його реєстрація. Цей етап відображає таку ознаку юридичної особи як публічність її виникнення. Крім того, в ньому відображені дії держави в особі відповідних органів на легітимацію (офіційне визнання) організації як юридичної особи.

Відповідно до ч. 1 ст. 89 ЦК України юридична особа підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому законом. Взаємопов'язаність процесу створення та державної реєстрації проявляється в тому, що підставою для відмови у державній реєстрації є виключно порушення встановленого законом порядку створення юридичної особи або

невідповідність її установчих документів закону. Саме тому, вважаємо, що виділення у ЦК України етапу створення юридичної особи підкреслює його вагомість як приватноправового механізму.

Відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» державна реєстрація юридичних осіб – засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, а також вчинення інших реєстраційних дій, які передбачені цим Законом, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру.

Принцип рівності юридичних осіб підтверджується змістом ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», відповідно до якого його дія поширюється на державну реєстрацію всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування.

Законом можуть бути встановлені особливості державної реєстрації об'єднань громадян (у тому числі професійних спілок), благодійних організацій, політичних партій, торгово-промислових палат, фінансових установ (у тому числі кредитних спілок), бірж, а також інших організацій.

Ці юридичні особи набувають статусу юридичної особи лише з моменту їх державної реєстрації у порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», згідно з ч. 4 ст. 3 якого Міністерство юстиції України та його територіальні органи здійснюють реєстрацію (легалізацію) об'єднань громадян (у тому числі професійних спілок та їх об'єднань), благодійних організацій, політичних партій, творчих спілок та їх територіальних осередків, адвокатських об'єднань, торгово-промислових палат, інших організацій, визначених законом, та видають виписку з Єдиного державного реєстру, оформлену державним реєстратором у відповідному виконавчому комітеті міської ради міста обласного значення або у районній, районній у містах Києві та

Севастополі державній адміністрації за місцезнаходженням юридичної особи.

Наведені положення законодавства України не відповідають нормам європейського законодавства та практиці Європейського суду з захисту прав людини. Зокрема, це стосується і реєстрації, яка, на думку В. Яворського, є дискримінаційною та надмірно ускладненою [309, С. 119]. Відповідно до п. 39 Рішення Європейського суду з захисту прав людини у Справі «Корецький та інші проти України» (Заява № 40269/02) встановлено, що «відмова національних органів державної влади надати статусу юридичної особи є втручанням у право на здійснення права на свободу об'єднання» [233].

За словами голови Укрдержреєстру Л. Єфименка, сьогодні «неприбуткові організації дискриміновані законодавством у питаннях реєстрації та набуття статусу юридичної особи». Так, реєстрація згаданих суб'єктів здійснюється у Мін'юсті, у подальшому вони мають отримувати два свідоцтва, що є обтяжливим [47, С. 11]. Таким чином, одним із кроків удосконалення законодавства щодо створення непідприємницьких товариств має бути усунення цього недоліку.

Так, у ч. 1 ст. 12 Закону України «Про громадські об'єднання» визначено, що громадське об'єднання, яке має намір здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи, підлягає реєстрації в порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» з урахуванням особливостей, установлених цим Законом.

Однак, які б не були реєстраційні процедури, статус юридичної особи, а отже і учасника цивільних відносин, непідприємницьке товариство набуває лише після державної реєстрації як юридичної особи. Саме тому необхідно вести мову про цю процедуру, адже будь-яка інша реєстрація не породжує подібних наслідків. Як результат, слід уточнювати терміни, які використовуються при визначенні набуття організацією правосуб'єктності, а

тому позначення цього моменту самим лише терміном «реєстрація», що, як приклад наводиться О. М. Биковим [10, С. 70], є недоречним.

Так, є думки щодо того, чи завжди організація, створена та зареєстрована у відповідності до закону, є юридичною особою [102, С. 138]. Вважаємо, що у ст. 80 ЦК України термін «реєстрація» розуміється виключно у відповідності до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців».

У зв'язку з цим необхідно узгодити норми спеціальних законів щодо реєстрації непідприємницьких товариств, а саме: ст. 16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», про що згадувалося раніше, та ст. 11 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» – з моментом реєстрації пенсійного фонду в національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та отримання відповідного свідоцтва.

Так, спеціальна реєстрація недержавного пенсійного фонду спричинена тією ж необхідністю, що і легалізація профспілки без статусу юридичної особи – участь у відповідних відносинах, – якщо для профспілки це трудові, то для недержавного пенсійного фонду – відносини з соціального забезпечення. Різниця лише у тому, що без статусу юридичної особи недержавний пенсійний фонд не матиме змоги бути учасником цих відносин. Тому необхідно вести мову не про державну реєстрацію, а про ліцензування недержавного пенсійного фонду.

Відповідно до ст. 24 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» для проведення державної реєстрації юридичної особи засновник (засновники) або уповноважена ними особа повинні особисто подати державному реєстратору такі документи, які відображають процес створення юридичної особи:

- примірник оригіналу рішення засновників або уповноваженого ними органу про створення юридичної особи у випадках, передбачених законом;
- два примірники установчих документів;

– інформацію з документами, що підтверджують структуру власності засновників – юридичних осіб, яка дає змогу встановити фізичних осіб – власників істотної участі цих юридичних осіб.

Крім того, у відповідності до ч. 3 ст. 24 цього Закону у випадках, що передбачені законом, крім документів, які передбачені частиною першою цієї статті, додатково подається (надсилається) копія рішення органів Антимонопольного комітету України або Кабінету Міністрів України про надання дозволу на узгоджені дії або на концентрацію суб'єктів господарювання.

Статтею 21 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [66], яким визначається правові засади підтримки та захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності і спрямований на забезпечення ефективного функціонування економіки України на основі розвитку конкурентних відносин, не допускається обмежувальна діяльність об'єднань шляхом відмови суб'єктові господарювання у прийнятті до такого об'єднання, яка ставить його у невідповідне становище в конкуренції, якщо така відмова є необґрунтованою і не виправданою.

Ця норма застосовується до об'єднань, якщо стосовно них виконуються такі умови:

- воно може об'єднати всіх учасників певного ринку чи території;
- воно створюється чи діє для досягнення цілей, що не передбачають отримання прибутку;
- його створення та діяльність не призводить до економічної концентрації та антиконкурентних узгоджених дій згідно з цим Законом.

Вважаємо, що положення цієї норми стосується виключно суб'єктів підприємницької діяльності, які об'єднуються, а не суб'єктів господарювання загалом, а також невідповідність із Законом України «Про об'єднання громадян», яким визначено термін «громадська організація».

Таким чином, слід внести зміни до ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції» щодо визначення терміну «об'єднання», а саме: «об'єднання – об'єднання підприємницьких юридичних осіб та (або) фізичних осіб – підприємців, об'єднання підприємств, у тому числі у формі непідприємницьких товариств».

П. П. Черевко дотримується позиції, відповідно до якої для створення юридичної особи важливі лише дії, які необхідні для проведення цієї процедури, а саме: підписання (прийняття, укладення, затвердження) установчих документів, тобто надання їм легітимності. Інші ж дії, такі як: встановлені законодавством, але не вимагають підтвердження для проведення державної реєстрації; не вимагаються для проведення державної реєстрації, але їх мають право здійснити установники відповідно до законодавства; породжують правові наслідки, але не встановлені законодавством; не встановлені законодавством і не породжують правових наслідків – можуть здійснюватися засновниками за їх бажанням [298, С. 9–10].

Виходячи з цього, автор визначає створення юридичних осіб приватного права, головним чином, через легітимацію установчих документів та державну реєстрацію юридичної особи [298, С. 6]. Вважаємо, що така позиція є недоречною, зважаючи на наступне: 1) процедура реєстрації підтверджує *факт створення* юридичної особи, а не виключне визнання її установчих документів; 2) установчі документи є лише *відображенням волі засновників* на створення юридичної особи; 3) акцентування уваги засновників виключно на імперативних вимогах до установчих документів призведе до формалізованості створення юридичних осіб.

С. В. Ляшенко та В. І. Марков визначають такі цілі державної реєстрації юридичних осіб, що підтверджує обґрунтованість висловленої нами думки:

1) легітимація, тобто визнання державою того, що порядок створення юридичної особи і установчі документи відповідають закону;

2) виявлення вже на цьому етапі можливих порушень встановленого порядку створення юридичних осіб;

3) створення умов для обліку і контролю з боку держави нових суб'єктів;

4) профілактика можливих порушень встановленого порядку створення юридичної особи і невідповідність її установчих документів законодавству;

5) попередження випадків неправомірного використання юридичними особами у своєму найменуванні повних і скорочених найменувань органів влади [163, С. 194–195].

Проблема реєстрації непідприємницьких юридичних осіб полягає також у наданні цим суб'єктам окремого статусу. Одним із таких визначальних статусів є статус неприбутковості, про який згадувалося при розмежуванні термінів, що використовуються для позначення досліджуваних юридичних осіб.

У відповідності до п. 157.12 статті 157 ПК України наказом Державної податкової служби України № 37 від 24.01.2011 затверджено Положення про Реєстр неприбуткових установ та організацій [181], доходи яких згідно із ст. 157 ПК України звільняються від сплати податку на прибуток. При включенні неприбуткової установи та організації до бази Реєстру неприбуткових установ та організацій їй за кодом Єдиного державного реєстру підприємств, установ та організацій ставиться *ознака неприбутковості* (п. 5).

Однак, згадана ознака неприбутковості в Україні визначається не на підставі діяльності юридичної особи, а шляхом визначення виду організаційно-правової форми (підпункти 5.2–5.9 Положення). Вважаємо, що додаткова реєстрація з присвоєнням відповідної ознаки неприбутковості має надаватися автоматично.

Зважаючи на положення статей 9-10, 22 ПК України податковий обов'язок виникає у зв'язку із здійсненням окремих видів діяльності, зокрема підприємницької, а тому, на наш погляд, не слід однозначно пов'язувати організаційно-правову форму (цивільно-правова ознака юридичної особи) з господарською діяльністю (господарсько-правова ознака юридичної особи).

Проте, у судовій практиці можна виявити протилежне вирішення проблеми. Так, постановою Окружного адміністративного суду міста Києва від 07.04.2011 у справі № 2а-2308/11/2670 [141] було частково задоволено позов та зобов'язано Державну податкову інспекцію у Святошинському районі м. Києва включити ТОВ «МЖК «Надія» до Реєстру неприбуткових установ та організацій.

Суд, використовуючи індивідуалізуючі ознаки – найменування (молодіжний житловий комплекс), а також установчі документи («в. п. 10.1 статуту чітко зазначено, що воно є неприбутковою, непідприємницькою організацією, яка не має на меті одержання прибутку для наступного розподілу між засновниками»), всупереч організаційно-правовій формі – товариство з обмеженою відповідальністю – визначив позивача як «неприбуткову непідприємницьку організацію».

При цьому, суд підкреслив, що до неприбуткових установ та організацій належать житлово-будівельні кооперативи, об'єднання співвласників багатоквартирних будинків – тобто вичерпний перелік організаційно-правових форм неприбуткових організацій відповідно до податкового законодавства. Як результат, широке тлумачення закону спричинило неправильне його застосування.

Окремі види непідприємницьких товариств здійснюють діяльність, яка підлягає реєстрації або надання дозволу, тому законодавством встановлюються вимоги щодо їх додаткової реєстрації у відповідних органах державної влади, зокрема:

1) релігійні організації – державним органом України у справах релігії (ст. 14 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»);

2) кредитні спілки – національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (ст. 8 Закону України «Про кредитні спілки»);

3) пенсійні фонди – національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (ст. 11 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»).

Юридична особа є тим способом реалізації прав, який не обмежується певним терміном у часі, особливо це стосується непідприємницьких товариств, мета яких може бути «вічною». Таким чином, у цьому і полягає їх відмінність з договірними формами реалізації прав.

Неформальні організації, які не є юридичними особами можуть передбачати обмежені у часі цілі: реалізація проектів (прокладення доріг, водопроводу, капітальний ремонт будівлі), строковість делегованих повноважень тощо. Натомість, юридична особа має на меті невизначене у часі існування, тому формулювання п. 1 ч. 1 ст. 110 ЦК України є зайвим у частині рішення про ліквідацію юридичної особи у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу. На наш погляд, такі темпоральні обмеження існування фактично штучного суб'єкта цивільних відносин є неможливим.

Юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації (ст. 140 ЦК України).

Процедура припинення юридичної особи є подібною до процедури її створення стосовно етапів безпосереднього припинення та державною реєстрацією цього факту. Однак, зважаючи на публічне значення цього процесу у зв'язку із захистом прав заінтересованих осіб, неможливо чітко виділити приватний та публічний етапи цього процесу, а лише їх елементи.

Законодавець визначає два способи припинення юридичної особи – з правонаступництвом та без правонаступництва. Зокрема, правонаступництво відбувається у разі: 1) злиття – об'єднання декількох юридичних осіб в одну юридичну особу; 2) приєднання – приєднання однієї або декількох юридичних осіб до іншої юридичної особи; 3) перетворення – зміни її

організаційно-правової форми, коли до нової юридичної особи переходять усе майно, усі права та обов'язки попередньої юридичної особи; 4) виділу – перехід за розподільчим балансом частини майна, прав та обов'язків юридичної особи до однієї або кількох створюваних нових юридичних осіб.

До обов'язків, які покладаються на учасників юридичної особи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, належать: 1) негайне письмове повідомлення про це органу, що здійснює державну реєстрацію, який вносить до єдиного державного реєстру відомості про те, що юридична особа перебуває у процесі припинення (ч. 1 ст. 105 ЦК України); 2) призначення комісії з припинення юридичної особи (ліквідаційну комісію, ліквідатора тощо) та встановлення порядку і строків припинення юридичної особи (абз. 1 ч. 2 ст. 105 ЦК України).

Ю. М. Юркевич запропонував визначати припинення юридичних осіб з правонаступництвом як склад юридичних фактів, пов'язаний з переходом єдиного майнового комплексу юридичних осіб – правопередників до їх правонаступників, в результаті якого відбувається припинення юридичних осіб – право попередників та, як правило, утворення нових юридичних осіб (за винятком приєднання, в результаті якого відбувається лише припинення юридичних осіб) [306, С. 4].

Слід виділяти такі етапи припинення всіх юридичних осіб з правонаступництвом: 1) початковий етап, пов'язаний з прийняттям рішення про припинення юридичної особи; 2) етап діяльності спеціально створеного органу – комісії з припинення юридичної особи; 3) завершальний етап припинення юридичних осіб, цивільно-правовим наслідком якого є державна реєстрація новоутвореної юридичної особи та виключення з Єдиного реєстру юридичної особи – право попередника (правопопередників) [306, С. 4].

Під ліквідацією розуміється така форма припинення діяльності юридичної особи, яка не передбачає переходу прав і обов'язків у порядку правонаступництва до інших юридичних осіб, оскільки сама юридична особа, а звідси її права та обов'язки ліквідуються [290, С. 149]. За своєю

суттю ліквідація переслідує декілька цілей: позбавлення економічного простору від неефективних господарюючих суб'єктів, припинення негативного впливу та інших суб'єктів господарювання та допомога господарюючим суб'єктам вийти з ринку без завдання надмірної шкоди контрагентам, державі, без порушень нормативних актів [50, С. 486].

Ініціатива на припинення юридичної особи може виходити як від самої юридичної особи (засновників, учасників, уповноважених органів управління), так і ззовні, таким чином, припинення юридичної особи може відбуватися у добровільному та примусовому порядку.

Вважаємо, що акцентування уваги на господарській діяльності головним чином стосується підприємницьких юридичних осіб, натомість діяльність непідприємницьких юридичних осіб спрямовується на інші суспільні відносини, а тому їх ліквідація має на меті захист публічних інтересів (примусова ліквідація), а також самоусунення з цієї сфери (добровільна ліквідація – розпуск).

О. М. Скоропис, ведучи мову про ліквідацію юридичних осіб, виділяє наступні її елементи: 1) прийняття рішення про ліквідацію та призначення ліквідатора (ліквідаційної комісії) або покладення цих функцій на орган управління; 2) внесення до єдиного державного реєстру запису про ліквідацію; 3) публікація про ліквідацію юридичної особи; 4) виявлення кредиторів та боржників юридичної особи, перелік яких встановлюється у проміжному балансі; 5) задоволення вимог кредиторів; 6) затвердження ліквідаційного балансу; 7) державна реєстрація ліквідації юридичної особи [255, С. 83].

З огляду на це, на відміну від створення, окремі «кроки» по ліквідації юридичної особи знаходяться під контролем з боку відповідних державних органів.

Відповідно до ч. 1 ст. 28 Закону України «Про громадські об'єднання» громадське об'єднання може бути заборонено судом за позовом уповноваженого органу з питань реєстрації в разі виявлення ознак

порушення громадським об'єднанням вимог статей 36, 37 Конституції України, статті 4 цього Закону. Заборона громадського об'єднання має наслідком припинення його діяльності у порядку, встановленому цим Законом, та виключення з Реєстру громадських об'єднань

Такі ж підстави стосуються і професійних спілок (ст. 18 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»), політичних партій (ст. 21 Закону України «Про політичні партії в Україні»), релігійних організацій (ст. 16 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»).

Вважаємо, що у разі припинення суспільнокорисних товариств, у складі яких є інші юридичні особи, вони також підлягають ліквідації, у разі неможливості їх перетворення в інше суспільнокорисне товариство. Такий висновок спричинений тим, що в Україні організаціям, які за своєю юридичною природою є філіями чи представництвами, надається статус юридичної особи (наприклад, політичні партії, профспілки тощо).

Крім того, необхідно звертати увагу на те, що ініціатива на примусову ліквідацію непідприємницького товариства має надходити від легалізуючого органу або прокурора. Так, постановою Запорізького окружного адміністративного суду від 15.11.2011 у справі № 2а-0870/9152/11 [234] Державній податковій інспекції у Ленінському районі м. Запоріжжя відмовлено у задоволенні адміністративного позову про припинення юридичної особи – Запорізької міської організації Народно-демократична партія у зв'язку з тим, що відповідач більше року ухиляється від подання до органів державної податкової служби передбачених документів податкової та фінансової звітності.

Суд встановив, що згідно п. 17 ст. 11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» органи державної податкової служби мають право звертатися до суду із позовною заявою про скасування державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності, а не про примусовий розпуск (ліквідацію) політичної партії. Таким чином, суд правомірно розмежував

порядок припинення суб'єкта підприємництва, що має господарську компетенцію, та припинення непідприємницького товариства.

На наш погляд, слід вирішувати інші суміжні питання, наприклад, ліквідація юридичних осіб, які були засновані об'єднанням громадян, та реалізація майна такої юридичної особи. Вважаємо за доцільне висловити думку, що юридична доля майна має залежати від виду непідприємницького товариства. Зокрема, майно приватнокорисних товариств та непідприємницьких кооперативів має повертатися їх засновникам (учасникам) відповідно до установчих документів. Натомість, майно суспільнокорисних товариств має бути спрямоване на суспільнокорисні цілі, які визначені установчими документами юридичної особи.

Так, наприклад, Л. М. Мандрика розглядає право власності політичних партій крізь призму теорії цільового майна юридичної особи [165, С. 6], Є. О. Ятченко висловлює думку, що культове майно релігійних організацій взагалі є обмежено оборотоздатним [311, С. 4, 9], тому на сьогодні законодавством передбачені наступні особливості щодо цієї проблеми:

– профспілки – використання майна на статутні чи благодійні цілі (ч. 2 ст. 18 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»);

– політичні партії – майно та кошти використовуються на статутні чи благодійні цілі (ч. 2 ст. 24 Закону України «Про політичні партії в Україні»);

– релігійні організації – на майно культового призначення, що належить релігійним організаціям, не може бути звернено стягнення за претензіями кредиторів (ч. 4 ст. 20 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»);

– недержавні пенсійні фонди – переведення коштів до іншого пенсійного фонду (ст. 18 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»);

– об'єднання співвласників багатоквартирного будинку – кошти розподіляються між усіма власниками приміщень пропорційно сукупному

розміру їх внесків та обов'язкових платежів на утримання і ремонт неподільного майна, відповідної частки загального майна, а також на інші спільні витрати у багатоквартирному будинку із заліком заборгованості кожного власника перед об'єднанням (ч. 3-4 ст. 28 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку»);

– кооперативи – розподіл майна між членами кооперативу, а майно неподільного фонду передається іншій (іншим) кооперативній організації (кооперативним організаціям) (ч. 6-7 ст. 29 Закону України «Про кооперацію»).

Окремо необхідно приділити увагу такій підставі ліквідації юридичної особи, як провадження нею діяльності, що суперечить установчим документам, або такої, що заборонена законом (п. 2 ч. 2 ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців») що є особливо актуальним для непідприємницьких товариств, зважаючи на специфіку їх статутної діяльності. Так, необхідно погодитися з О. С. Янковою, що така ліквідація можлива лише внаслідок порушення юридичною особою не статуту, а приписів більш високого рівня – актів законодавства про їх діяльність [310, С. 95].

Особливим способом припинення юридичної особи є процедура банкрутства, який встановлюється Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [58]. Однак, при цьому виникає запитання щодо можливості банкрутства непідприємницьких товариств, які не є суб'єктами підприємницької діяльності, оскільки у літературі зустрічається думка, що процедура банкрутства може застосовуватися до кредитних спілок.

Відповідно до ст. 209 ГК України банкрутом може бути визнаний лише суб'єкт підприємництва. З огляду на це П. Пригуза стверджує, що одержання прибутку – це одне із основних завдань підприємництва, а так як кредитна спілка є неприбутковою організацією, то вона в період своєї господарської діяльності не є суб'єктом банкрутства [221].

Хоча, відповідно до Методичних рекомендацій з ліквідації кредитної спілки від 16.08.2005 № 4463 [245], за рішенням загальних зборів її членів визначається рекомендований порядок ліквідації кредитної спілки за рішенням загальних зборів членів кредитної спілки та не стосуються ліквідації кредитної спілки за рішенням суду (в тому числі внаслідок банкрутства).

При цьому, пунктом 4.6 цих Рекомендацій передбачено, що в разі недостатності у кредитної спілки грошових коштів для задоволення вимог кредиторів, ліквідаційна комісія здійснює продаж майна юридичної особи. Якщо ж вартість майна кредитної спілки є недостатньою для задоволення вимог кредиторів, вона ліквідується в порядку, передбаченому законом про банкрутство.

Вважаємо за доцільне висловити власні міркування з цього приводу:

1) статус неприбутковості є способом державної підтримки непідприємницьких товариств щодо зменшення податкового впливу на них. Участь непідприємницьких товариств у цивільних відносинах не пов'язано з безпосереднім здійсненням підприємницької діяльності;

2) процедура банкрутства може бути застосована до непідприємницьких товариств лише у випадку здійснення ними підприємницької діяльності;

3) кредитні спілки є особливою формою кооперації, а тому є проміжною формою між підприємницькими та непідприємницькими товариствами.

Окрім цього, відповідно до ч. 4 ст. 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» його положення застосовуються до юридичних осіб, які діють у формі споживчого товариства, благодійного чи іншого фонду. Таким чином, законодавством передбачена можливість визнання банкрутом та застосування ліквідаційної процедури щодо організацій, які у своєму субстраті мають майно, а не об'єднання осіб.

1.3. Цивільні правоздатність та дієздатність непідприємницького товариства

Відповідно до загальнотеоретичних положень юридичної науки суб'єкт правовідносин – такий учасник суспільних відносин, який виступає як носій юридичних прав і обов'язків, які він реалізує завдяки наявності у нього правосуб'єктності, що є можливістю і здатністю особи бути суб'єктом правовідносин з всіма правовими наслідками [52, С. 338, 340]. Складовими цієї властивості можуть бути правоздатність та дієздатність разом узяті.

Під правоздатністю розуміється абстрактна здатність суб'єкта права мати суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Вона притаманна усім учасникам правовідносин, хоч вони не повинні обов'язково реалізовувати усі надані їм права; це не просто сума будь-яких прав, не кількісне їх відображення, а необхідний і постійно діючий стан [52, С. 341].

Теоретики права поділяють правоздатність на загальну і спеціальну [52, С. 341], або ж у загальному всю правосуб'єктність на загальну та спеціальну [276, С. 245]. При цьому, підстава єдина – можливість володіння загальними (будь-якими) правами та обов'язками або ж можливість мати окремі права та обов'язки, пов'язані з набуттям особливих властивостей (ведучи мову про людину – знань, віку, кваліфікаційні вимоги).

Предмет цивільно-правового регулювання складають на сьогодні дві групи відносин: особисті немайнові та майнові (цивільні відносини), які засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності їх учасників (ст. 1 ЦК України). Це означає, що останні можуть діяти на власний розсуд та самостійно вирішувати питання про засоби та межі реалізації своїх прав.

Однією із засад цивільного законодавства є юридична рівність учасників цивільних відносин. Він не випадково стоїть на першому місці, бо рівність – основа приватного права, самостійність у прийнятті тих чи інших рішень. У

такому разі, кожен учасник цивільних відносин повинен мати такий обсяг цивільної правосуб'єктності, що дозволить йому бути рівним з іншими суб'єктами. На противагу приватним відносинам, основою публічних відносин є принцип влади та підпорядкування, а тому і галузева правосуб'єктність учасників публічних правовідносин буде спеціальною.

У дисертаційному дослідженні О. І. Зозуляк проаналізовані погляди науковців на поняття цивільної правосуб'єктності юридичних осіб [108]. Так, автор робить висновок, що сучасна цивілістика розглядає правосуб'єктність як соціально-правову *можливість* (курсив – В. К.) особи бути учасником цивільно-правових відносин, яке забезпечується і гарантується державою.

Це твердження ґрунтується на різноманітних поглядах, зокрема: 1) ототожнення правоздатності та правосуб'єктності (С. М. Братусь); 2) основоположність правоздатності у правосуб'єктності та доповнення останньої дієздатністю (О. О. Красавчиков); 3) правосуб'єктність як складова правового статусу (С. С. Алексєєв); 4) відображення правосуб'єктністю суб'єктивного складу у правових інститутах і можливість бути як суб'єктом права взагалі, так і конкретних прав та обов'язків (Я. Р. Веберс) [108, С. 12–13].

Законодавець не використовує поняття «цивільна правосуб'єктність» або ж «цивільна деліктоздатність». Натомість, передбачено, що юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині (ч. 1 ст. 91 ЦК України), а отже, рівні цивільні права та обов'язки (ч. 1 ст. 26 ЦК України), що забезпечує описаний вище принцип рівності учасників.

Таким чином, цивільне законодавство України закріплює принцип універсальної правоздатності. Закріплення ж загальної правоздатності у фізичної особи (до речі, як відмічав С. М. Братусь, теж штучної категорії [20, С. 25], з огляду на термін «особа») є досягненням цивілізації, її соціальної спрямованості.

Визначившись з тим, що учасник правовідносин абстрактно володіє правами та обов'язками, необхідно відмітити, яким чином він їх реалізує на практиці. У теорії права це явище розкривається через поняття «дієздатність» – тобто здатність суб'єкта правовідносин своїми діями приймати на себе обов'язки і використовувати свої права.

Категорія «цивільна дієздатність» розглядається під різними кутами:

- 1) здатність вчинення правомірних юридичних дій (правочиноздатність) та здатність до відповідальності за порушення (деліктоздатність) (Я. Р. Веберс);
- 2) здатність набувати для себе цивільні права та створювати цивільні обов'язки; здійснювати належні права та виконувати покладені обов'язки; своїми діями припиняти наявні права та обов'язки (Л. Г. Кузнецова);
- 3) додаткова здатність до вчинення протиправних дій (С. М. Братусь) [108, С. 45–46].

Зважаючи на такі погляди, вважаємо, що дієздатність є реальною можливістю здійснення абстрактних прав та виконання обов'язків. Саме за допомогою цієї властивості особа стає не просто суб'єктом права, а суб'єктом правовідносин, тобто дієздатність є реалізація правоздатності. Вона досить тісно пов'язана з юридичними фактами, тобто з конкретними життєвими обставинами (діями та подіями), з якими норми права пов'язують настання, зміну або припинення правових відносин [52, С. 346].

Саме з юридичним фактом пов'язуються правові наслідки щодо розвитку цивільних відносин – їх виникнення, зміна чи припинення. У свою чергу з дієздатністю пов'язується реальна можливість участі суб'єкта у відносинах. О. О. Красавчиков прийшов до висновку, що правосуб'єктність у русі цивільних правовідносин (так само, як і норма права) – загальна правова передумова, але передумова більш конкретизована від суб'єкта, майбутнього учасника цивільних відносин [136, С. 46].

Такі твердження автор висуває в результаті того, що існує залежність юридичної значимості фактів від правоздатності [136, С. 40], а дієздатність визначає як можливість реалізації суб'єктом його правоздатності своїми

діями [136, С. 42]. У продовження цих міркувань слід додати, що і правоздатність і дієздатність є якісними ознаками суб'єкта, при цьому його вступ у правові відносини оцінюється головним чином не з точки зору цих якостей (властивостей), а конкретних юридичних фактів як об'єктивного вираження правових наслідків.

Стосовно фізичної особи є підстави стверджувати, що її юридичні властивості (зокрема дієздатність) може залежати від подій, тобто обставин, які не залежать від волі і свідомості людини. Саме у зв'язку з біологічними процесами пов'язують набуття фізичною особою дієздатності: часткової (до 14 років), неповної (з 14 до 18 років) та повної (після 18 років) (статті 31-32, 34 ЦК України); або ж обмеження дієздатності (ст. 37 ЦК України) чи визнання особи недієздатною (ст. 39 ЦК України) внаслідок фізіологічних процесів.

Натомість, юридична особа хоч і є реальним учасником правовідносин, але разом з тим це штучна конструкція, яка виникла з волі людини, а тому і дієздатність пов'язується з іншим юридичним фактом – державною реєстрацією, тобто із сукупністю дій, які разом формують фактичний склад.

Тому, повернувшись до безпосереднього взаємозв'язку юридичних фактів (зовнішнє вираження) та правосуб'єктності (внутрішня властивість учасника правовідносин), приходимо до наступного висновку: для участі у цивільних відносинах непідприємницьке товариство має вчинити юридичну дію. Однак, для цього така особа повинна мати першооснову та можливість її реалізації, тобто правоздатність (абстрактну можливість) та дієздатність (реальну можливість). Правомірні дії пов'язані з реалізацією *правочиноздатності*, натомість протиправні дії пов'язуються з *деліктоздатністю* – здатністю особи нести відповідальність.

Такий поділ дієздатності був проаналізований Я. Р. Веберсом [25, С. 118–120], що, з огляду на використання у чинному ЦК України терміну «правочин» (ст. 202), є надзвичайно актуальним та доречним. Тому пропонуємо розглянути особливості цього зовнішнього вираження –

правочиноздатність та деліктоздатність стосовно юридичних осіб приватного права та непідприємницьких товариств зокрема.

В. Д. Фролов стверджує, що необхідно запровадити правову категорію «правосуб'єктність юридичної особи», в межах якої слід розуміти такі елементи, як правоздатність – здатність здійснювати правочини; деліктоздатність – здатність нести відповідальність за правопорушення; бізнесдієздатність – здатність займатися підприємницькою діяльністю [286, С. 5]. Однак, дотримуючись зазначеної концепції, виділення останнього елементу є дещо суперечливим, адже: 1) «правочин» є ширшим поняттям ніж «бізнес» в частині цивільно-правового значення; 3) «бізнес» виходить за межі приватноправового регулювання.

Норми законодавства про непідприємницькі товариства вказують на те, що ці юридичні особи мають особливі права та обов'язки. Окрема увага приділяється нормам щодо *власності* непідприємницьких товариств. Так, законодавчо врегульовані права та обов'язки наступних непідприємницьких товариств:

- торгово-промислові палати (статті 11, 12 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні»);
- громадські об'єднання (статті 20–24 Закону України «Про об'єднання громадян»);
- благодійні організації (статті 13–14, 18–21 Закону України «Про благодійництво та благодійні організації»);
- політичні партії (статті 12–16 Закону України «Про політичні партії в Україні»);
- об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (статті 16–21 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирних будинків»);
- творчі спілки (ст. 9 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки»);
- кредитні спілки (статті 19-21 Закону України «Про кредитні спілки»).

Права та обов'язки іншої групи непідприємницьких товариств можна визначити, виходячи з *особливостей їх діяльності*, визначеної самим законодавчим актом, зокрема: фондова біржа – вимоги, які ставляться статтями 23–26 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»; недержавний пенсійний фонд – відповідно до законодавства про недержавне пенсійне забезпечення.

Права та обов'язки наступних непідприємницьких організацій визначені окремим розділом законодавчого акту, зважаючи на їх *суспільне значення*: релігійні організації (статті 17-24 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»): у контексті здійснення релігійних обрядів і церемоній, літератури та предметів релігійного призначення, добродійної і культурно-освітньої діяльності, міжнародних зв'язків та контактів; професійні спілки (статті 19-36 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»): щодо представницьких, соціальних, трудових, духовних, житлових та інших прав цих організацій.

Остання група норм визначає лише права та обов'язки непідприємницьких товариств *як власників*: товарна біржа (ст. 13 Закону України «Про товарну біржу»); споживчий кооператив (ст. 9 Закону України «Про споживчу кооперацію»).

Загалом, підстави набуття права власності непідприємницькими товариствами були проаналізовані О. М. Соловйовим, до яких він відносить:

- 1) набуття майна за рахунок: а) членських внесків; б) інших власних коштів; в) пожертви фізичних та юридичних осіб;
- 2) передача у власність майна засновниками, членами товариства, органами державної влади чи органами місцевого самоврядування;
- 3) відрахування роботодавців на культурно-масову, фізкультурну та оздоровчу роботу (для профспілок);
- 4) набуття права власності на інших підставах, не заборонених законом [259, С. 171].

Однак, визначивши передбачені законом комплекс прав та обов'язків непідприємницьких товариств, слід звернути особливу увагу на цивільну правосуб'єктність, які деталізуються цивільним законодавством. З огляду на те, що був визначений принцип універсальної правоздатності юридичних осіб, у тому числі непідприємницьких товариств, вважаємо, що уточнення прав та обов'язків окремих непідприємницьких товариств може бути здійснене лише поза межами цивільно-правового регулювання.

Так, вимоги, що ставляться до фондової біржі впливають на її професійну участь на фондовому ринку, а щодо недержавного пенсійного фонду – в межах права на соціальне забезпечення. Подібна ситуація складається і з іншими непідприємницькими товариствами, щодо яких закріплюються публічні права та обов'язки.

Наприклад, політичні партії мають право: брати участь у виборах Президента України, до Верховної Ради України, до інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у порядку, встановленому відповідними законами України; використовувати державні засоби масової інформації, а також засновувати власні засоби масової інформації, як передбачено відповідними законами України; підтримувати міжнародні зв'язки з політичними партіями, громадськими організаціями інших держав, міжнародними і міжурядовими організаціями, засновувати (вступати між собою у) міжнародні спілки; ідейно, організаційно та матеріально підтримувати молодіжні, жіночі та інші об'єднання громадян, подавати допомогу у їх створенні.

Однак, наведені права хоч і не позбавлені цивільного змісту, все ж відіграють більшу роль у публічній діяльності політичних партій як непідприємницьких товариств. Тому, на наш погляд, визначення у законодавчому акті положення, що непідприємницька організація є юридичною особою достатньо для того, щоб такий учасник цивільних відносин користувався своєю цивільною правоздатністю у повному обсязі. Будь-які додаткові права та обов'язки для уточнення цього статусу є

зайвими, дублюючими і додають лише нагромадження у правовому регулюванні.

Існують думки щодо можливості обмеження дієздатності юридичних осіб, зокрема, у випадках провадження відповідно до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Так, нормами цього закону (частини 1, 11 ст. 13) може бути застосована процедура розпорядження майном боржника та обмеження органів правління боржника у частині згоди розпорядника майна тощо. Таким чином, така позиція законодавця демонструє, що юридична особа фактично не має права реалізовувати свою дієздатність самостійно, а тільки за допомогою розпорядника майна [108, С. 47-48].

О. І. Зозуляк пропонує поділяти позиції науковців щодо звуження обсягу дієздатності юридичної особи – боржника в період процедур зовнішнього управління (О. М. Сьоміна); введення зовнішнього спостереження (Л. Ю. Добриніна); фактично виконавчий орган юридичної особи відсутній чи не функціонує або не може здійснювати своїх повноважень (І. Р. Калаур); ліцензування окремих видів діяльності (В. С. Щербина) [108, С. 48-51].

Однак, всі наведені вище позиції зводяться до двох моментів: внутрішнє управління та зовнішній вплив. При цьому, на наш погляд, не слід вести мову про обмеження цивільної дієздатності, зважаючи на наступні міркування.

У першу чергу, слід нагадати, що дієздатність юридичних осіб реалізується через їх органи, які діють відповідно до установчих документів та закону (ч. 1 ст. 92 ЦК України). При цьому, орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень (ч. 3 ст. 92 ЦК України).

Таким чином, органи юридичної особи або ж її учасники є внутрішнім механізмом організації, за допомогою якого вона діє як єдиний соціальний організм, так само як і людина.

Згадані нами підстави можливості обмеження дієздатності юридичних осіб частково стосуються втручання в управління юридичною особою, тобто способу участі у цивільних відносинах. Відсутність же цієї повної можливості участі є наслідком доповнення дієздатності за рахунок дієздатності іншого суб'єкта, про що вів мову у своїх дослідженнях С. М. Братусь, аналізуючи правосуб'єктність осіб [20, С. 22] у межах інституту опіки і піклування відносно фізичних осіб, які встановлюються з метою забезпечення прав та інтересів осіб, які *не можуть самостійно* (курсив – В.К.) здійснювати свої права і виконувати обов'язки (ст. 55 ЦК України).

Такі механізми як зовнішнє управління, зовнішнє спостереження та бездіяльність органів не є перенесенням дієздатності одних осіб на інших. Додатковим аргументом цієї позиції є навіть термінологія, яка використовується у Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» стосовно збереження юридичної особи у цивільному обороті, а не її заміни – санації (ст. 1), що походить від латинського «sanatio» – лікування, оздоровлення.

Наприклад, рішенням господарського суду Одеської області від 10.01.2011 у справі № 26/208-10-5343 [230] за позовом громадської організації «Водно-моторне спортивно-оздоровче товариство рибалок-любителів» здійснене тлумачення положень статуту відповідного змісту: «особи, яких було призначено директором та головним бухгалтером, відповідно, після закінчення строків, на які їх було обрано (призначено), продовжують виконувати покладені на них обов'язки та здійснювати надані ним повноваження до їх переобрання (звільнення) у порядку, встановленому Статутом організації».

У результаті судового розгляду суд прийшов до висновку, що, з огляду на положення ст. 92 ЦК України, припинення повноважень органів юридичної особи має наслідком припинення їх дієздатності, а отже, обмежує цивільну правоздатність юридичної особи. Зважаючи на таку

недопустимість (курсив – В. К.), ці посадові особи можуть продовжувати виконувати свої повноваження (реалізовувати правоздатність юридичної особи) на наступних підставах:

- 1) передбаченість такого права статутом;
- 2) відсутність суперечності закону та інтересам організації;
- 3) неможливість припинення діяльності організації.

Другим аспектом є зовнішні обмеження у діяльності юридичних осіб, які знаходять свій прояв у ліцензуванні. Слід погодитися з В. С. Щербиною, що ці обмеження не стосуються правоздатності юридичних осіб [303, С. 13], однак застосування цієї позиції до цивільних прав та обов'язків, на наш погляд, є хибним.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 91 ЦК України, юридична особа може здійснювати окремі види *діяльності* (курсив – В.К.), перелік яких встановлений законом, після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії). Для реалізації цього положення прийнято Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» [40], тобто мова йде про господарську правосуб'єктність.

Складається враження, що при аналізі тих чи інших видів юридичних осіб, автори звертають увагу лише на специфіку їх господарської діяльності (підприємницької чи непідприємницької), тобто на окремі «партії» цих «інструментів» у загальній «симфонії» цивільних правовідносин [260, С. 15–19]. Як результат, стверджуємо, юридична особа має усі можливості вступати у будь-які цивільні відносини, що можуть не співпадати з відносинами у сфері господарської діяльності.

Притримуючись раніше висловленої позиції щодо поділу цивільної дієздатності на правочиноздатність та деліктоздатність, слід звернути увагу на відповідальність юридичних осіб. Так, відповідно до ст. 96 ЦК України юридична особа самотійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном. При цьому, учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не

відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом (ч. 1–3).

Ознака самостійної відповідальності юридичної особи простежується у ч. 4 згаданої статті, адже особи, які створюють юридичну особу, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до її державної реєстрації. Юридична особа ж відповідає за зобов'язаннями її учасників (засновників), що пов'язані з її створенням, тільки у разі наступного схвалення їхніх дій відповідним органом юридичної особи.

Питання цивільно-правової відповідальності непідприємницьких товариств досліджувалося В. Д. Примаком [233]. Зокрема, автор стверджує, що максимально повне втілення майнової відокремленості та організаційної самостійності цих юридичних осіб передбачає відсутність будь-яких майнових прав і обмеження організаційно-управлінських прав («одна особа – один голос») їх учасників, засновників. На підставі цього автор приходить до висновку, що з метою захисту прав кредиторів непідприємницьких юридичних осіб приватного права та унеможливлення зловживання наданою їм цивільною правосуб'єктністю доцільно встановити у законодавстві правило про обов'язковість підтримання ними мінімального обсягу ліквідних майнових активів, необхідних і достатніх для самостійної участі у цивільних відносинах [233, С. 11–13].

Законодавець встановлює вимоги до розміру статутного фонду деяких непідприємницьких товариств, які діють в економічній системі як інструмент забезпечення існування певного ринку чи соціальних відносин.

Так, відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 20 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» розмір статутного капіталу фондової біржі має становити не менш як 15 мільйонів гривень. Розмір власного капіталу фондової біржі, що здійснює кліринг та розрахунки, має становити не менш 25 мільйонів гривень.

Дещо інша ситуація складається з недержавними пенсійними фондами. Власне, згадані вимоги висуваються не безпосередньо до юридичної особи, а до пов'язаних організацій. Так, відповідно до ч. 2 ст. 20⁻¹ Закону України

«Про недержавне пенсійне забезпечення» адміністратором, який відповідає вимогам, установленим Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України, зберігачем недержавних пенсійних фондів, який має розмір регулятивного капіталу не менше 500 мільйонів гривень (абз. 2); компанією з управління пенсійними активами, яка має власний капітал у розмірі не менше 25 мільйонів гривень та досвід роботи з управління активами інституційних інвесторів не менше п'яти років (абз. 3).

Крім того, відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 35 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» компанія з управління активами, яка надає послуги пенсійному фонду – суб'єкту другого рівня, повинна мати власний капітал у розмірі не менш як 25 мільйонів гривень.

І. М. Кучеренко висловила думку щодо виділення непідприємницьких товариств з обмеженою відповідальністю, додатковою та повною відповідальністю [150, С. 8], яка ґрунтується на використанні зарубіжної практики [14, С. 404–409], та може бути застосовано при визначенні непідприємницьких товариств, діяльність яких пов'язана з майновим оборотом (наприклад, благодійні, пенсійні чи інші фонди).

Хоч загальні засади цивільного законодавства і визначають принципи відповідальності юридичних осіб, все ж спеціальними нормативно-правовими актами, які регулюють діяльність непідприємницьких товариств, передбачені особливості.

Так, відповідно до ч. 9 ст. 6 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» пенсійний фонд не може брати на себе зобов'язання, не пов'язані з діяльністю недержавного пенсійного забезпечення. Пенсійний фонд не несе відповідальності за зобов'язаннями третіх осіб і не має права передавати свої зобов'язання перед учасниками та вкладниками фонду третім особам, крім випадків, передбачених цим Законом.

З однієї сторони ця норма свідчить про спеціальну правоздатність недержавного пенсійного фонду, однак вважаємо, що такий висновок можливий лише за умови обмеженого тлумачення закону. На наш погляд, ці

вимоги є публічно-правовим механізмом забезпечення законності діяльності юридичних осіб, що не впливає на їх цивільну правосуб'єктність.

Існують думки, що окремі (або навіть й усі) юридичні особи мають спеціальну правоздатність, що полягає у можливості мати права та обов'язки, які не повинні виходити за її межі, а отже, обґрунтовується концепція, що була закріплена ст. 26 ЦК УРСР 1963 р. щодо «статутної правоздатності» [37, С. 79; 38, С. 120; 108, С. 8]. Як писав С. Н. Ландкоф ще до прийняття цього законодавчого акту, «спеціальна, а отже, обмежена правоздатність юридичних осіб, викликана особливостями нашого планового соціалістичного господарства, які *диктують* (курсив – В. К.) кожній організації займатися лише тією діяльністю, заради якої вона створена, виконуючи і перевиконуючи свої плани» [153, С. 43].

Н. В. Козлова стверджує, зокрема, що правочиновдатність юридичних осіб ще у римському праві була спеціальною, адже вони могли вчиняти *будь-які* (курсив – В. К.) правові діяння, пов'язані з метою, за ради якої вони були створені [121, С. 57]. Однак, виникає сумнів щодо існування у римському праві юридичних осіб у нинішньому розумінні (адже права юридичних осіб було закріплено лише за державою, яка персоніфікувалася у *fiscus* [21, С. 274], а підприємницькі чи непідприємницькі товариства були на стадії зародження) та можливість виділення спеціальної діяльності з огляду на можливість вчиняти будь-які дії.

Вважаємо, що спеціальна правоздатність суперечить принципу рівності учасників цивільних відносин, а тому не може бути застосована до юридичних осіб приватного права як до характерних його учасників. Для доведення цієї позиції слід звернути увагу на такі положення.

Принцип «спеціальності» (*principe de la specialite*) виник в адміністративній, державній практиці Франції тільки на початку XIX ст., а до цього моменту юридичні особи мали загальну правоздатність [290, С. 129], тобто він виник за межами цивільно-правового регулювання. Таке

обмеження використовувалися для унеможливлення різних махінацій, яке дістало назву доктрини *ultra vires* («поверх влади»).

Так, С. О. Іванов стверджує, що названий принцип має бути застосований лише щодо діяльності юридичних осіб публічного права, зокрема тих, які є відповідними публічними органами та діють на основі публічного правопорядку [111, С. 303–309]. При цьому, слід погодитися з автором, що такі обмеження можуть стосуватися спеціальної дієздатності, а не правосуб'єктності загалом.

У юридичній літературі В. І. Борисова висловлює позицію, відповідно до якої не всі юридичні особи повинні мати загальну правоздатність, оскільки: 1) існують підприємницькі товариства, які займаються виключними видами діяльності; 2) надання непідприємницьким товариствам загальної правоздатності не узгоджується з цільовим характером їх діяльності [15, С. 28–29]. Таким чином, підставою визначення обсягу правоздатності є можливість участі у підприємницькій діяльності. Однак, виникає запитання: яка мета вступу у цивільні відносини?

Так, О. Д. Крупчан наголошує, що цивільне право надає певні права громадянам, організаціям з урахуванням, насамперед, приватних інтересів, а їх реалізація здійснюється на стадії реалізації немайнових і майнових прав у сфері виробництва, обігу та споживання соціальних благ, як правило, у сфері підприємницької діяльності та інших цивільних правовідносинах [143, С. 13].

Дійсно, сучасний розвиток суспільства не дозволяє виокремити суто цивільні та суто підприємницькі відносини, що призводить до так званої «комерціалізації» цивільного права, а межа між цими галузями права стала умовною [290, С. 9]. Але, не зважаючи на цей стан, з усього кола прав та обов'язків все ж можна виокремити господарську правосуб'єктність, що визначатиметься через господарську компетенцію [304, С. 13], в результаті чого кожен суб'єкт господарської діяльності наділяється спеціальною господарською правосуб'єктністю (наприклад, торгівельна правоздатність для суб'єктів торговельної діяльності) [23, С. 107–108].

Зважаючи на це, напевно слід вести мову не про спеціальну цивільну правоздатність (чи цивільну правосуб'єктність), а про спеціальну господарську правоздатність (чи господарську (підприємницьку) правосуб'єктність) юридичних осіб, що спричинено наступними міркуваннями:

по-перше, інститут юридичної особи виник не для участі у підприємницькій діяльності. Так, С. М. Братусь констатував, що поняття юридичної особи зародилося відносно римських міських спільнот [20, С. 35], що пізніше переросло в уособлення суб'єкта, його єдність [20, С. 37] та поступово перейшло до корпорації [20, С. 38]. І лише у буржуазному суспільстві з'явилися господарські союзи [20, С. 41] – еквівалент сучасного варіанту акціонерних товариств;

по-друге, передумовами існування юридичної особи є: 1) визначення мети; 2) виділення матеріального субстрату (майна та/або осіб); 3) юридичне визнання [279, С. 175–177]. До цього лише можна додати, що метою створення є не ті задачі, які ставлять засновники, а можливість участі у правових відносинах як першооснова реалізації цих задач та мети;

по-третьє, принцип спеціальної правоздатності характерний для чітко централізованої системи управління господарством (економікою) [37, С. 79], а отже, в його основі лежить публічний елемент – той самий *principe de la specialite* та доктрина *ultra vires*, які були згадані вище;

по-четверте, цивільне законодавство розмежовує загальну правоздатність як сукупність усіх прав та обов'язків (ч. 1 ст. 91 ЦК України) та спеціальні права та обов'язки – ліцензовану діяльність (ч. 3 ст. 91 ЦК України). На нашу думку, не є доречним виділення цієї спеціальної частини загальної правоздатності у приватноправовому акті, адже існує публічно-правовий акт, який врегульовує ці відносини в межах господарської правосуб'єктності – Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності». Більш того, цивільна правосуб'єктність

(приватноправова ознака) та господарська компетенція (публічно-правова ознака) не є тотожними.

Як приклад, можна звернутися до сфери договірних відносин, у якій виокремлюють договори (контракти) у підприємницькій діяльності. В. В. Луць наголошує, що у сфері господарської діяльності реалізується державна регуляторна політика, що має ґрунтуватися на принципах доцільності, адекватності, ефективності, збалансованості, передбачуваності, прозорості [161, С. 21], а договір є універсальною та найдоцільнішою формою опосередкування ринкових відносин [161, С. 22], тобто автор вказує на економічні принципи регулювання та їх правове забезпечення.

Так, здійснення підприємницької діяльності окремих юридичних осіб пов'язується з укладенням головним чином суто підприємницьких договорів: договір роздрібної купівлі-продажу (ст. 698 ЦК України), договір постачання енергетичними чи іншими ресурсами через приєднану мережу (ст. 714 ЦК України), договір прокату (ст. 787 ЦК України), договір побутового підряду (ст. 865 ЦК України), кредитний договір (ст. 1054 ЦК України), договір банківського вкладу (ст. 1058 ЦК України), договір банківського рахунка (ст. 1066 ЦК України), договір факторингу (ст. 1077 ЦК України). У наведених договорах має місце публічний елемент, оскільки держава охороняє вразливу категорію осіб – споживача або публічний порядок у певній сфері суспільних відносин (наприклад, економічні відносини у банківській справі). Таким чином, за допомогою такого державного впливу забезпечується певний правопорядок, але ніяк не обмежується чи спеціалізується цивільна правоздатність особи.

Законодавець, між тим, дозволяє відійти від цієї публічності шляхом впровадження принципу свободи договору і за відсутністю порушень цивільних прав та обов'язків особам така публічність може бути і непотрібною. У протилежному випадку, вже матиме місце не тільки цивільне правопорушення, а й адміністративне (відповідно до глави 12 КУпАП «Адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського

харчування, сфері послуг, в галузі фінансів і підприємницької діяльності» [119]) або навіть кримінальне (відповідно до розділу VII КК України «Злочини у сфері господарської діяльності» [142]).

Таким чином, у межах приватних правовідносин контрагент може і не з'ясовувати обсяг так званої «статутної» правоздатності, оскільки його більше цікавитиме реальна можливість участі сторони у відносинах, зокрема зобов'язальних. За відсутністю «належного обсягу» правоздатності відбудуватиметься виключно порушення норм публічного права (звісно, якщо не говорити про зобов'язання, які виникають у зв'язку із заподіянням шкоди), оскільки саме наведені вище публічно-правові елементи (публічна караність окремих діянь) забезпечує стабільне функціонування приватних відносин, однак не впливає на цивільну правоздатність.

Для підтвердження цієї позиції додатково слід звернути увагу на те, що цивільне законодавство розрізняє такі поняття як «фізична особа» (ст. 24 ЦК України – людина як учасник цивільних відносин) та «фізична особа – підприємець» (глава 5 ЦК України – реалізація права на здійснення підприємницької діяльності). З огляду на це, виникає запитання: чи має фізична особа – підприємець спеціальну правоздатність і як співвідноситься правоздатність фізичної особи та правоздатність фізичної особи – підприємця?

Очевидно, що права та обов'язки фізичної особи – підприємця виникають та реалізуються виключно у сфері підприємництва і загалом не ототожнюються з цивільними правами та обов'язками. Між тим, відповідно до ч. 3 ст. 50 ЦК України, якщо особа розпочала підприємницьку діяльність без державної реєстрації, уклавши відповідні договори, не має права оспорювати ці договори на тій підставі, що вона не є підприємцем.

Таким чином, моментом виникнення цивільної правоздатності та момент реєстрації фізичної особи у якості підприємця не співпадають, а тому вести мову про спеціальну цивільну правоздатність фізичної особи неможливо. На думку В. С. Щербини, у сфері господарської діяльності громадянин – підприємець здійснює свою діяльність на засадах

підприємництва та відповідно до принципів, передбачених ст. 44 ГК України, а тому має відповідні господарсько-правові обов'язки [304, С. 119]. При цьому, автор жодним чином не веде мову про особливості цивільної правоздатності чи дієздатності фізичної особи – підприємця.

Знову-таки, слід підкреслити, що публічно-правовий статус «підприємця» чи то для фізичної чи то для юридичної особи за умови дотримання цивільних прав та інтересів інших осіб не є основним для приватних відносин. Однак, не слід забувати, що інститут юридичної особи є настільки універсальним, що надає змогу фізичній особі чи групі фізичних осіб повністю передати чи відокремити свої права та обов'язки у певній сфері штучній конструкції.

Така неузгодженість між нормами цивільного (щодо цивільної правосуб'єктності) та господарського (щодо підприємницької правосуб'єктності) законодавства може призвести до неправильного застосування названих вище положень, що ілюструється наступним прикладом з судової практики.

Рішенням господарського суду Херсонської області від 05.07.2010 у справі № 14/64-10 [231] визнано недійсним договір № 04-538 від 01.12.2008 «Про колективне членство у Херсонській обласній організації «Всеукраїнська спілка автомобілістів», укладений між Херсонською обласною організацією Всеукраїнської спілки автомобілістів (відповідач у справі) та ПАТ «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк» в особі філії «Відділення ПАТ Промінвестбанку в м. Херсоні» (позивач у справі), на підставі ч. 2 ст. 203 ЦК України – за відсутністю необхідного обсягу цивільної дієздатності.

Судом встановлено, що відповідно до названого договору № 04-538 відповідач взяв на себе зобов'язання по зберіганню транспортних засобів колективних членів спілки (у тому числі позивача), що не охоплюється його дієздатністю на підставах:

1) фактично між позивачем та відповідачем склалися відносини щодо надання оплатних послуг зі зберігання автотранспорту;

2) ця діяльність є підприємницькою;

3) відповідач є непідприємницьким товариством (громадською організацією);

4) громадська організація може здійснювати господарську та іншу комерційну діяльність лише шляхом створення підприємств та організацій у порядку ч. 1 ст. 24 Закону України «Про об'єднання громадян».

Таким чином, суд прийшов до висновку, що цивільна дієздатність відповідача щодо безпосереднього здійснення підприємницької (комерційної) діяльності обмежена законом, а тому й обмежена цивільна дієздатність цієї юридичної особи.

Вважаємо, що такий висновок є необґрунтованим та незаконним, зважаючи на такі обставини:

1) суд ототожнив *цивільну дієздатність* (курсив – В. К.) виключно з правом на підприємницьку діяльність;

2) суд, не визначивши правове регулювання договірних відносин, категорично назвав їх підприємницькими (комерційними), хоча договір зберігання (ст. 936 ЦК України) може і не бути підприємницьким;

3) ЦК України містить положення лише щодо обмеження правоздатності юридичної особи виключно судом (ч. 2 ст. 91);

4) суд проігнорував позицію відповідача щодо непідприємницької природи договору, адже прибуток не розподілявся між учасниками непідприємницького товариства.

Таким чином, необхідно проводити чітке розмежування між цивільною правосуб'єктністю, яка є універсальною, та підприємницькою компетентністю, яка обмежується дозвільністю (ліцензуванням) та іншими публічно-правовими механізмами. Ототожнення ж цих понять призводить до неправильної правозастосовчої практики.

Висновки до першого розділу

1. Правовою підставою створення непідприємницького товариства є юридичний факт з реалізації особами права на свободу об'єднання в частині права на створення організації (право на асоціацію).

2. Неформальна організація – організація, створена внаслідок об'єднання осіб для здійснення представницьких функцій їх учасників (членів), яка набуває спеціальну процесуальну правосуб'єктність. Повноваження представника неформальної організації підтверджуються установчими документами, які подаються під час легалізації організації.

3. Під поняттям «непідприємницьке товариство» розуміється об'єднання фізичних та/або юридичних осіб, яке не має на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками (членами). Таке визначення охоплює найширше коло можливої діяльності юридичної особи, а тому має використовуватися як міжгалузеве поняття.

4. Непідприємницькі товариства слід поділяти на приватнокорисні та суспільнокорисні за критерієм спрямування діяльності юридичних осіб: приватнокорисні – реалізація особистих немайнових або майнових інтересів засновників, а суспільнокорисні – інтересів невизначеного кола осіб чи осіб, об'єднаних певною ознакою.

5. Кооператив є засобом економічного, соціального, культурного розвитку та прогресу у країнах, а тому може вважатися організацією, якій надаються права юридичної особи приватного права. Віднесення кооперативів в Україні до підприємницьких чи непідприємницьких товариств здійснено суто на економічній підставі, а тому не повинно мати за собою юридичних наслідків, зокрема, виділення їх у окремий вид організаційно-правової форми.

6. Етапами створення непідприємницького товариства є: 1) визначення мети діяльності товариства (родовою та видовою); 2) надання товариству ознак

юридичної особи приватного права; 3) відображення волі засновників в установчих документах, які є відображенням волевиявлення засновників.

На підтвердження цього процесу заключною стадією є реєстрація непідприємницького товариства у порядку, передбаченому для юридичних осіб приватного права та з врахуванням особливостей окремих видів цих товариств.

7. Створення непідприємницьких товариств, що об'єднують суб'єктів підприємницької діяльності, допускається у випадку дотримання ними антимонопольно-конкурентного законодавства. Ці юридичні особи можуть створюватися у формі приватно корисних непідприємницьких товариств.

Тому, слід внести зміни до ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції» щодо визначення терміну «об'єднання», а саме: «об'єднання – об'єднання підприємницьких юридичних осіб та (або) фізичних осіб – підприємців, об'єднання підприємств, у тому числі у формі непідприємницьких товариств».

8. Окрім державної реєстрації як юридичної особи, суспільнокорисні товариства, а також окремі кооперативи підлягають реєстрації спеціальними органами публічної влади, що спричинене їх особливим статусом: 1) суб'єкти фінансових послуг (недержавний пенсійний фонд, кредитна спілка); 2) організація суспільної користі (суспільнокорисні товариства).

9. Серед індивідуалізуючих ознак непідприємницьких товариств необхідно виділити символіку, яка є аналогом торгової марки підприємницьких товариств, та підлягає реєстрації у зв'язку із виключністю права на її використання.

10. Примусова ліквідація окремих непідприємницьких товариств може здійснюватися у порядку провадження про банкрутство, що, загалом, суперечить меті Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Однак, як виняток, дія цього Закону поширюється на кредитні спілки (ч. 6 ст. 9 Закону України «Про кредитні спілки»), споживчі товариства, благодійні та інші фонди (ч. 4 ст. 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»).

11. Цивільна правосуб'єктність непідприємницького товариства виникає виключно з моменту його реєстрації як юридичної особи. Будь-яка інша реєстрація є формою обліку або надання дозволу (ліцензії) на провадження окремих видів діяльності. Основою правосуб'єктності особи є цивільна правоздатність – внутрішня якість, що полягає у можливості особи мати права та обов'язки. Зовнішнім вираженням цивільної правосуб'єктності є права та обов'язки, пов'язані з правомірними діями особи (правочиноздатність), та з наслідками, які виникають у зв'язку з протиправними діями (деліктоздатність) особи, які у сукупності створюють дієздатність юридичної особи.

12. Загальна правоздатність непідприємницьких товариств не може обмежуватись. У результаті аналізу наукових поглядів щодо спеціальної правоздатності непідприємницьких товариств, сформовані такі аргументи на підтримку положення про загальну (універсальну) правоздатність юридичних осіб приватного права: а) метою створення юридичної особи є участь у цивільних правовідносинах для реалізації завдань та мети, визначених засновниками; б) інститут юридичної особи спрямований не лише для участі у підприємницькій діяльності, а для участі й в інших правовідносинах; в) спеціальна правоздатність характерна для централізованої економіки; г) законодавство розмежовує загальну цивільну правоздатність та необхідність отримання спеціального дозволу (ліцензії) для здійснення певних видів господарської діяльності.

13. Виходячи з того, що цивільна дієздатність особи може обмежуватись лише у випадках необхідності доповнення правочиноздатності (надання згоди на вчинення або схвалення дій) та деліктоздатності (повна або додаткова відповідальність) дієздатністю іншої особи, в дисертації зроблено висновок про те, що не вважаються обмеженням цивільної дієздатності непідприємницького товариства дії, спрямовані на управління ним (внутрішній вплив), а також обмеження його діяльності, наприклад, заборона здійснення підприємницької діяльності (зовнішній вплив).

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НЕПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ

2.1. Управління непідприємницьким товариством

Відповідно до ч. 1 ст. 92 ЦК України юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Участь у правових відносинах пов'язується з формуванням волі та вираженням волевиявлення суб'єкта відносин. Юридична особа є штучним утворенням та не може мати такої біологічної властивості як воля. Тому можливість реалізації своєї правоздатності, передбачена іншим механізмом – волю та волевиявлення юридичної особи формують її органи, які утворюють її внутрішню організацію.

М. В. Новичков, ведучи мову про теорію організації, виділяє сім історичних форм організацій: громада, держава, армія, цех, підприємство, корпорація та віртуальна організації [192, С. 21]. Серед них, на наш погляд, окремої уваги при дослідженні непідприємницьких товариств потребує така форма як «організація-громада». Саме вона на сьогодні реалізується в юридичній особі у формі непідприємницького товариства. Так, «організація-громада» є першою історичною формою організації, що виникла у первісному суспільстві та дозволяла об'єднати інтереси людей, пов'язаних не лише спільною життєдіяльністю.

Аналізуючи положення законодавства щодо управління непідприємницькими товариствами, приходимо висновку, що «організація-громада» є первинним явищем, притаманним нині неформальним організаціям, та не може поширюватися на усі види досліджуваних юридичних осіб, що спричинене інтересами, які реалізуються; кількістю

учасників та членів такого товариства; особливостями правового режиму майна тощо. Нині управління юридичною особою не може здійснюватися одночасно всіма учасниками. Саме тому законодавцем визначені органи управління юридичною особою.

Структура (організація), тобто наявність визначеного впорядкування, певних взаємозв'язків та взаємодії предметів, явищ та процесів, притаманне всій матерії і в кожній конкретній цілісній системі визначається своя специфічна структура, організація, при чому з ускладненням системи, підвищенням ступеня її деформації ускладнюється і сама структура [6, С. 10], а отже, не є виключенням і непідприємницьке товариство, яке є організацією, об'єднанням осіб у формі юридичної особи.

У теорії організації органи у залежності від їх призначення поділяються на такі групи:

- *керівні* – здійснюють загальне керівництво організацією, приймають основні рішення;
- *представницькі* – формуються з представників власників, партнерських організацій та керівних органів на різних регіональних рівнях;
- *виконавчі* – здійснюють діяльність з реалізації прийнятих рішень;
- *консультативні* – створюються для реалізації колегіальних функцій та надають керівним органам консультативні послуги;
- *контрольно-ревізійні* – здійснюють контроль за додержанням закону, внутрішніх документів та рішень [192, С. 30].

Законодавством про непідприємницькі товариства детально визначено порядок управління юридичною особою, органи та їх компетенцію, а також порядок прийняття ними рішень. Загальні вказівки присутні лише щодо фондової біржі (ст. 22 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»), торгово-промислової палати (ст. 8 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні»), громадські об'єднання (ст. 13 Закону України «Про громадські об'єднання»), політичної партії (ст. 8 Закону України «Про

політичні партії в Україні»), а саме: щодо органів управління, які мають бути відображені в установчих документах вказаних юридичних осіб.

Органом юридичної особи – є правова конструкція, яка створюється в її структурі з метою надання можливості останній сформулювати і висловити свою волю, представляти і відстоювати її інтереси, а через них – інтереси її учасників у відносинах з іншими суб'єктами права без спеціальних на це повноважень (без довіреності) [16, С. 113].

Кодифікованими нормами цивільного законодавства закріплені положення про управління юридичною особою в організаційно-правовій формі товариства. Так, відповідно до ст. 97 ЦК України управління товариством здійснюють його органи: 1) загальні збори його учасників; 2) виконавчий орган, якщо інше не встановлено законом.

Загальні збори учасників товариства (ст. 98 ЦК України) мають право приймати рішення (простою більшістю від числа присутніх учасників, якщо інше не встановлено установчими документами або законом) з усіх питань діяльності товариства, у тому числі і з тих, що передані загальними зборами до компетенції виконавчого органу. Рішення про внесення змін до статуту товариства, відчуження майна товариства на суму, що становить п'ятдесят і більше відсотків майна товариства, та про ліквідацію товариства приймаються більшістю не менше 3/4 голосів, якщо інше не встановлено законом (частини 1, 2).

Законодавством про непідприємницькі товариства передбачено утворення загальних зборів (ст. 11 Закону України «Про товарну біржу», ст. 10 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», ст. 14 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», ст. 17 Закону України «Про благодійництво та благодійні організації», ст. 13 Закону України «Про кредитні спілки», ст. 15 Закону України «Про кооперацію» тощо), повноваження яких загалом не відрізняються від положень частин 1, 2 ст. 98 ЦК України щодо

повноправності прийняття рішень у будь-яких питаннях діяльності товариства.

Частинами 1 та 2 ст. 99 ЦК України визначено, що загальні збори товариства своїм рішенням створюють виконавчий орган («правління», «дирекція» тощо) та встановлюють його компетенцію і склад (одна або кілька осіб). Тим самим, органи юридичної особи, як відмічає В. І. Борисова, поділяються на волеутворюючі та волевиявляючі (виконавчі) [16, С. 114], тобто формується механізм здійснення цивільних прав та обов'язків.

У юридичній літературі висловлюється думка, що під час здійснення правочинів юридичною особою безпосередній суб'єкт волевиявлення (як правило, виконавчий орган юридичної особи) та сторона у правочині, що набуває по ньому прав та обов'язків (власне юридична особа) не співпадають. Тому існує твердження, що при здійсненні правочину правоздатність повинна визначатися відповідно до суб'єкта, для якого створюються права та обов'язки, а дієздатність – суб'єкта, який здійснює волевиявлення від імені іншої особи [308, С. 133].

Однак, виникає сумнів стосовно роздільності прав та обов'язків органів, які здійснюють загальне управління та виконавчих органів, адже у відносинах з контрагентами юридична особа виступає як єдине ціле – суб'єкт відносин.

Так, Б. Б. Черепакін, звертаючи увагу на цю проблему, стверджував, що воля юридичної особи відповідає волевиявленню її органів лише у юридичних особах, заснованих на колективі. Разом з тим, критикуючи теорію колективу, він вказував, що у складних організаціях воля та волевиявлення фактично формується виконавчими органами (зокрема, директором) [299, С. 302–303].

Подібні проблеми волі та волевиявлення, на наш погляд, можуть виникнути у випадках, пов'язаних з представництвом (договірні відносини) або ж у разі встановлення правопорушення в діях конкретної особи, яка мала повноваження на волевиявлення (організаційні або трудові відносини). При

цьому, як у першому, так і другому випадку фактичні дії не повинні бути схваленими загальними зборами (принцип підтвердження чинності – рос. «исцелимости») [19, С. 178].

Ці два базові органи притаманні непідприємницьким товариствам як «найпростішим» організаціям – приватнокорисним, які створені для здійснення особистих немайнових прав та інтересів учасників, у яких одній особі делегуються всі повноваження щодо участі у правових відносинах керівника такого товариства.

Так, відповідно до ст. 38 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» виборний орган первинної профспілкової організації на підприємстві, в установі або організації має повноваження щодо питань: 1) колективного договору; 2) норм праці; 3) оплати праці працівників; 4) робочого часу і часу відпочинку; 5) соціального розвитку підприємства, поліпшення умов праці, матеріально-побутового, медичного обслуговування працівників; 6) соціальних пільг; 7) правил внутрішнього трудового розпорядку тощо.

Таким чином, виконавчий (виборчий) орган непідприємницького товариства може виконувати не лише безпосередні функції здійснення немайнових прав та інтересів, а й інших, пов'язаних з ними – соціальні, майнові, житлові тощо, що забезпечує участь непідприємницького товариства у широкому колі правових відносин.

Стверджується, що основними функціями виконавчого органу, зокрема директора, окрім названих раніше для непідприємницької організації є: 1) керівництво роботою штатного персоналу організації (у тому числі членів – не учасників); 2) представницькі функції організації у державних та контролюючих органах; 3) координація організаційних (внутрішніх) та договірних (зовнішніх) процесів; 4) контроль за якістю надання послуг організацією тощо [146, С. 116–117].

Існують непідприємницькі товариства з особливостями щодо органів управління. Аналіз нормативно-правових актів дає підстави стверджувати

про існування різних систем органів управління (від дво- до чотирьохланкової системи з спеціальними структурними підрозділами).

Така складна система породжує запитання стосовно того, чи можна вважати «зовнішні» органи управління власне органами управління, оскільки, по суті, вони не є структурними одиницями юридичної особи як організації. У російській юридичній літературі висловлюється позиція щодо можливості існування договору на управління юридичною особою, відповідно до якого управляючій організації (управляючому) передаються повноваження одноосібного виконавчого органу юридичної особи, що формує його волю з визначених питань та виражає її [152, С. 113].

Вважаємо, що така проблема є актуальною з огляду на економічний характер цих відносин. З точки зору ж правового регулювання управління юридичною особою порушує принцип самостійності суб'єкта цивільних відносин, автономності його волі та волевиявлення. Тому йдеться не про договір управління юридичною особою (суб'єктом), а про договір управління майном (об'єктом).

Так, законодавець у ст. 1030 ЦК України не наводить виключного переліку об'єктів управління. Винятком серед можливих об'єктів є грошові кошти, крім випадків, коли право здійснювати управління грошовими коштами прямо встановлено законом (зокрема, Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення»).

При цьому, для виконання цього договору необхідно здійснити відокремлення майна, переданого в управління (ч. 3 ст. 1030 ЦК України) шляхом технічного (відображення на окремому балансі, рахунку) та юридичного (обмежений порядок стягнення на майно) відокремлення [291, С. 787]. Однак, це не означає, що юридична особа буде управлятися іншою юридичною особою на підставі вказаного договору оскільки предметом договору є активи, нерухоме майно чи інші об'єкти матеріального світу.

Подібне управління не учасником товариства може бути також здійснене лише в силу трудового договору з фізичною особою (наприклад,

директором) чи на підставі договору про надання послуг. Незважаючи на це відносини залишатимуться внутрішніми, організаційними, в межах виконання волі юридичної особи.

Проблема управління майном виникає у *приватнокорисних* непідприємницьких товариствах, які створюються з метою здійснення майнових прав (об'єднання співвласників, товариства взаємного страхування та ін.). Тобто у разі наявності у юридичної особи майна, збереження та утримання якого неможливе простою дволанковою системою управління.

Зокрема, ст. 11 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» передбачені обов'язки щодо управління житловим комплексом, а ст. 12 – способи такого управління, учасниками якого на практиці є правління, керуючий справами та управитель, які розподіляють між собою обов'язки наступним чином:

- керуючий справами забезпечує технічне обслуговування, ремонт і санітарне утримання будинку, працює з персоналом, виконує адміністративні функції;

- управитель здійснює фінансове управління справами об'єднання, укладає договори з виконавцями у сфері комунальних послуг, договори про виконання капітального ремонту, проводить маркетингові дослідження тощо;

- правління виробляє політику об'єднання і контролює діяльність керуючого та (або) управителя [270, С. 66].

Необхідно розуміти, що самостійне управління має такі слабкі сторони: 1) управлінські функції виконує не фахівець; 2) обсяг надходжень в одному окремо взятому будинку не дає змоги створити ефективну структуру управління і потребує ентузіазму та самопожертви членів правління; 3) через невеликий обсяг роботи для персоналу, що обслуговує один будинок, до роботи неможливо залучити кваліфіковані кадри, тож доводиться вдаватися до сумісництва; 4) брак кваліфікованих кадрів та ресурсів.

Звичайно, самостійному управлінню властиві і певні переваги:

1) неабияке значення має чинник зацікавленості управителя в ефективному управлінні власним майном;

2) власник, який сам покриває всі витрати на утримання будинку, на відміну від житлово-експлуатаційних підприємств, намагатиметься заощаджувати фінансові та енергетичні ресурси;

3) простота і прозорість фінансової діяльності в межах одного будинку, можливість контролю мешканців за витрачанням коштів практично унеможлиблює фінансові зловживання;

4) самостійне управління згуртовує громаду в будинку, сприяє підвищенню рівня сплати за житлово-комунальні послуги [270, С. 74–75].

Особливістю управління іншим приватнокорисним товариством з майновим субстратом, а отже і реалізації правосуб'єктності, є недержавні пенсійні фонди. Як наголошує Ю. В. Вітка, є їх складність полягає у тому, що управління ними здійснюють окремі юридичні особи, які за кордоном можуть мати дворівневу чи трирівневу моделі, а в Україні – шляхом участі інших юридичних осіб – адміністратора та зберігача [156, С. 4, 9].

Зважаючи на специфіку діяльності недержавного пенсійного фонду, Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» передбачено, що управління вказаною юридичною особою можуть здійснювати особи протягом трьох років з правом переобрання, які відповідають необхідним критеріям:

1) є дієздатними;

2) відповідають кваліфікаційним вимогам, визначеними національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та статутом пенсійного фонду;

3) не були засуджені за умисні злочини;

4) не були протягом останніх семи років керівниками юридичних осіб, визнаних банкрутами або підданих процедурі примусової ліквідації у період перебування цієї особи на керівній посаді; 5) не є пов'язаними особами інших членів ради фонду (ч. 2 ст. 13).

Крім того, передбачаються особливості щодо адміністрування пенсійного фонду та управління його активами, що здійснюється на договірних засадах. З огляду на спеціальні вимоги щодо осіб, які мають право займатися цією діяльністю (статті 21, 34), забезпечуються інтереси учасників пенсійного фонду щодо професійності управління.

У суспільнокорисних непідприємницьких товариствах можуть створюватися й інші спеціалізовані органи управління. Так, ст. 12 Закону України «Про товарну біржу» для управління товарною біржею та забезпечення її функцій на біржі створюються виконавча дирекція та *спеціальні підрозділи*: розрахункова палата, біржовий арбітраж, котирувальна комісія та інші підрозділи і допоміжні служби, необхідні для її діяльності.

Підрозділи біржі діють на основі положень, що затверджуються загальними зборами членів товарної біржі або уповноваженим ними. З огляду на це, необхідно звернути увагу на постанову Кабінету Міністрів України «Про створення Аграрної біржі» від 26.12.2005 № 1285 [216], якою відповідно затверджений і статут Аграрної біржі. Відповідно до п. 33 Статуту органами управління є: 1) загальні збори членів Біржі; 2) наглядова рада Біржі; 3) дирекція Біржі; 4) ревізійна комісія Біржі.

Суспільний контроль за діяльністю Біржі, зокрема з управління майном і забезпечення фінансової стабільності Біржі та дотримання нею мети діяльності, здійснює наглядова рада Біржі відповідно до компетенції (п. 40).

Наглядова рада Біржі утворюється Кабінетом Міністрів України і діє на підставі цього Статуту та Положення про наглядову раду Біржі, яке затверджується Кабінетом Міністрів України. Наглядова рада діє на громадських засадах. Будь-яка компенсація майнових чи інших видів витрат у зв'язку з виконанням обов'язків членами наглядової ради не здійснюється (п. 41, 49).

З огляду на такі визначення органів управління вважаємо, що Аграрна біржа є прикладом взаємодії (партнерства) приватного та публічного секторів в межах непідприємницького товариства. Зокрема, п. 13 Статуту

передбачено, що в першу чергу «біржа створюється з метою підвищення рівня продовольчої безпеки країни», а вже потім для реалізації приватних інтересів – «надання біржових послуг суб'єктам господарювання з укладення біржових договорів (контрактів) щодо сільськогосподарської продукції» та ін.

Контроль за господарською діяльністю Біржі здійснюється ревізійною комісією, яка обирається черговими загальними зборами у складі п'яти осіб строком на два роки з обов'язковою участю двох представників Аграрного фонду, шляхом проведення перевірок (п. 53). Членами ревізійної комісії не можуть бути посадові особи або члени Біржі (крім представників Аграрного фонду) (п. 54).

Крім того, для вироблення загальної стратегії діяльності Біржі утворюється експертна рада з числа фахівців з питань організованого аграрного ринку (п. 58), яка діє на громадських засадах. Будь-яка компенсація, відшкодування майнових, грошових чи інших видів витрат у зв'язку з виконанням обов'язків членами експертної ради не здійснюється.

Законодавством передбачені особливості управління суспільнокорисними непідприємницькими товариствами, зважаючи на складність їх організації та кількість учасників та членів. Фактично, управлінням товариством у формі громадської організації здійснюють лише його учасники, які входять до складу центрального виконавчого органу або центральної організації (на зразок відносин залежності господарських товариств, відповідно до ст. 118 ЦК України). Таким чином, формуються додаткові представницькі органи управління на різних регіональних рівнях.

Наприклад, за даними Міністерства юстиції України [228] Українська республіканська партія «Собор» має 1884 осередки, Українська селянська демократична партія – 881, Партія захисників вітчизни – 1047, натомість Політична партія «Закон і Порядок» – лише 15. Таким чином, важко навіть уявити, що усі члени цих партій можуть брати постійну участь в управлінні цими непідприємницькими товариствами.

Тому законодавством про політичні партії, благодійні та релігійні організації не визначено особливостей управління за умови існування залежних непідприємницьких товариств, філій чи представництв (осередків).

Якщо правове регулювання філій та представництв здійснене законодавцем на рівні загальної норми ст. 95 ЦК України, то відносини з організаційних зв'язків з головною та залежною непідприємницькою юридичною особою фактично відсутні. На наш погляд, таке явище в межах непідприємницьких товариств не може існувати на теоретичному рівні, оскільки це суперечить принципу права свободи об'єднання (асоціації).

Таким чином, участь юридичних осіб у непідприємницьких товариствах можлива лише у формі приватнокорисних товариств, коли юридична особа виступає самостійним учасником цього товариства. В іншому випадку, так звані створені «осередки» повинні бути виключно відокремленими підрозділами як філії чи представництва.

Так, ця проблема усунута в Законі України «Про громадські об'єднання», а саме: відповідно до ст. 13 якого громадське об'єднання зі статусом юридичної особи може мати відокремлені підрозділи, які утворюються за рішенням відповідного керівного органу громадського об'єднання згідно із статутом і не є юридичними особами.

У зв'язку з цим, відповідно до п. 8 прикінцевих та перехідних положень цього Закону правовий статус місцевих осередків громадських організацій, які діяли зі статусом юридичної особи на день введення цього Закону в дію, має бути приведений у відповідність із цим Законом протягом п'яти років з дня введення його в дію. Рішення про припинення таких осередків як юридичних осіб приймається вищим органом управління громадської організації. правонаступником майна, активів та пасивів таких осередків є відповідна громадська організація.

2.2. Здійснення суб'єктивних цивільних прав та виконання обов'язків учасниками (членами) непідприємницьких товариств

У юридичній літературі приділяється велика увага корпоративним правовідносинам та корпоративним правам учасників господарських товариств. Натомість, правова природа відносин за участі осіб у непідприємницьких товариствах залишається досі недостатньо дослідженою. Це, у свою чергу, спричиняє на практиці порушення норм законодавства, що знаходить своє місце в установчих документах та локальних нормативних актах юридичних осіб.

Тим самим, вважаємо за доцільне окреслити певні проблеми щодо здійснення суб'єктивних цивільних прав учасниками непідприємницьких товариств шляхом порівняння з класичними корпоративними відносинами, визначити особливості участі осіб у цих юридичних особах та перспективи розвитку цих відносин.

Учасники підприємницьких товариств здійснюють корпоративні права як певні можливості (сукупність майнових, немайнових та організаційних прав) учасників корпорації, що виникають на підставі членства у ній [250, С. 18]. З точки зору практики застосування цієї висхідної наукової позиції слід звернутися до п. 4 ст. 12 ГПК України [36], яким передбачено, що справи, які виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів, підвідомчі господарським судам.

У свою чергу, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 15 ЦПК України [294] суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин.

Таким чином, зважаючи на юрисдикцію судів (їх спеціалізацію) можна впевнено стверджувати, що права та обов'язки учасників (членів) непідприємницьких товариств є виключно цивільно-правовими, оскільки відсутня вказівка на їх підвідомчість господарським судам.

Видається, що на сучасному етапі розвитку цивільного права відносини щодо реалізації прав учасників непідприємницьких товариств важко повністю віднести до корпоративних. З одного боку, висловлюються позиції щодо доречності розмежування юридичних осіб на корпорації та товариства, з іншого – щодо поширення терміну «корпоративні» і на відносини, засновані на підставі членства у непідприємницьких товариствах.

Англійський термін «corporation» (корпорація) визначається як «штучна» (тобто юридична) особа (artificial person), створена на основі статуту багатьма або однією особою [315, С. 218]. Таким чином, корпоративне право Великобританії – це право юридичних осіб [104, С. 28].

У нормотворчій практиці Російської Федерації спостерігається процес, відповідно до якого з метою чіткого визначення кола справ, пов'язаних з економічною діяльністю або участю у капіталі організацій, слід поширити спори про захист прав та інтересів учасників непідприємницьких юридичних осіб корпоративного типу на господарську (арбітражну) юрисдикцію [242, С. 304–305].

Серед величезної кількості законодавчих актів, які регулюють порядок створення та діяльності непідприємницьких товариств, досить важко виділити загальні положення про відносини, пов'язані з участю у цих юридичних особах. Певне розв'язання цієї проблеми надають рекомендації СМ/РЕС (2007) 14 Комітету міністрів держав – членів Ради Європи від 10.10.2007 (п. п. 20–25) та пояснювальна записка до Основоволожних принципів статусу неурядових організацій у Європі від 13.11.2002 (п. п. 34–37), які називають ці відносини поняттям «членство» (membership) [170].

Загальною нормою ст. 83 ЦК України особи, які беруть участь у товаристві позначаються терміном «учасники». Цей термін використовується для позначення осіб, які беруть участь у підприємницьких товариствах.

Законодавством, що регулюється статус непідприємницьких товариств, натомість, використовується термін «член». Вважаємо, що ці терміни позначають одне правове явище – участь осіб у товаристві. Тому, поняття «член товариства» тотожне поняттю «учасник товариства», за винятками, встановленими законом.

Проаналізувавши Рекомендації та їх пояснення, слід дійти висновку, що вони стосуються здебільшого публічного впливу на відносини з участі осіб у непідприємницьких товариствах. Серед них до приватноправових принципів слід віднести: захист членів від виключення всупереч її статуту; захист осіб від санкцій через їхнє членство, крім випадків, коли таке членство може бути несумісним з посадою особи чи її роботою.

Широке тлумачення «членство» – особливо важливе питання, оскільки воно пов'язане з положенням про відповідальність і право- та дієздатність. Розділ Фундаментальних принципів, що регулює ці відносини, спочатку, відтворює фундаментальну вимогу, що членство повинно бути добровільним, за винятком професійних організацій, до яких члени даної професії – лікарів чи адвокатів – можуть брати участь відповідно до спеціального регулювання.

Окрім добровільного характеру, членство передбачає два важливі принципи: *по-перше*, будь-хто повинен мати змогу вступити до товариства на умовах, передбачених законом, щоб не зазнати незаконних обмежень; *по-друге*, відносини, що стосуються членства – предмет регулювання статутів непідприємницьких товариств.

У цілому реалізація права на свободу об'єднання у непідприємницькі товариства нормативно-правовими актами тлумачиться по-різному. Так, відповідно до ст. 36 Конституції України це право мають лише громадяни України, натомість, відповідно до статей 100, 316 ЦК України – фізичні та юридичні особи.

Статути можуть передбачати обмеження, наприклад, обмеження на членство в клубі для громадян похилого віку особам, що не належать до визначеної вікової групи. Крім того, у деяких випадках членство в

непідприємницькому товаристві може бути несумісним з посадою чи роботою особи, особливо якщо вона є державним службовцем.

Таким чином, обмеження щодо участі (членства) осіб у непідприємницькому товаристві розмежовується на ті, що передбачені: 1) законом (публічно-правові); 2) статутом (приватноправові).

Законодавством встановлені обмеження щодо засновників непідприємницьких товариств, які розглядалися раніше в контексті створення непідприємницького товариства. Безперечно, одним із шляхів удосконалення права на свободу об'єднання є надання права на об'єднання у непідприємницькі товариства юридичним особам. При цьому слід розмежовувати відносини з членства та внутрішньої організації товариства. Зокрема, предметом судових розглядів були спори стосовно єдності системи громадської організації, а також проблеми індивідуального та колективного членства.

Так, рішенням господарського суду Черкаської області від 02.07.2010 [232] встановлено, що рішення зборів уповноважених Уманської районної організації мисливців та рибалок стосовно виходу із системи Всеукраїнської організації мисливців та рибалок без погодження і вирішення майнових питань з органами порушує майнові права організації і суперечить ст. 21 Закону України «Про об'єднання громадян» та розділу 5 Статуту.

За таких обставин, суд вважає, що рішення зборів уповноважених Уманської районної організації мисливців та рибалок від 30.10.2007, оформлені протоколом № 16, у тому числі затверджені ними зміни до Статуту, підлягають визнанню недійсними.

З огляду на таке рішення суд неправильно визначив характер відносин, які складаються між юридичною особою, її територіальними представництвами (осередками) та членами, а також не визначив юрисдикцію вказаного спору. Якщо наведений спір є господарсько-організаційним (оскільки вирішувався в межах господарського судочинства), то суд помилково застосовує положення про об'єднання громадян, оскільки подібне вирішення спору суперечить законодавству, адже обмежує права

осіб на свободу об'єднання – примушуючи новостворену організацію залишатися у системі Всеукраїнської.

Розгляд подібної внутрішньо-організаційної норми на рівні законодавчого регулювання було здійснено Конституційним Судом України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзацу четвертого статті 2, частини другої статті 6, частин першої, другої статті 10 Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (справа про молодіжні організації) [236], яким встановлено, що положення Закону, яким визначено конкретну спілку, що об'єднує більшість молодіжних та дитячих громадських організацій, порушує конституційний принцип багатоманітності суспільного життя, оскільки закріплює виключний монопольний статус однієї зі спілок відповідних об'єднань громадян.

Відповідно до рішення Приморського районного суду м. Одеси від 12.08.2010 [101] встановлено, що позивач звернувся до суду з позовом до громадської організації та просив визнати нечинним та скасувати норму Статуту щодо обов'язкового членства у структурних підрозділах об'єднання громадян як таку, що суперечить законодавству України.

Судом вирішено, що правило, сформульоване в п. 4.6 Статуту громадської організації суперечить Закону України «Про об'єднання громадян» і підлягає визнанню нечинним та скасуванню в частині встановлення умови призначення та звільнення начальників причалів та підрозділів по клопотанню загальних зборів членів причалу та підрозділів, а саме: скасуванню підлягає частина речення «по клопотанню загальних зборів членів причалу та підрозділів».

Таким чином, суд загальної юрисдикції вирішив спір у межах цивільної юрисдикції, розмежувавши не лише відносини, що існували між структурними підрозділами юридичної особи, а й відносини стосовно участі громадян, власне, у громадській організації, а також безпосередньо в осередку.

Корпоративні права можна характеризувати залежно від об'єкту, з приводу якого вони виникають на: 1) майнові; 2) немайнові; 3) організаційні. Тому вважаємо за доречне проаналізувати ці групи корпоративних прав учасників підприємницьких товариств та порівняти з правами учасників (членів) непідприємницьких товариств.

1. *Організаційні* права у системі корпоративних поділяють на: 1) право вступати до товариства і виходити з нього у встановленому порядку; 2) право брати участь у загальних зборах учасників; 3) право обирати та бути обраними до органів товариства; 4) право брати участь в управлінні товариством у порядку, встановленому статутом товариства та законодавством; 5) здійснювати одноособове управління справами товариства [250, С. 29].

Розглядаючи названі права через призму особливостей участі у непідприємницьких товариствах, вважаємо за доцільне стверджувати, що учасники (члени) товариств, в основі яких лежить особисті немайнові інтереси, мають лише організаційні права у ньому, оскільки підставою для об'єднання осіб є особисті немайнові інтереси (творчі, професійні, оздоровчі тощо), а єдиними майновими відносинами можуть бути лише питання членських внесків як юридичний факт-стан [258, С. 8].

Наприклад, відповідно до п. 13 Статуту члени Профспілки працівників науки і освіти мають право: 1) на здійснення представництва та захист Профспілкою їх трудових, соціально-економічних прав та інтересів, в тому числі в судах; 2) на правовий захист, безкоштовну юридичну та іншу допомогу з питань соціально-економічних та трудових відносин; 3) на звернення до всіх профспілкових органів і одержання від них аргументованих відповідей; 4) на участь у профспілкових зборах, конференціях, акціях та інших заходах, які проводить Профспілка; 5) на вільне обговорення питань, які розглядаються на зборах, засіданнях виборних профспілкових органів різних рівнів, в засобах масової інформації; на висловлення своєї точки зору, внесення пропозицій до резолюцій і

постанов профспілкових органів, участь у виробленні програмних документів Профспілки; б) на одержання інформації про роботу профспілкових органів та прийняті ними рішення, участь у роботі відповідних профспілкових органів з питань, що стосуються їх особисто; 7) обирати і бути обраним до профспілкових органів усіх рівнів, крім випадків, передбачених Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» і цим Статутом [167].

2. До *майнових* корпоративних прав відносять: 1) право на отримання частини прибутку товариства у вигляді дивідендів; 2) право отримувати частину вартості майна товариства у разі його ліквідації; 3) право розпоряджатися акціями (а для інших видів корпорацій – частиною в статутному фонді): продавати, передавати, відчужувати іншим способом у порядку, визначеному чинним законодавством та статутом товариства; 4) право заповідати акції (частку) у спадщину; 5) право купувати додатково випущені акції товариства [104, С. 100].

Ця група прав при перенесенні їх на непідприємницькі товариства найбільшим чином додатково проявляється у товариствах, що реалізують майнові права учасників. Так, відповідно до ст. 14 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» визначено права члена об'єднання співвласників: 1) брати участь в управлінні об'єднанням; обирати та бути обраним до складу статутних органів об'єднання; 2) знайомитися з протоколами загальних зборів, робити з них виписки; 3) одержувати в установленому порядку інформацію про діяльність об'єднання; вимагати від статутних органів захисту своїх прав та дотримання членами об'єднання правил добросусідства; 4) вийти в установленому статутом порядку з об'єднання; 5) одержувати в установленому статутом порядку інформацію про діяльність асоціації, у тому числі ознайомлюватися з фінансовою звітністю.

Однак, цією нормою не визначені майнові права учасника, пов'язані із здійсненням права спільної власності. Таким чином, враховуючи

взаємозв'язок майнових та організаційних прав у товариствах співвласників, принцип «один учасник – один голос» не завжди може себе виправдати, а тому доцільно звертати увагу на розмір частки у спільній власності, яка передається в управління товариству (з огляду на статті 358, 362, 369 ЦК України), на підставі чого формуватиметься обсяг голосів серед загальної кількості учасників.

Іншим прикладом є стаття 7 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», якою визначено, що учасник недержавного пенсійного фонду має право або набуде право на одержання пенсійних виплат з такого фонду. Крім того, накопичені пенсійні кошти в сумі розміру пенсійних внесків, що сплачені на користь учасника фонду, та отриманого на його користь прибутку (збитку) пенсійного фонду, є власністю такого учасника.

Таким чином, приходимо до висновку, що права у окремих непідприємницьких товариствах можуть мати майновий характер, а на підставі того, що право на свободу об'єднання є особистим немайновим, особи, які набувають майнових прав на об'єкти, що стали підставою створення товариства, не можуть автоматично набути права участі у цьому товаристві. Наприклад, отримавши у власність квартиру у багатоквартирному будинку, особа не може автоматично стати членом об'єднання співвласників багатоквартирного будинку. При цьому законодавством передбачена можливість укладання з об'єднанням угоди про співпрацю та дії у спільних інтересах (ч. 4 ст. 9 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку»).

3. *Немайнові* корпоративні права – отримання інформації про діяльність товариства; право бути повідомленим про місце і час загальних зборів тощо [250, С. 29] – притаманні учасникам (членам) непідприємницьких товариств незалежно від їх виду, відповідно до аналізу чинного законодавства.

Зокрема, статтею 7 Статуту Всеукраїнської спортивної громадської організації «Федерація футболу України» (далі – ФФУ) визначені права та

обов'язки членів Федерації. Так, члени ФФУ мають право висувати кандидатури та бути обраними в особі своїх представників до складу органів ФФУ, бути повідомленими про порядок денний наступного Конгресу та отримувати запрошення на Конгрес у порядку, визначеному ст. ст. 15, 16 цього Статуту, отримувати повну і достовірну інформацію щодо діяльності ФФУ, вносити пропозиції щодо поліпшення діяльності ФФУ, брати участь у спортивних, навчальних, методичних заходах, семінарах та конференціях, що проводяться ФФУ, на засадах і в порядку, визначеному регламентними документами ФФУ, користуватися підтримкою ФФУ у діяльності, що відповідає статутній меті ФФУ, користуватися правовим та соціальним захистом своїх прав і законних інтересів з боку ФФУ, виходу із складу членів ФФУ [265].

Особливістю участі у суспільнокорисних товариствах є те, що їх учасники набувають додаткових прав, а також делегованих владних повноважень, що виходять за межі цивільно-правового регулювання та повноваження, можуть поширюватися на діяльність визначеного кола осіб або на забезпечення існування певного правопорядку.

Так, товарна біржа на підставі ст. 3 Закону України «Про товарну біржу» має наступні спеціальні права, які виходять за межі корпоративних: встановлювати відповідно до законодавства власні правила біржової торгівлі та біржового арбітражу, які є обов'язковими для всіх учасників торгів; розробляти з урахуванням державних стандартів власні стандарти і типові контракти; зупиняти на деякий час біржову торгівлю, якщо ціни біржових угод протягом дня відхиляються більше ніж на визначений біржовим комітетом (радою біржі) розмір; засновувати арбітражні комісії для вирішення спорів у торговельних угодах.

Іншим прикладом є наказ Міністерства екології та природних ресурсів України № 88 від 27.02.2002 «Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля» [185] визначені окремі *контрольні, наглядові* і навіть *правоохоронні* права громадських інспекторів – членів громадських

формувань з охорони природи (п. 5 Положення): брати участь у проведенні перевірок; проводити рейди та перевірки і складати акти перевірок; складати протоколи про адміністративні правопорушення; перевіряти документи на право використання об'єктів тваринного світу, брати участь у підготовці для передачі до судових органів матеріалів про відшкодування збитків.

Ці права та обов'язки окремих товариств пов'язані із здійсненням ними суспільно корисної діяльності, а тому вони можуть залежати від тих прав та свобод, на підставі яких була створена така юридична особа.

У зв'язку з цим ст. 21 Закону України «Про громадські об'єднання» розмежовані права громадських об'єднань (неформальними товариствами) та громадських об'єднань, які є юридичними особами (формальними товариствами). Так, для здійснення своєї мети (цілей) громадське об'єднання має право: 1) вільно поширювати інформацію про свою діяльність, пропагувати свою мету (цілі); 2) звертатися у порядку, визначеному законом, до органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб з пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями), скаргами; 3) одержувати у порядку, визначеному законом, публічну інформацію, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації; 4) брати участь у порядку, визначеному законодавством, у розробленні проектів нормативно-правових актів, що видаються публічними органами і стосуються сфери діяльності громадського об'єднання та важливих питань державного і суспільного життя; 5) проводити мирні зібрання; 6) здійснювати інші права, не заборонені законом.

Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» передбачено, що релігійні організації мають право на проведення релігійних обрядів і церемоній (ст. 21), придбання, володіння і використання літератури і предметів релігійного призначення (ст. 22), добродійну і культурно-освітню

діяльність (ст. 23), міжнародні зв'язки та контакти релігійних організацій і віруючих.

Хоча законом перелічені права і закріплюються за юридичними особами, однак вважаємо, що вони не можуть самостійно здійснюватися безпосередньо непідприємницьким товариством як організацією, адже свобода совісті як мета створення цієї юридичної особи є особистим немайновим правом, що забезпечує соціальне буття фізичної особи, зокрема у відповідності до ст. 300 ЦК України, тому саме учасники (члени) таких товариств набувають спеціальних прав.

Ведучи мову про непідприємницькі кооперативи, слід зважати на те, що головною роллю кооперативів є економічний, соціальних та культурний розвиток, а також прогрес людини в країнах, що розвиваються (Рекомендації Міжнародної організації праці № 127 від 21.06.1966 щодо ролі кооперативів у економічному та соціальному розвитку країн, що розвиваються). Тобто, кооперативам слід надавати фінансові та податкові пільги (як важелі публічного впливу), а не відносити їх до такої організаційно-правової форми як непідприємницькі товариства.

Основними правами члена кооперативу відповідно до ст. 12 та ст. 19¹ Закону України «Про кооперацію» є: участь у господарській діяльності кооперативу, в управлінні кооперативом, право голосу на його загальних зборах, право обирати і бути обраним в органи управління; користування послугами кооперативу; одержання кооперативних виплат та виплат на паї; одержання паю у разі виходу з кооперативу в порядку і в строки, визначені його статутом; право вносити пропозиції щодо поліпшення роботи кооперативу, усунення недоліків у роботі його органів управління та посадових осіб; право звертатися до органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу, посадових осіб кооперативу із запитами, пов'язаними з членством у кооперативі, діяльністю кооперативу та його посадових осіб, одержувати письмові відповіді на свої запити; володіння, користування, а за згодою

кооперативу – і розпорядження майном кооперативу, якщо він не викупив це майно.

З огляду на це, слід порівняти названі права з правами учасників господарських товариств, визначених у ст. 10 Закону України «Про господарські товариства», оскільки вони є майже тотожними. Більш того, щодо споживчих кооперативів існує думка, що вони не відповідають потребам сучасного суспільства [107, С. 78].

Так, ст. 10 Закону України «Про господарські товариства» учасники товариства мають право: а) брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах, за винятком випадків, передбачених цим Законом; б) брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди). Право на отримання частки прибутку (дивідендів) пропорційно частці кожного з учасників мають особи, які є учасниками товариства на початок строку виплати дивідендів; в) вийти в установленому порядку з товариства; г) одержувати інформацію про діяльність товариства; д) здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві, в порядку, встановленому законом.

Тому слід погодитися з міркуваннями, що незважаючи на свою назву, окремі кооперативи, зокрема споживчі товариства, не можна віднести до непідприємницьких, оскільки права їх членів фактично є майновими правами учасників господарських товариств, а саме: щодо права на одержання частки прибутку, що розподіляється за результатами господарської діяльності кооперативу [149, С. 54]. Подібна ситуація складається і з кредитними спілками (абз. 5 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про кредитні спілки»), а саме: щодо проблеми належного корпоративного управління ними (Звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування обставин та причин сучасного стану справ у системі кредитної кооперації, затверджений рішенням Тимчасової слідчої комісії № 5 від 22.12.2010) [103].

Актуальною проблемою реалізації прав особи у невідприємницькому товаристві є розмежування понять «учасник» та «член» у межах громадських об'єднань (громадської організації, політичної партії, релігійної чи благодійної організації), оскільки виникає запитання стосовно наявності в останнього організаційних прав. Такі особи можуть іменуватися по-різному – прихильники, волонтери, віруючі тощо – однак при цьому їх права в організації залишаються такими ж.

Так, наприклад, категорія «учасник» релігійної організації є дуже важливою, оскільки саме з їх числа формуються керівні органи. Місцеві ж релігійні громади є організаціями корпоративного типу [287, С. 12], проте, це не робить їх приватнокорисними товариствами, зважаючи на мету їх створення та діяльності. Управління релігійною організацією (церквою в організаційному сенсі) здійснюють безпосередньо священнослужителі шляхом відповідних організаційних заходів (синоди, собори тощо), а інші віряни загалом не мають управлінських прав у релігійній організації і фактично є *дестинаторами* – особами, для задоволення інтересів яких створюється юридична особа.

Повертаючись до проблем управління невідприємницькими товариствами щодо формування волі та волевиявлення, стверджуємо, що у громадських організаціях члени, на відміну від її учасників, безпосередньо не формують волю та волевиявлення.

Тому пропонуємо окремо визначати поняття «член громадської організації» через названий вище термін як одержувач вигод від участі у невідприємницькому товаристві, а саме: можливість реалізовувати свої права, пов'язані з участю (релігійні, політичні, благодійні, громадські тощо), або ж отримувати певні пільги (матеріальна допомога, житло тощо).

Для реалізації суспільно корисних цілей, окрім приватних прав та обов'язків, члени суспільнокорисних товариств можуть отримувати спеціальні повноваження. З огляду на це, що до цих осіб можуть висуватися додаткові вимоги.

Так, нормативно визначено порядок придбання, видачі та зберігання спеціальних засобів членів громадських формувань з охорони громадського порядку (наказ Міністерства внутрішніх справ України від 27.04.2009 № 183 [182]), адже члени цих громадських формувань під час виконання своїх обов'язків спільно з працівниками органів внутрішніх справ мають право використовувати спеціальні засоби (п. 1.2), тобто для цих осіб передбачається спеціальний режим володіння особливими об'єктами – зброєю та спеціальними засобами.

Тому згідно ст. 12 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [95], членами громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону можуть бути громадяни України, які здатні за своїми діловими, моральними якостями і станом здоров'я виконувати на добровільних засадах взяті на себе зобов'язання та можуть брати участь у забезпеченні правопорядку та охороні державного кордону за місцем реєстрації цих об'єднань лише після проходження відповідної правової та спеціальної підготовки в органах внутрішніх справ, підрозділах Державної прикордонної служби України та одержання в органі місцевого самоврядування посвідчення члена громадського формування і нарукавної пов'язки.

Здійснення прав учасниками непідприємницьких товариств неможливе без виконання ними своїх обов'язків, які у своїй сукупності складають стабільні відносини участі (членства) у товаристві. Їх закріплення передбачається, головним чином у статутних документах юридичної особи. Проте, окремими нормативно-правовим актами визначені законні обов'язки, наприклад: ст. 15 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», ст. 12 Закону України «Про кооперацію», ст. 12 Закону України «Про кредитні спілки», ст. 10 Закону України «Про товарну біржу», які можна поділити на: 1) майнові; 2) немайнові; 3) організаційні, оскільки вони співвідносяться зі здійсненням прав.

Так, до *організаційних обов'язків* можна віднести: додержання статуту товариства; виконання рішень органів управління товариством.

Виконання *майнових обов'язків* пов'язане зі здійсненням майнових прав, що головним чином можна відслідкувати у приватнокорисних товариствах, які створені на основі об'єднання майнових інтересів. Тому необхідно виділити наступні обов'язки на прикладі Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку»: 1) використовувати приміщення за призначенням, дотримуватися правил користування приміщеннями; 2) забезпечувати збереження приміщень, брати участь у проведенні їх ремонту; 3) забезпечувати дотримання вимог житлового і містобудівного законодавства щодо здійснення ремонту чи реконструкції приміщень або їх частин, не допускати порушення законних прав та інтересів інших власників; 4) додержуватися вимог правил утримання жилого будинку і прибудинкової території, правил пожежної безпеки, санітарних норм; 5) своєчасно і в повному обсязі сплачувати належні платежі; 6) відшкодовувати за власний рахунок і у повному обсязі збитки, заподіяні майну інших власників особисто або іншою особою, що займає чи використовує приміщення на законних підставах або з відома власника.

Статутні документи інших непідприємницьких товариств висувають серед обов'язків у першу чергу сплату членських внесків [265], що безпосередньо не передбачено законом. Тому така вимога є виключно корпоративною і має бути обмеженою принципами добровільності, розумності та доцільності. Сплата членських внесків забезпечує участь непідприємницького товариства у цивільних відносинах (наприклад, виплата коштів за оренду приміщення), а також виконання обов'язків товариства в інших відносинах (наприклад, виплата заробітної плати).

До *немайнових обов'язків* учасників, непідприємницького товариства слід віднести: збереження конфіденційної інформації про діяльність юридичної особи. Виконання цього обов'язку може виникати у разі об'єднання професійних учасників, суб'єктів підприємницької діяльності або кооперативних організацій [268–269].

На останок, необхідно звернути увагу на те, що при здійсненні учасниками непідприємницького товариства суб'єктивних прав, може виникнути ситуація конфлікту інтересів. У законодавстві це положення врегульовано в межах визначення цивільної дієздатності юридичної особи – щодо діяльності її органів виключно в інтересах юридичної особи, добросовісності і розумності, неперевіщення повноважень посадовими особами (ч. 3 ст. 92 ЦК України).

На наш погляд, названа норма стосується зовнішніх відносин організації з іншими суб'єктами. При цьому, конфлікт у внутрішньо-організаційних відносинах залишається нерегульованим. Так, можна знайти визначення поняття «конфлікту інтересів» у актах публічного права (наприклад, ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» [65]) або ж у актах Національного банку України (наприклад, Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України [217]).

Загалом, *конфлікт інтересів* зводиться до того, що виникає ситуація, що не дозволяє однозначно стверджувати про об'єктивність діяльності учасника (члена) чи органу товариства, спричиненої його приватними інтересами.

Конфліктом інтересів у непідприємницьких товариствах визначається ситуація, коли професійні або особисті інтереси учасника (члена) чи органу товариства впливають на його здатність прийняти рішення в інтересах організації. Це явище розглядається у *вужькому* (учасник (член) чи орган товариства мають особистий майновий інтерес у майбутньому правочині, де організація виступає однією із сторін) та *широкому* (конфлікт будь-яких зобов'язань за участі учасників (членів) товариства) значеннях [191, С. 57].

Для уникнення можливих конфліктів, які можуть впливати на суб'єктивні права як організації, так і її членів, необхідно установчими документами визначати: 1) коло осіб, які можуть брати участь в укладенні правочинів; 2) порядок схвалення конфліктних правочинів; 3) права та обов'язки наглядових органів, у випадку їх створення; 4) обсяг відповідальності посадових осіб тощо.

Висновки до другого розділу

1. Управління непідприємницькими товариствами здійснюється його органами, які формують його волю (загальні збори) та здійснюють волевиявлення (виконавчий орган). Така форма організаційного устрою притаманна всім видам непідприємницьких товариств. Обсяг прав та обов'язків, які делегуються та надаються виконавчому органу, залежить від необхідності та ефективності прийняття рішень, а тому визначається установчими документами юридичної особи.

2. Спеціальні органи формуються у випадках, передбачених законом або установчими документами в непідприємницьких товариствах, що спричинене особливостями їх діяльності:

- для приватнокорисних – управління майном;
- для суспільнокорисних – здійснення професійної діяльності.

3. Перспективними напрямками досліджень є визначення видів непідприємницьких товариств, до посадових осіб яких висуватимуться спеціальні вимоги щодо їх кваліфікації.

4. Формування особливостей відносин членства у непідприємницькому товаристві залежить від мети (інтересу), яку переслідує останнє, а також прав, які надаються цьому товариству законодавством. При цьому, права учасників непідприємницьких товариств є цивільними за своєю правовою природою.

5. Поняття «член організації» розуміється у двох значеннях:

- а) як учасник юридичної особи, що має корпоративні права (головним чином організаційні), що притаманно приватнокорисним товариствам;
- б) як бенефіціар, тобто особа, на користь якої створюється та діє юридична особа, що притаманно громадським об'єднанням.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ НЕПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ В УКРАЇНІ

3.1. Приватнокорисні непідприємницькі товариства

Загальний аналіз правового статусу непідприємницьких товариств надав нам підстави стверджувати, що ці юридичні особи на підставі визначення інтересу слід поділяти на приватнокорисні та суспільнокорисні. Інтерес як класифікаційна підстава була використана В. М. Хвостовим, який поділяв приватні союзи у римському праві на а) *sodalitates* або *sodalicia* – «братства», які були релігійними, а пізніше політичними та громадськими союзами (рід клубів); б) *collegia culturum* – союзи з обслуговування храмів; в) *collegia pisdorum, fabrorum* та інші – союзи ремісників та осіб інших професій, союзи взаємодопомоги, союзи дрібних державних службовців тощо [289, С. 113–114].

Проблему удосконалення законодавства про непідприємницькі юридичні особи, яка розглядалася у Російській Федерації, О. О. Серова пропонує вирішувати зважаючи на:

- 1) відсутність позитивної дефініції поняття «непідприємницька (некомерційна) організація»;
- 2) невстановленість чітких законодавчих критеріїв поділу цих юридичних осіб;
- 3) неспівпадіння законодавчих класифікаційних груп та форм;
- 4) несформованість класифікації та її шкідливість;
- 5) нестабільність відкритого переліку їх організаційно-правових форм [253, С. 18].

Концепцією розвитку законодавства про юридичні особи в Російській Федерації [129] передбачені наступні пропозиції з удосконалення законодавства про некомерційні (непідприємницькі) організації:

- 1) оптимізація організаційно-правових форм в залежності від реальних юридичних (цивільно-правових) особливостей їх внутрішньої побудови;
- 2) поділ підприємницьких організацій на корпоративного та некорпоративного характеру;
- 3) форми корпоративних організацій: а) споживчий кооператив; б) громадська організація; в) об'єднання осіб – що є вичерпним переліком;
- 4) ЦК РФ має бути врегульовано цивільно-правовий статус цих юридичних осіб шляхом визначення поняття, порядку створення, структури та повноваження органів, відповідальність організації та членів;
- 5) в окремих законах мають міститися норми, які відповідають нормам ЦК РФ, а не навпаки; крім того, у цих законах можуть бути збережені норми щодо специфіки лише створення та здійснення ними своєї діяльності.

Ці пропозиції є корисними для удосконалення українського законодавства, зважаючи на спільність історичних витоків.

Категорія «непідприємницьке товариство» як юридична особа є засобом реалізації суб'єктивних цивільних прав. Натомість інтерес – підстава об'єднання осіб – є тією категорією, яка дозволяє відмежувати приватнокорисні товариства від суспільнокорисних. При цьому, визначення того чи іншого інтересу нам достатньо лише на підставі його родових ознак.

І. Е. Берестова наголошує, що інтерес є основою будь-якої діяльності і розуміється як елемент суспільного відношення та діяльності, актуальний для потреб приватного права, сутність якого полягає у залежності суб'єкта від об'єктів та відносин природної і соціальної реальності, що має значення для забезпечення нормальної життєдіяльності [8, С. 105, 118].

Законопроектом «Про підприємницькі товариства», прийнятому у першому читанні 19.10.2000, «приватно корисними» є організації, створені з метою досягнення цілей, визначених статутом організації в інтересах членів,

працівників організації або особливих осіб. Однак, таке визначення містить недоліки, які можливо усунути наступним чином.

Визначаючи приватнокорисні товариства, законодавець використовує такі поняття як «член організації», «працівник», «особлива особа» для позначення того кола осіб, інтереси яких досягаються юридичною особою. Проте, працівник перебуває не у цивільних, а у трудових відносинах з невідприємницькою організацією, а особливі особи, у свою чергу, на наш погляд, є дестинаторами.

Таким чином, схилиємося до думки, що *приватнокорисні невідприємницькі товариства* є юридичними особами в організаційно-правовій формі товариства, що створюються з метою задоволення виключно інтересів членів (учасників) цього товариства.

Основною проблемою нормативно-правового регулювання правосуб'єктності невідприємницьких товариств є надмірно велика кількість законодавчих актів. Через це, досить важко визначити цивільно-правові підстави класифікації цих юридичних осіб. Зважаючи на це, маємо на меті визначити наукові критерії такого поділу, в результаті чого віднести до тієї чи іншої групи окремі види невідприємницьких товариств.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 ЦК України цивільні відносини поділяються на особисті немайнові та майнові, тобто вони класифікуються залежно від об'єкта правовідносин. Особисті немайнові правовідносини утворюються з приводу немайнових благ, а майнові – відносно предметів матеріального світу. Тому пропонуємо здійснити поділ приватнокорисних товариств на основі розмежування (1) особистих немайнових та (2) майнових інтересів, які виникають між учасниками (членами) товариств.

Так, особи можуть об'єднуватися для реалізації особистих немайнових чи майнових прав (інтересів). Навіть у разі поєднання як підстави створення невідприємницького товариства цих двох видів правовідносин, вважаємо, що все ж один з видів буде доміантним (першочерговим). Тому доречно

виділити першооснову діяльності цих юридичних осіб та визначити специфіку окресленої групи.

1. Особисті немайнові права, відповідно до ст. 269 ЦК України, належать кожній фізичній особі від народження або за законом. Вони не мають економічного змісту, а отже, тісно пов'язані з фізичною особою, тому вона не може бути позбавлена цих прав і володіє ними довічно.

Р. О. Стефанчук визначає особисте немайнове право фізичних осіб як суб'єктивне цивільне право, яке за своїм змістом є тісно та нерозривно пов'язане із особою-носієм, не має економічної природи походження та економічного змісту, а також спрямоване на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних, соціальних чи інших нематеріальних потреб (інтересу), об'єктом якого є особисте немайнове благо, а у визначених законом випадках й інше нематеріальне благо [272, С. 148].

Вважаємо, що у разі неможливості здійснення суб'єктивних цивільних прав самотійно, про що вели мову при характеристиці загальних засад, особи об'єднуються в організацію – юридичну особу. Однак, аналізуючи особисті немайнові права, слід звернути увагу на їх визначальну ознаку, передбачену законодавцем – самотійність їх здійснення фізичними особами (ч. 1 ст. 272 ЦК України).

ЦК України встановлено випадки, коли здійснення особистих немайнових прав може реалізуватися іншими особами в інтересах малолітніх, неповнолітніх, а також повнолітніх фізичних осіб, які за віком або станом здоров'я не можуть самотійно здійснювати свої особисті немайнові права – батьками (усиновлювачами), опікунами, піклувальниками (ч. 1 ст. 272).

У продовження своїх міркувань, Р. О. Стефанчук зауважує, що така передача можливості щодо здійснення особистих немайнових прав іншими особами не тотожне поняттю їх *передачі* іншим особам, а фактично така передача взагалі неможлива. Таким чином, здійснюючи особисте немайнове право шляхом вчинення юридично значимих діянь, зазначені особи

створюють відповідні права та обов'язки не для себе, а для фізичних осіб-носіїв цих прав із метою задоволення їх інтересів [272, С. 119].

Як результат для забезпечення реалізації особистих немайнових прав (їх здійснення) особи об'єднуються для спільної (колективної) діяльності. Вони не передають свої немайнові права, а об'єднують їх за певною ознакою, ніби доповнюючи одне одного.

Конституцією України та Законом України «Про об'єднання громадян» визначений наступний перелік прав та інтересів: політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні (національно-культурні), творчі, вікові, спортивні та інші спільні. Однак, необхідно виокремити з цього переліку особисті немайнові права, здійснення та захист яких реалізується за допомогою невідприємницьких товариств, які, на наш погляд, слід окреслити поняттям «асоціація».

Асоціація – (нім. Assoziation, фр. association, англ. association) походить від латинського «associatio» – приєднання, доручення, що у сучасному англійському варіанті тлумачиться як організована група³ людей із спільним інтересом чи об'єктом [315, С. 56].

У законодавстві цей термін визначений ч. 2 ст. 120 ГК України як договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації.

³ У сучасному розумінні цей термін використовується для позначення об'єднань осіб (соціальний термін), психічних зв'язків (психологічний термін), групи молекул (хімічний термін), сукупність небесних тіл (астрономічний термін), сукупність рослин (біологічний термін) [144, С. 95]. При цьому, спільним для перелічених понять є об'єднання явищ за однією (кількома) однорідними ознаками, що дозволяє розмежувати одну групу від інших. Так, у сучасній українській мові «асоціація» використовується як сполучення, з'єднання чого-небудь в одне ціле [26, С. 43].

Однак, поняття «асоціація» у ГК України розуміється як організаційно-правова форма об'єднань підприємств і з огляду на норми цього кодексу не може бути застосована до підприємницьких товариств, які об'єднуються з непідприємницькою метою.

Пов'язаність (спільність) асоціації притаманна для приватнокорисного непідприємницького товариства та має ґрунтуватися у першу чергу на основі особистих немайнових прав осіб. Таким чином, ці юридичні особи є, на наш погляд, товариством, що передує корпорації⁴. Тобто, соціальною системою, що має власні межі (як група суспільства) і діяльність яких спрямовується на осіб. Юридичне ж оформлення цього товариства відбувається за умови необхідності вступу у цивільні відносини всієї організації.

На сьогодні законодавчо врегульована діяльність таких асоціацій як творчі спілки, професійні спілки та ін.. Вважаємо, що термін «спілка» є тотожним до терміну «асоціація», однак, зважаючи на те, що більш влучним є термін «асоціація», пропонуємо застосовувати саме останній як вид організаційно-правової форми непідприємницького товариства.

Законодавче визначення понять окремих асоціацій передбачене Законом України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки». Так, законодавець вказує на особисті немайнові інтереси (права чи блага), які здійснюються цими асоціаціями в галузі культури та мистецтв. Слід пам'ятати, що в одному спеціальному законодавчому акті врегульовуються як приватноправові, так і публічно-правові відносини цих юридичних осіб, а тому необхідно звертати на це особливу увагу.

Може скластися враження, що первинні профспілки є асоціаціями, оскільки вони є добровільними об'єднаннями членів профспілки, які, як правило, працюють на одному підприємстві, в установі, організації або у фізичної особи, або навчаються в одному навчальному закладі. Однак, мета профспілкового руху не є приватно корисною, адже спрямована на

⁴ Російський варіант цього явища – «товарищество», на нашу думку є більш точним та дозволяє відмежувати його від терміну «товариство» у розумінні «общество».

забезпечення прав усіх працюючих. Тому, поділяючи думку О. М. Соловйова щодо систематизації профспілок, що є юридичними особами, на: (1) одноланкові та (2) багатоланкові профспілки [258, С. 88–89], які є виключно суспільнокорисними товариствами.

О. Ф. Мельничук стверджує, що на відміну від громадських організацій, які функціонують та уповноважують захищати право «зовні», профспілкові діють «ізсередини» – в межах організації [169, С. 15], тобто ці «межі діяльності» цілком можна замітити інтересом – суспільним чи приватним.

Більш масштабно подібна проблема існувала у Законі України «Про об'єднання громадян», де у ст. 9 визначається статус об'єднань громадян – міжнародний, всеукраїнський та місцевий. Вважаємо, що надання того чи іншого статусу є зв'язком з публічними утворенням відповідного рівня, а отже, стосується публічнокорисних товариств, про які йтиметься далі.

Стаття 19 Закону України «Про громадські об'єднання» передбачає всеукраїнський статус громадського об'єднання та детально визначає порядок його отримання. Однак, жодного правового наслідку у разі його отримання не наступає. У такому разі, всеукраїнський статус стає правовим рудиментом, адже втрачає своє значення для приватних відносин..

Окрему частину приватнокорисних товариств складають асоціації фізичних та (або) юридичних осіб, які здійснюють підприємницьку або професійну діяльність. На сьогодні в межах здійснення підприємницької діяльності є позиція щодо побудови вертикально-інтегрованих корпоративних структур (промислово-фінансових груп, інтегрованих бізнес-груп, конгломератів тощо), що матимуть у тому числі непідприємницьку мету [277, С. 74–75].

Об'єднання суб'єктів підприємницької діяльності досліджувалися В. О. Джуринським, який стверджує, що законодавством встановлений лише примірний перелік організаційно-правових форм об'єднань підприємств (ч. 1 ст. 120 ГК України), які автор охоплює поняттям «господарські асоціації» [44, С. 43–44].

Під конкретними видами цих товариств у роботі визначені: а) банківські об'єднання; б) кооперативні об'єднання; в) об'єднання фермерських господарств; г) об'єднання страховиків; д) об'єднання професійних учасників фондового ринку; е) неприбуткові об'єднання фінансових установ [44, С. 51–54].

Вважаємо, що господарські асоціації тотожні юридичним особам, які І. М. Кучеренко визначає «непідприємницькими об'єднаннями юридичних та фізичних осіб», які мають наступні системоутворюючі ознаки: 1) члени можуть мати частку в майні цих організацій, яка виділяється їм після припинення членства; 2) члени можуть не нести відповідальності за зобов'язаннями або нести додаткову чи повну відповідальність; 3) члени не мають права власності на будь-які об'єкти, але мають право на отримання майна при ліквідації об'єднання та несуть додаткову чи повну відповідальність за зобов'язаннями [151, С. 252].

У продовження думки щодо скомбінованості майнових прав та зобов'язань членів таких об'єднань слід стверджувати, що ці права виникають, коли юридична особа у своєму субстраті має майно, необхідне для економічної діяльності організації. Однак, підкреслюємо, що це не позбавляє їх головної ознаки – здійснення особистих немайнових прав осіб.

Решта юридичних осіб утворюються у формі громадських об'єднань, які відповідно до ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання», існуватимуть для здійснення та захисту прав і свобод, зокрема соціальних, економічних, культурних та інших суспільних інтереси. Однак, таке визначення, на жаль, не дозволяє однозначно віднести ту чи іншу організацію до асоціації чи суспільнокорисного товариства, тому в основу їх статусу слід вкладати характерні ознаки цих юридичних осіб.

У результаті втрати чинності Закону України «Про об'єднання громадян» вирішуватиметься теоретична проблема щодо розмежування громадських організацій як приватнокорисних та суспільнокорисних, адже

чинний Закон України «Про громадські об'єднання» передбачає створення виключно об'єднань для задоволення суспільних інтересів (ч. 1 ст. 1).

Проте, залишається невирішеною практична проблема – створені до набрання чинності приватнокорисні громадські організації позбавляються нормативно-правового регулювання. Більш того, відповідно до п. 4 перехідних положень такі організації повинні протягом 5 років привести у відповідність із Законом України «Про громадські організації» свої статuti, в результаті чого ці громадські організації повинні або ліквідуватися, або перетворитися на суспільнокорисні, визначивши інші напрямки своєї діяльності.

Зокрема, виникає питання щодо виду господарської діяльності адвокатських об'єднань, а отже, наслідком цього є неоднозначність поглядів на організаційно-правову форму цих організацій. Стверджується, що адвокатська діяльність не є господарською і, зокрема, підприємницькою, що підтверджується рішенням Вищої кваліфікаційної комісії адвокатів № VI/4-97 від 18.03.2011 та роз'ясненням № V/3-71 від 21.03.2008, хоча обґрунтування цієї позиції у названих документах не відстежуються [33, С. 14].

Адвокатське об'єднання є непідприємницьким товариством у разі його створення на підставі ст. 19 Закону України «Про адвокатуру» [54] для представництва інтересів адвокатів, захисту їх соціальних та професійних прав, здійснення методичної і видавничої справи, сприянню підвищення професійного рівня.

Таким чином, можна прийти до висновку, що асоціація є юридичною особою у формі приватнокорисного товариства, що забезпечує реалізацію особистих немайнових прав та інтересів її учасників (членів), які переважно не мають майнових прав, а організація та управління товариством забезпечується особистою участю учасників (членів).

2. Наступну групу приватнокорисних непідприємницьких товариств складають товариства, які реалізують (здійснюють) майнові права осіб. При цьому, необхідно мати на увазі такі особливості:

1) використання майна не повинно спрямовуватися на підприємницьку діяльність;

2) об'єднання має бути здійснене у форму товариства, тобто створення юридичної особи шляхом об'єднання осіб та майна.

Остання ознака надає змогу відмежувати цю групу непідприємницьких товариств від асоціації (створені шляхом об'єднання осіб) та установ (створені шляхом об'єднання (виділення) майна). Відповідно до ч. 3 ст. 83 ЦК України під установою розуміється організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участь в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна.

Д. С. Лещенко до спеціальних ознак установ, які виділяють її з-поміж інших непідприємницьких організацій, відносить: 1) засновники установи не мають права участі в управлінні нею, а також не можуть отримувати прибуток від її діяльності; 2) створення установи вимагає обов'язкового об'єднання певної частини майна засновників, а якщо він один, то виділення із майна, що є його власністю; 3) установи задовольняють суспільні чи приватні інтереси та потреби фізичних осіб, що не є їх членами (так званих дестинаторів), тобто не перебувають у будь-яких відносинах не лише з установою, а й між собою; 4) коло осіб, які користуються послугами установи, не визначене кількісно; 5) субстратом установи є майно; 6) установа не може мати основною метою здійснення підприємницької діяльності, її головною метою може виступати благодійна, культурна, спортивна, навчальна, наукова та інша подібна діяльність; 7) мета і спрямованість визначені завчасно волею засновника, яка не може бути змінена за ініціативою засновника [156, С. 16–17].

На додаток до цього, І. П. Жигалкін визначає установу як організаційно-правову форму непідприємницьких юридичних осіб, створених на підставі установчого акта однією особою (засновником) або декількома особами (засновниками), між якими не виникає корпоративних відносин, шляхом

виділення (об'єднання) майна для досягнення визначеної ним (-и) мети [48, С. 5]

Крім того, автор наводить такі ознаки, що характеризують установу як непідприємницьку юридичну особу: 1) мета, яка має суспільно значимі цілі залежно від сфери діяльності й окреслюється її засновником (-ами), яким може бути як фізична, так і юридична особа (и); 2) створення установи без наміру отримання прибутку, хоча можливість здійснення підприємницької діяльності, яка щодо основної мети має підпорядкований характер, не виключається; 3) установа є власником переданого їй засновником (-ами) майна; 4) заборона на розподіл прибутку між учасниками (засновниками); 5) самостійна майнова відповідальність установи за своїми зобов'язаннями [48, С. 9].

Таким чином, на відміну від приватнокорисних товариств, установи не спрямовують свою діяльність на задоволення потреб їх засновників (учасників), а основою їх існування є майно, а не участь осіб (їх діяльність). Інші ознаки – визначення мети діяльності, нерозподіленість прибутку – є родовими до усіх непідприємницьких організацій.

Приватнокорисні товариства, які об'єднують майнові інтереси, можна поділити на дві групи залежно від характеру майнових прав: а) об'єднання співвласників; б) фонди.

А. Об'єднання співвласників як окрема організаційно-правова форма юридичних осіб приватного права розглядалася І. М. Кучеренко на прикладі об'єднання співвласників багатоквартирного будинку шляхом порівняння «нормативних» дослідів щодо визначення цієї юридичної особи в Україні та країнах СНД [151, С. 252–235]. При цьому, автор виділяє головну підставу об'єднання осіб – наявність нерухомого майна, а отже, допускає створення об'єднань власників дач, гаражів, жилих (нежилих) будинків [151, С. 269].

Об'єднанням співвласників багатоквартирного будинку є юридична особа, створена власниками для сприяння використанню їхнього власного майна та управління, утримання і використанню неподільного та загального

майна (ст. 1 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» [77]).

І. М. Кучеренко зауважує, що об'єднання співвласників багатоквартирного будинку може прийняти на баланс весь житловий комплекс або залишити його балансоутримувачу, що узгоджується з постановою Кабінету Міністрів України № 1521 від 11.10.2002 [148, С. 58], тобто об'єктом речових прав є житловий комплекс, який окреслюємо поняттям «житловий фонд».

Аналізуючи положення законодавства про багатоквартирний житловий будинок як об'єкт права, О. А. Сурженко приходять до висновку, що багатоквартирний житловий будинок, хоч і має ознаки нерухомості відповідно до ст. 181 ЦК України, все ж при цьому відсутня потреба чи сенс фіксації на нього прав нерухомості та оборотоздатності. Тобто, проголошується екстраординарність правового режиму цього об'єкта [274, С. 263]. При цьому, не слід забувати, що окрім самого будинку, необхідні такі об'єкти для його обслуговування як прибудинкова територія, під'їзні шляхи, або додаткові – спортивний, дитячий або ж паркувальний майданчик чи «зелена зона» тощо – тобто єдиний майновий комплекс.

Повертаючись до недоцільності принципу «один учасник – один голос» у об'єднаннях співвласників, звертаємо увагу, якщо вести мову про обов'язок власника утримувати майно при реалізації принципу тягаря власності, то одним з його складових зазвичай виникає обов'язок щодо оплатності надання житлово-комунальних послуг. При цьому, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення єдиного підходу до формування тарифів на житлово-комунальні послуги» № 869 від 01.06.2011 [210], основною одиницею розрахунків є 1 кв. метр загальної площі квартири. Тобто, співвідношення особистої та майнової участі у цих товариствах має здійснюватися на основі саме майнової участі.

М. К. Галянтич наголошує на необхідності закріплення засад функціонування таких товариств з метою об'єднання зусиль власників житла

для збереження та утримання житлового фонду [31, С. 344–345]. Головним чином, необхідно визначитися з порядком управління житловим фондом, що може реалізовуватися двома способами: 1) на підставі безпосередньої реалізації співвласниками своїх прав у спільній власності; 2) шляхом передачі майна в управління.

Діяльність товариства співвласників, на відміну від асоціації, може виходити за межі суто організаційних відносин. Так, деякі посадові особи органів місцевого самоврядування, а також окремі суди наголошують на обов'язках товариства щодо прийняття будинку на свій баланс, укладення договору із постачальниками комунальних послуг тощо [31, С. 346].

Така позиція є недопустимою для об'єднання співвласників, адже відносини спільної власності складаються з: а) відносин між співвласниками; б) відносини з третіми особами. Такий поділ, як звертає увагу А. Б. Гриняк, у спільній власності допомагає спеціалізувати норми незважаючи на множинність співвласників, а саме – визначити єдину волю та волевиявлення [33, С. 10].

При цьому, якщо відносини спільної власності є абсолютними (так звані зовнішні), то позиція щодо нав'язування укладення договорів з утримання житлового фонду є не лише порушенням принципу свободи договору, а й намаганням перевести ці відносини у площину відносин (договірних) поза волею товариства. Це є не лише проблемою зобов'язальних, а й внутрішньо-організаційних відносин товариства, оскільки поза його волею як юридичної особи вони не повинні виникати.

Загалом, ця проблема виникає в об'єднаннях співвласників, які утворюються шляхом об'єднання приватизованого житла, адже відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» [84] утримання приватизованих квартир (будинків), житлових приміщень гуртожитків здійснюється за рахунок коштів їх власників згідно з Правилами користування приміщеннями жилих будинків та прибудинкової території, які затверджуються Кабінетом Міністрів України, незалежно від

форми власності на них. Як результат, виключно, на цій підставі, суди приймають неоднозначні рішення [133–134], а публічні органи пропонують вийти з ситуації лише шляхом створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків [117].

На наш погляд, така «наполегливість» щодо створення об'єднань співвласників є спробою перекласти тягар утримання житлового фонду, що перебуває у незадовільному стані, адже відповідно до ч. 4 ст. 10 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» державні комунальні підприємства зобов'язані здійснювати обслуговування та ремонт приватизованого житла. Практика ж свідчить, що вказана норма (на відміну від норм про оплату житлово-комунальних послуг) належним чином не виконується.

С. С. Мирза визначає договір про надання послуг з управління багатоквартирним будинком як двосторонній правочин, за яким одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителеві) на певний строк в управління загальне та неподільне майно, а управитель зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача) [172, С. 4].

Крім того, на практиці можуть створюватися й інші об'єднання співвласників. Так, ч. 1 ст. 385 ЦК України визначено, що власники квартир для забезпечення експлуатації багатоквартирного житлового будинку, користування квартирами та спільним майном житлового будинку можуть створювати об'єднання власників квартир (житла).

Ця норма реалізується відповідним Законом «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», проте, наступним же абзацом цієї частини передбачається можливість створення у тому числі об'єднань житлових будинків, що виходить за межі правового регулювання названого Закону.

Зокрема, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків» [59] визначено, що власники житлових приміщень у гуртожитках також можуть створювати об'єднання співвласників багатоквартирного будинку.

При цьому виникають такі невідповідності:

1) правове регулювання об'єднань власників житлових будинків фактично відсутнє;

2) на об'єднання власників приміщень у гуртожитках не може поширюватися дія Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», зважаючи на особливий правовий режим гуртожитків.

Якщо перша проблема ще може бути вирішена шляхом внесення власне технічних змін до названого Закону, то надання права мешканцям гуртожитків створювати об'єднання на зразок кондомініуму є, на наш погляд, не цивільно-правовим, а скоріше політичним кроком, зважаючи на наступне.

Термін «гуртожиток» у відповідності до норм ЖК УРСР [49] та постанови Ради Міністрів УРСР «Про затвердження Примірного положення про гуртожитки» від 03.06.1986 № 208 [218] розуміється як об'єкт державного чи комунального житлового фонду. Тому застосування цього терміну виключно у приватних відносинах, зокрема в межах об'єднання співвласників, є неправомірним, адже приватизовані кімнати у гуртожитку (чи весь гуртожиток) стають об'єктом приватної власності. Звичайно, можлива ситуація щодо приватно-публічного партнерства у цій сфері, яка на сьогодні ще залишається актуальною.

До перспективних об'єднань співвласників можна віднести *садові товариства*, які Р. О. Машуков визначає як «непідприємницькі товариства співвласників», у яких *майновою основою* (курсив – В. К.) є земельна ділянка

[168, С. 4]. На сьогодні їх нормативно-правове регулювання вичерпується лише Законом України «Про кооперацію».

З огляду на це, необхідно звернути увагу на законопроект «Про садові товариства» № 5533 від 19.01.2010 [227]. У проекті садове товариство визначається як «неприбуткове добровільне об'єднання громадян з метою надання допомоги його членам у вирішенні питань ведення садівництва».

Фактично, законодавчою ініціативою пропонується перетворити відносини власників-співвласників у форму юридичної особи з метою колективного господарювання, захисту від рейдерських атак та забезпечення розвитку садівництва, оскільки кооперативна форма не відповідає сучасним потребам.

Б. Нами вже розглянуто етимологія терміну «фонд», тим самим наголошуємо, що у цьому випадку він вживається від латинського «fundus» – дно, основа, база [144, С. 837] (англійською «fund»), тобто у сучасному значенні ресурсів, коштів, матеріальних цінностей [25, С. 1542].

Проектом Закону України «Про непідприємницькі організації» фонд визначався як особлива форма непідприємницької установи. Однак, правосуб'єктність цих організацій комплексно так і не була врегульована. Тому вважаємо за доцільне проаналізувати законодавство Російської Федерації. Так, О. В. Гутніков визначає фонд першочергово як особливу організаційно-правову форму юридичної особи, різновидом непідприємницької (некомерційної) організації, вказуючи на певні невідповідності законодавчого регулювання загальних та спеціальних положень про фонд [42, С. 198–199].

Автор розглядає такі ознаки організаційно-правової форми фондів: 1) є непідприємницькою (некомерційною) організацією; 2) є організацією, яка не має членства; 3) може бути заснований фізичними та (або) юридичними особами, а також публічними утвореннями; 4) формування майна фонду здійснюється за рахунок добровільних майнових внесків; 5) здійснення фондом суспільнокорисних цілей; 6) особливий порядок звітності;

7) особливий порядок ліквідації фонду та внесення змін до його статуту [42, С. 202–217].

Однак, перелічені ознаки не вказують на однозначність віднесення фонду до тієї чи іншої організаційно-правової форми, оскільки навіть і в цих ознаках наведені особливості, наприклад, щодо категоричності відсутності членства, проблеми корпоративності фондів, формування майна не лише за рахунок його об'єднання (виділення). Інші ж ознаки, такі як публічність його діяльності, звітність, можливість заснування публічними утвореннями, є публічно-правовими ознаками.

З огляду на це, вважаємо за доцільне не виділяти фонд як особливу організаційно-правову форму юридичних осіб приватного права, адже терміном «фонд» можна позначити як товариства, так і установи (фундації), що можуть бути як юридичними особами приватного права у формі товариства (недержаний пенсійний фонд), установи (благодійний фонд) чи публічної установи (Пенсійний фонд України).

Саме у фонді, на відміну від асоціації, найбільше проявляється така ознака юридичної особи як майнова відокремленість. Тому, погоджуючись з С. І. Архіповим, що майновий критерій юридичної особи є проявом давнього стереотипу і проявляється у відношенні суб'єкта через призму майнового інтересу [5, С. 140], пропонуємо розглянути наступні приватнокорисні товариства, які можна охопити цим поняттям: недержавні пенсійні фонди, а також інші непоіменовані законодавством фонди.

Так, *недержавний пенсійний фонд* – юридична особа, створена відповідно до Закону, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному Законом порядку [75].

Статтею 7 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» визначено, що учасник недержавного пенсійного фонду має право або набуде право на одержання пенсійних виплат з такого фонду. Крім того, накопичені пенсійні кошти в сумі розміру пенсійних внесків, що сплачені на користь учасника фонду, та отриманого на його користь прибутку (збитку) пенсійного фонду, є власністю такого учасника.

Окрім особливостей в управлінні фондів (складна структура, спеціальні органи управління), законодавством встановлені спеціальні вимоги до створення цієї юридичної особи та отримання виплат на користь його членів.

Так, засновником відкритого пенсійного фонду можуть бути будь-які одна чи декілька юридичних осіб – об'єднання юридичних осіб-роботодавців, об'єднання фізичних осіб, включаючи професійні спілки (об'єднання професійних спілок), або фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності (занять) – з урахуванням встановлених обмежень законом (ч. 1 ст. 6 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»).

Роботодавець може стати платником уже створеного корпоративного пенсійного фонду на підставі договору про участь у корпоративному пенсійному фонді за умови визнання статуту такого фонду, внесення відповідних змін до колективного договору (за умови його наявності) та обов'язкового повідомлення національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, про свою участь у пенсійному фонді.

Відповідно до ч. 1 ст. 61 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» підставами для здійснення пенсійних виплат пенсійними фондами є: 1) досягнення учасником фонду пенсійного віку, визначеного відповідно до цього Закону; 2) визнання учасника фонду інвалідом; 3) медично підтверджений критичний стан здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) учасника фонду; 4) виїзд учасника фонду на постійне проживання за межі України; 5) смерть учасника фонду.

Учасник пенсійного фонду є власником суми зобов'язань у грошовому виразі, а не дійсних коштів, а лише набуває їх після настання відповідної підстави, що суперечить ч. 3 ст. 7 цього ж Закону про те, що накопичені пенсійні кошти в сумі розміру пенсійних внесків, що сплачені на користь учасника фонду, та отриманого на його користь прибутку (збитку) пенсійного фонду, є власністю такого учасника, якою він розпоряджається згідно з цим Законом.

Таким чином, учасник пенсійного фонду, по суті, має не право власності на кошти, а майнові права на грошові зобов'язання. Більше того, відповідно до ч. 1 ст. 66 згаданого Закону пенсійні кошти, накопичені за час перебування у шлюбі одним з подружжя у пенсійному фонді, страховій організації чи на пенсійному депозитному рахунку, є спільним майном подружжя, якщо інше не передбачено шлюбним контрактом. У разі розподілу пенсійних коштів у зв'язку з розірванням шлюбу кожна із сторін визначає відповідно пенсійний фонд, страхову організацію чи банківську установу, яка має право на відкриття пенсійного депозитного рахунку, для передачі належної їй частини пенсійних коштів та письмово повідомити про це адміністратора, страхову організацію та банківську установу, з яких передаються пенсійні кошти.

Внаслідок такого непослідовного нормативно-правового регулювання вважаємо за доцільне висловити думку щодо перспективності наукових досліджень стосовно цивільно-правових відносин у недержавному пенсійному забезпеченні.

На сьогодні звертається увага економістів та юристів до так званих товариств взаємного страхування. А. О. Пантелеймоненко, аналізуючи європейський досвід, визначає *товариства взаємного страхування* (англ. – mutual insurance company; нім. – Gesellschaft zur gegenseitigen Versicherung) як страхову організацію некомерційного типу, тобто така, що не має на меті отримання прибутку [195].

Однак, необхідно зважати на те, що це визначення запропоноване з точки зору їх економічної діяльності, що не завжди може повністю співвідноситися з юридичною формою їх існування. Так, дослідження правової регламентації страхування в Російській імперії в XIX – на початку XX ст. провела К. М. Лісогорова, яка визначила, що перші страхові організації були створені саме у формі непідприємницьких товариств («Перше Російське від вогню страхове товариство» – 1827 р. або Харківське добровільне взаємне земське страхування рухомого майна від вогню – запасів хліба, сільськогосподарських продуктів, матеріалів і виробів – 1889 р.) [158].

На сьогодні серед найбільш активних форм такого страхування є так звані «лікарняні каси», члени (учасники) яких сплачують внески для особистого страхування, що вирішує питання фінансування медичної допомоги. Законодавчою основою їх правосуб'єктності можна назвати указ Президента України «Про Концепцію розвитку охорони здоров'я населення України» № 1313/2000 від 07.12.2000 [284] та накази Міністерства охорони здоров'я України «Про функціонування лікарняних кас» № 315 від 09.07.2003 [186].

Однак, на практиці лікарняні каси створюються у формі громадських або благодійних організацій (фондів), що, на наш погляд, не відповідає дійсності. Так, С. М. Білогубка визначає, що механізм забезпечення членів кас медичною допомогою має дві складові: а) прозоре залучення додаткових позабюджетних коштів на медичну допомогу у вигляді персоналізованих додаткових позабюджетних коштів на медичну допомогу у вигляді персоналізованих регулярних членських внесків різних суб'єктів територіальних громад; б) цільове контрольоване та регульоване їх використання за погодженнями, економічно обґрунтованими й затвердженими програмами із застосуванням принципів страхових медичних технологій [11].

Таким чином, лікарняні каси можуть бути повністю автономними, незалежними від зовнішнього фінансування, а можуть діяти на основі співпраці цих організацій з органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, на підставі наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про взаємодію лікарняних кас, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та закладів охорони здоров'я» № 400 від 11.08.2005 [188].

Навіть у випадку взаємодії лікарняних кас з публічними органами не позбавляє їх приватнокорисної природи, оскільки діяльність спрямована на забезпечення матеріальної підтримки членів таких організацій при наданні медичної допомоги. Вважаємо, що перспективою розвитку законодавства про правосуб'єктність таких страхових товариств є їх утворення у формі непідприємницького фонду.

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що фондом є юридична особа у формі приватнокорисного товариства, що забезпечує реалізацію майнових прав та інтересів її членів (учасників), які мають корпоративні права членів (учасників). Управління фондом забезпечується особистою участю її членів (учасників) або формуванням визначеної законодавством системою допоміжних органів чи юридичних осіб; притягувати до відповідальності посадових осіб можна буде оперативніше ніж контрагентів у договірних відносинах, у тому числі за допомогою публічно-правових засобів (адміністративна чи кримінальна відповідальність).

Окрему групу приватнокорисних непідприємницьких товариств складають непідприємницькі кооперативи, які забезпечують розвиток кооперації, правове регулювання якої в Україні здійснюється базовим Законом України «Про кооперацію», а також спеціальними законами України «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про споживчу кооперацію», «Про кредитні спілки».

Кооперація відповідно до ст. 1 Закону України «Про кооперацію» є системою кооперативних організацій (курсив – В. К.), створених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб своїх членів.

Англійський термін «cooperation», від якого походить «кооперація», перекладається як співробітництво, взаємодія і, головним чином, кооперація [3, С. 126].

Таким чином, законодавче визначення цього поняття є не досить коректним, оскільки здійснене через термін «система», що не позначає його дійсного змісту. Так, кооперація є співробітництвом декількох осіб для досягнення загальної мети; вона поділяється на просту – взаємодопомога один одному – та складну – розподіл праці на основі співробітництва. З економічної ж точки зору кооперація збільшує продуктивність праці та можливість здійснювати роботу, що не може здійснюватися окремою особою [110, С. 351].

Як стверджує М. Браун, кооператив має характеризуватися такими принципами як взаємодопомога (накопичення власних сил для виконання єдиного завдання), самоуправління (відсутність найманих менеджерів) та самовідповідальність (в силу нестійкого статутного капіталу), що відрізняє його від підприємницьких товариств, де основою участі є майно, а не результат діяльності члена [21, С. 55–56].

Кооператив як економічна категорія розглядається в наступних аспектах:

– як товариство, діяльність якого спрямована не на отримання доходів, а на надання допомоги і сприяння членам товариства (В. Хайєр);

– як добровільна власність його членів-клієнтів, що здійснює свою діяльність у їхніх інтересах і їхніми зусиллями на неприбутковій основі (М. А. Шаарс);

– як максимізація корисності і задоволення певних потреб без мети підприємництва (А. Соболев);

– як відкрите об'єднання осіб з метою самозабезпечення необхідними послугами, яке здійснює господарську діяльність на неприбуткових засадах від імені та в інтересах своїх членів, що є власниками-користувачами (В. Гончаренко) [296, С. 14–15].

Відповідно до п. 3 Рекомендацій щодо ролі кооперативів у економічному та соціальному розвитку країн, що розвиваються № 127 [229] кооперативи повинні створюватися та розвиватися як засіб: 1) покращання економічного, соціального та культурного становища осіб із обмеженими ресурсами та можливостями, а також заохочення їхньої ініціативи; 2) збільшення особистих та національних капітальних ресурсів шляхом заохочення збережень, скасування лихварства та розумного використання кредитів; 3) впровадження в економіку значною мірою демократичного контролю за господарчою діяльністю та справедливого розподілу додаткового продукту; 4) підвищення національного прибутку від експорту та збільшення зайнятості шляхом більш повного використання ресурсів, наприклад, шляхом здійснення програм аграрної реформи або заселення земель з метою забезпечення продуктивного використання нових площ та шляхом розвитку здебільшого розсіяних по всій території повністю сучасних галузей промисловості для переробки місцевої сировини; 5) покращання соціальних умов та розширення соціального обслуговування в такій сфері як житлові права, а також у певних випадках у галузі охорони здоров'я, освіти та засобів зв'язку; 6) як засіб, що допомагає підвищити загальний рівень та технічні знання своїх членів.

З огляду на це, кооперативам має надаватися *фінансова* (у формі позичок або кредитних гарантій, субсидій та часткового чи повного звільнення від податків) та *адміністративна* (у наборі та оплаті кваліфікованого персоналу, послуги компетентних осіб для орієнтування та порад) *допомога* (п. 20–26).

Крім того, рекомендовано, що основними засадами законодавства про кооперацію повинні бути: 1) визначення та опис кооперативу із зазначенням його основних характеристик, а саме: що він є асоціацією людей, які добровільно об'єдналися для досягнення спільних цілей за допомогою створення демократично контрольованої організації і роблять рівний внесок у створення необхідного капіталу та розділяють справедливую частину ризику

та вигід підприємства, в діяльності якого беруть активну участь усі члени; 2) опис цілей кооперативу та процедури його створення, реєстрації, зміни його статуту та його розпуску; 3) умови вступу, такі як максимальний розмір пайового внеску та, у певних випадках, розмір вступного внеску та розстрочка для внесення повного пайового внеску, а також права та обов'язки членів, визначені в статутах кооперативів; 4) методи керівництва, управління та внутрішньої перевірки звітності кооперативів, а також порядок створення та роботи компетентних органів кооперативів; 5) охорона імені «кооператив»; 6) механізм проведення сторонньої ревізії та керівництва кооперативами та для застосування законодавства (п. 12).

Для того щоб визначити необхідне місце кооперативів у системі непідприємницьких товариств, необхідно з'ясувати їх поділ на види в межах економічної системи кооперації. Так, названою Рекомендацією № 127 кооперативи поділяються на споживчі кооперативи, кооперативи з меліорації земель, сільськогосподарські виробничі та переробні кооперативи, сільські постачальницькі кооперативи, сільськогосподарські збутові кооперативи, риболовецькі кооперативи, кооперативи обслуговування, кооперативи кустарів, промислові кооперативи, кооперативи робочої сили, ощадні кооперативи, кооперативи взаємного кредиту та кооперативні банки, житлові кооперативи, транспортні кооперативи, страхові кооперативи та кооперативи санітарного обслуговування.

Класифікація, що має юридичне значення, здійснена Модельним законом СНД про кооперативи та їх об'єднання (союзи) від 06.12.1997 [176], відповідно до якого за своїм типом кооперативи можуть бути виробничими з обов'язковою трудовою участю членів і споживчі, де обов'язкова трудова участь членів кооперативу не передбачається. Натомість, на основі видового поділу розрізняють кооперативи:

– виробничі в сфері виробництва та послуг (виробництво, переробка, збут промислової та іншої продукції, виконання робіт, торгівля, побутове обслуговування, надання інших послуг);

– сільськогосподарські виробничі і сільськогосподарські споживчі, створені сільськогосподарськими товаровиробниками;

– споживчі товариства, створені громадянами у формі споживчого кооперативу з метою задоволення своїх матеріальних та інших потреб;

– житлові, житлово-будівельні, дачні, гаражні та інші споживчі кооперативи, які мають на меті задоволення житлово-побутових потреб їх членів.

С. П. Гришаєв, проаналізувавши положення законодавства РФ про непідприємницькі організації, визначає серед непідприємницьких кооперативів виключно єдиний їх вид – споживчий, до якого належать: споживчі товариства, сільськогосподарські споживчі кооперативи, житлові та житлово-будівельні кооперативи, житлово-накопичуючі кооперативи, товариства співвласників житла, кредитні споживчі кооперативи [40, С. 17–31].

Відповідно до Закону України «Про кооперацію» кооперативи поділяються на:

виробничий – який утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку;

обслуговуючий – який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для надання послуг переважно членам кооперативу, а також іншим особам (в обсягах, що не перевищують 20 відсотків загального обороту кооперативу) з метою провадження їх господарської діяльності;

споживчий (споживче товариство) – який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг з метою задоволення споживчих потреб його членів.

З економічної точки зору кооператив не має на меті отримання прибутку з наступним його розподілом між учасниками (членами) організації, а

надання послуг іншим суб'єктам здійснюється лише з метою додаткового залучення коштів для компенсації виробничих витрат. Таким чином, забезпечується отримання послуг членами на основі їх собівартості.

Проте, в українському законодавстві здійснюється поділ кооперативів на підприємницькі (виробничі кооперативи) та непідприємницькі (споживчі товариства та ін.), що, на наш погляд, є не досить послідовним правовим регулюванням економічних відносин у сфері кооперації.

Виділення кооперативної форми організації економічних відносин здійснене з метою стимулювання господарської діяльності чи забезпечення певного економічного результату (визначеної мети) через механізм відповідних державних пільг. Таким чином, приходимо до висновку, що кооперація має темпоральні обмеження – від створення кооперативної організації і до досягнення цілі, а тому не є юридичною особою за відсутності ознаки інститутивності (стабільності) та акцентуванні уваги на участі (зокрема, трудовій) її членів.

М. І. Туган-Барановський (один із найкращих знавців кон'юнктурних економічних циклів, автор численних праць про історію господарського розвитку та кооперативних основ господарської діяльності) ще у 1915 році писав, що статус кооперативів має базуватися, в першу чергу, на основі принципу «незамкненості членів» (їх економічному взаємозв'язку) [280, С. 68], метою якого є не якомога більший прибуток, а підтримання благополуччя членів кооперативу: «вони не лише не підпорядковують людину капіталу, а навпаки, намагаються звільнити його від цієї залежності» [280, С. 95].

Сучасною адаптацією цієї ідеї може слугувати наступний приклад. Законодавством передбачені різноманітні шляхи отримання у власність житла, у тому числі в результаті кооперації. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку житлової кооперації та запровадження житлових будівельно-ощадних кас в Україні» від 17.02.2010 № 243-р [247] визнається, що на сьогодні існують дві основні

моделі забезпечення громадян житлом – американська та європейська. Американська модель базується на банківському іпотечному кредитуванні, тоді як європейська передбачає створення одночасно з банківською іпотекою системи житлових будівельно-ощадних інституцій.

Поширені два основні види житлових будівельно-ощадних інституцій: житлові кооперативи і житлові будівельно-ощадні каси, ознаками останніх є: накопичення коштів для початкового внеску на отримання іпотечного кредитування; нарахування фіксованих і нижчих за ринкові відсотків за користування кредитними коштами та на заощадження; сприяння отриманню державної підтримки у вигляді премій на внески учасників та/або гарантування вкладів учасників; формування кредитної історії майбутніх позичальників іпотечних кредитів; наявність умов для отримання іпотечного кредиту громадянами із середнім рівнем доходів; сприяння набуттю громадянами навичок довгострокового планування сімейного бюджету.

Після виконання поставленої мети (закінчення будівництва та отримання членами кооперативу у власність відповідного житла) кооператив має припинитися як такий, що вичерпав свою мету. Однак, кооперація може забезпечити збереження, утримання майна, а такі принципи житлової кооперації як соціальна справедливість, безпосередня участь членів у діяльності організації відповідає інтересам об'єднання співвласників.

Кооперація є формою колективного господарювання, яка не має ознак юридичної особи, а перебуває у площині між договірними та корпоративними (організаційними) відносинами і не може бути виділений в окрему самостійну форму юридичної особи.

Саме тому формулювання ч. 3 ст. 5 Закону України «Про споживчу кооперацію» є досить влучним: «споживчий кооператив *визнається* (курсив – В. К.) юридичною особою». Тобто правосуб'єктність визнається за діяльністю, а не за організацією. З огляду на це, нелогічним є назва глави 10 ГК України «Підприємства колективної власності», серед яких законодавець виділяє кооперативи та окремі непідприємницькі товариства.

Як результат, у юридичній літературі є міркування щодо недоречності виділення окремих видів кооперативів як непідприємницьких товариств. Так, І. М. Кучеренко наголошувала, що споживче товариство на основі аналізу майнових та організаційних відносин є підприємницьким товариством [149, С. 57]. Крім того, А. В. Зеліско виділяє негативні аспекти правового регулювання щодо відсутності у дефініції цивільно-правових ознак [106, С. 316].

Кооперативи мають право провадити будь-яку діяльність, передбачену статутом і не заборонену законом. Для досягнення мети своєї діяльності кооператив набуває та використовує майно, фінансові та інші ресурси [118, С. 76], що підкреслює необхідність визначення причин їх вилучення із загального числа підприємницьких юридичних осіб у законодавстві.

Погоджуючись з названими думками, необхідно зауважити, що кооперативам необхідно надавати статус неприбутковості, тобто стимулювати їх шляхом публічно-правового механізму. Як результат, кооперативи є своєрідною перехідною ланкою між простим товариством та юридичною особою, що прослідковується у наступному.

По-перше, необхідно звернути увагу на питання так званої «кооперативної власності», яка зникла з втратою чинності Закону України «Про власність». Поява у правовому регулюванні цієї економічної форми власності спровоковане історичним розвитком нашої державності. Як відзначає С. Гладкий, більшовики вкрай негативно ставилися до приватної власності і «кооперативна власність» стала компромісом і фактичним виразом приватної власності [32, С. 198–199].

Підтвердження цієї думки слугує рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Центральної спілки споживчих товариств України про офіційне тлумачення положень пункту 1 статті 9, пункту 1 статті 10 Закону України «Про споживчу кооперацію», частини четвертої статті 37 Закону України «Про кооперацію» (справа про захист права власності організацій споживчої кооперації) від 11.11.2004 № 16-рп/2004 [235], яким визначено, що право власності споживчої

кооперації, набуте незалежно від часу і на не заборонених законом підставах, охороняється законом і підлягає державному захисту нарівні з правами інших суб'єктів права власності.

Як результат, власність споживчих товариств не розглядається її членами як приватна власність, яку вони, певне, не бажають розподіляти між пайовиками в силу нестабільності та застарілості самої системи споживчої кооперації в Україні. Так, постановою Укоопспілки «Про внесення змін і доповнень до Положення про неподільне громадське майно споживчої кооперації України» від 03.04.2003 [219] дається термін «громадське майно», під яким розуміються основні засоби споживчої кооперації України, що є власністю споживчих товариств, райспоживспілок, облспоживспілок, Кримспоживспілки та Укоопспілки (1.3).

Аналізуючи цю постанову, необхідно стверджувати, що Укоопспілка умисно вводить в оману пайовиків, ведучи мову про громадську власність для того, щоб акумулювати усі матеріальні активи в межах всеукраїнської організації. На наш погляд, ця юридична особа вже не виконує свою кооперативну функцію, а фактично перетворилася на підприємницьку юридичну особу, яка здійснює торгівельну, промислову, банківську та іншу діяльність.

Тому необхідно погодитися з думкою про перегляд ставлення до кооперації, яка не відповідає європейським нормам [140, С. 82], адже вона створювалася з акцентом «приховування» приватної власності. Так, наприклад, А. В. Зеліско пропонує обмеження в законі прав членів споживчих товариств на отримання прибутку розміром облікової ставки, встановленої Національним банком України [106, С. 4].

Другим аспектом кооперації необхідно назвати її гнучкість щодо питань «адаптації» до інших організаційно-правових форм, які дозволяють реалізовувати майнові потреби осіб без підприємницьких ризиків. Нами вже зверталася увага щодо ролі кооперативів у досягненні визначених цілей та веденні діяльності, однак не слід забувати, що ці організації можуть здійснювати підприємницьку діяльність.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про кредитні спілки» *кредитна спілка* – це неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки і є фінансовою установою, виключним видом діяльності якої є надання фінансових послуг.

Слід зауважити, що кредитні спілки були перетворені із «громадської організації» на «фінансову установу», у якій кожен член спілки, чи то вкладник, чи то позичальник бере участь у формуванні капіталу, а значить, є одним з «власників» спілки, про що наголошує Л. А. Савельєва [248, С. 122–124].

Переваги кредитної кооперації полягають у тому, що позичальники можуть отримати кредити за меншими процентними ставками, а вкладники – більший процент за своїми заощадженнями; кредитний кооператив знаходиться безпосередньо на місці функціонування організації; можливість розпоряджатися невеликими вкладками та кредитами; підвищення матеріальної зацікавленості членів кооперативу в результатах своєї праці; підвищення соціального становища вкладників [140, С. 12–13].

Зрозуміти неприбутковість діяльності кредитних спілок у сучасних умовах водночас і просто, і складно. Просто, тому що ці організації належать до неприбуткових, адже не мають на меті отримання прибутку, а складно, тому що фактично вони отримують прибуток. Однак, є достатньо підстав поставити це твердження під сумнів, бо кошти, які отримує кредитна спілка від своїх членів (власників), важко назвати прибутком.

Ці, на перший погляд, взаємовиключні положення відображають особливості зазначених організацій, основою яких є унікальний фінансово-господарський механізм. Завдяки йому кредитні спілки принципово відрізняються від інших суб'єктів господарювання і мають право на отримання неприбуткового статусу. Сприйняття такого неприбуткового економічного механізму в Україні ускладнюється двома важливими

факторами. По-перше, це неправильне, деформоване уявлення про кооператив як форму господарювання. По-друге, кооперативна ідея була дискредитована в період «перебудови», коли під виглядом кооперативного руху почалося відродження приватного бізнесу [140, С. 33–34].

У зв'язку з цим стан кредитної кооперації був предметом розгляду тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України [103], у звіті якої відображувалися наступні висновки, що мають приватноправове значення:

1) гарантування вкладів членів кредитних спілок має здійснюватися на основі відповідного фонду гарантування, що на сьогодні працює виключно з банками;

2) забезпечення захисту прав членів кредитних спілок на основі державного та громадського регулювання (саморегулівні організації кредитних спілок).

Діяльність кредитної спілки з точки зору цивільно- та фінансово-правового регулювання є фактично підприємницькою діяльністю, а тому існує, наприклад, позиція Л. П. Оплачко стосовно необхідності мінімального статутного фонду кредитної спілки [194, С. 5].

Однак, не слід забувати, що кредитна спілка, на відміну від фінансових установ як підприємницьких юридичних осіб, має зберігати ознаки кооперації. Так, є негативна для кооперативного руху тенденція щодо трансформування кооперативних організацій взаємного страхування в акціонерні товариства, який у літературі дістав назву «демутуалізація» [195]. На наш погляд, це явище є досить об'єктивним, адже кооператив може не забезпечувати ті мінімальні потреби його членів, а тому організація починає набувати ознак юридичної особи у дійсному її значенні.

По-третє, кооперативи є фактором розвитку економічних відносин у країні через залучення господарювання великої кількості учасників, які не здатні в силу різноманітних факторів займатися професійною чи підприємницькою діяльністю. З огляду на це, кооперативи мають ознаки

суспільної користі, а тому окремі з них можуть отримувати публічну підтримку.

Зокрема, відповідно до п. 3.6. Наказу Мінагрополітики України «Про затвердження Порядку та умов проведення конкурсного відбору сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів для надання їм фінансової підтримки за рахунок коштів державного бюджету» від 17.08.2011 № 410 [84] бюджетні кошти відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів» від 09.03.2011 № 272 [212] надаються кооперативам на основі аналізу наступних критеріїв:

- кількості та вартості послуг, які надає кооператив своїм членам;
- відповідності заявленої до придбання техніки обсягу та переліку послуг, які надає чи планує надавати кооператив відповідно до бізнес-плану.

У продовження до прикладу сільськогосподарської кооперації необхідно звернути увагу, що у літературі стверджується про кооперативну форму організації *праці* (курсив – В. К.) у зовнішніх відносинах виробників сільськогосподарської продукції – із збуту продукції, придбання знарядь і засобів сільськогосподарського виробництва, використання складної техніки, організації взаємного кредитування селянських господарств тощо [1, С. 261].

Таким чином, кооперація повинна знайти відповідне юридичне оформлення, яке було здійснене на підставі віднесення кооперації до юридичних осіб, хоча фактично вони такими не є. Загалом, кооперативна організація є непідприємницьким товариством, однак вітчизняна законодавча позиція передбачає їх поділ на підприємницькі та непідприємницькі, що, на наш погляд, є досить умовним. Якщо дотримуватися цієї послідовності, то необхідно відмовитися від обслуговуючих кооперативів та вважати усі непідприємницькі кооперативи незалежно від їх видової класифікації споживчими.

3. 2. Суспільнокорисні непідприємницькі товариства

Діяльність непідприємницьких товариств, як вже було відмічено раніше, може спрямовуватися на здійснення особистих (власних) прав та інтересів членів (учасників) або ж на досягнення суспільно корисної мети. Остання може визначатися шляхом окреслення певної групи осіб за віковою, соціальною, економічною, трудовою чи іншою ознакою або через виокремлення певної сфери суспільного життя, наприклад, охорона навколишнього природного середовища, громадського порядку тощо.

Г. Ф. Шершеневич, аналізуючи уявлення про суб'єктів права, стверджував, що розмежування інтересів є необхідним науковим прийомом, за допомогою якого досягаються позитивні результати – визначення юридичної особи як суб'єкта права [302, С. 156–157]. У продовження цієї думки потрібно розмежовувати інтереси, що впливатимуть на їх місце серед суб'єктів правових відносин.

У такому разі суспільно корисний інтерес може пов'язуватися з публічними інтересами – державним чи територіальної громади. У науковій літературі зустрічається точка зору, що реалізація суспільних інтересів через громадське управління є формою публічного управління, коли інтереси суспільства виступають дієвим механізмом розвитку державних відносин [201].

В. М. Кравчук до прийняття чинного ЦК України стверджував, що за соціальною значимістю і підставою виникнення доцільно розмежовувати публічні юридичні особи – які задовольняють публічні інтереси, мають загальносоціальне значення або одержують спеціальний статус на підставі адміністративно-правового акту; та приватні – що діють в інтересах визначеного кола осіб [135, С. 4].

Не зважаючи на те, що ця наукова позиція розійшлася з чинним законодавчим визначенням ознак публічної юридичної особи, зокрема

адміністративно-правовий статус, є відповідною ознакою суспільнокорисних товариств. З огляду на це, вважаємо за доцільне визначити співвідношення суспільнокорисних товариств з юридичними особами публічного права.

Забезпечення публічних інтересів, головним чином, покладено на публічні утворення, що є самостійними суб'єктами права – держава Україна, АРК, територіальні громади та інші суб'єкти публічного права (ч. 2 ст. 2 ЦК України):

а) держава є представником суспільства [52, С. 77–78], який у законодавстві визначається через поняття Український народ (наприклад, ст. 13 Конституції України, ст. 324 ЦК України), а у механізменному аспекті є певним апаратом влади, що має складну структуру [52, С. 76–77];

б) територіальна громада забезпечує реалізацію інтересів жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями або добровільного об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр (відповідно до абзацу 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [73]);

в) АРК – невід'ємна складова частина України (ст. 134 Конституції України) та адміністративно-територіальна автономія (ст. 1 Закону України «Про Автономну Республіку Крим» [53]), – інтереси кримського населення [128, С. 682].

Таким чином, названі вище суб'єкти правовідносин є нічим іншим як організацією суспільства на визначеній території: держава Україна – в межах державного кордону; територіальна громада – в межах міста, села, селища (сіл); АРК – в межах Кримського півострову; які об'єктивно історично об'єднані в організацію, що має публічний характер.

Суспільство чи його частина, за окремими проявами народовладдя, не може самостійно здійснювати права та обов'язки, оскільки у цьому випадку важко уникнути конфлікту приватного та публічного інтересу. Саме для цього створюється відповідний публічний механізм, що проявляється у

системі публічних органів влади (державні органи, органи місцевого самоврядування, органи влади АРК).

Цей механізм у цивільних відносинах бере участь безпосередньо або через створені юридичні особи. Частиною 2 ст. 81 ЦК України визначено поділ юридичних осіб на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Останні створюються розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування. Однак, на цьому визначенні принципу створення цих юридичних осіб цивільно-правове регулювання логічно завершується, оскільки ЦК України є кодексом приватного права.

Розглядаючи загальнотеоретичні проблеми юридичних осіб публічного права, Л. Л. Чантурія у своїх доповідях виділяє такі їх особливості: 1) виникнення на підставі правового акта у розпорядчому порядку; 2) неможливість використання вичерпного переліку їх організаційно-правових форм; 3) спеціальна правоздатність; 4) особливий конституційно-правовий статус; 5) здійснення окремих видів діяльності може бути обов'язком; 6) в окремих випадках наділені повноваженнями видання нормативних актів; 7) особливе правове положення майна [296].

М. В. Шелест на підставі аналізу праць вітчизняних та зарубіжних учених називає такі ознаки юридичних осіб публічного права: особлива мета та інтерес їх діяльності, публічність утворення, соціальне призначення, пов'язаність з публічною владою, перенесення на юридичну особу публічних завдань [301, С. 679–680].

Окремо слід звернути увагу на ознаки юридичної особи публічного права, проаналізовані Мясніковою Н. В. для застосування їх в українському законодавстві:

1) публічно-правове утворення, її призначення – це здійснення владних повноважень (а не участь у цивільному обороті); якщо в неї і є якісь цивілістичні якості, то це побічні, супутні якості, вони не є основними в

правовому статусі та мають бути точно зазначені в Законі (а не в положенні про відповідний орган);

2) не тільки організація, а й орган, установа (російською – «учреждение»);

3) має особливе цільове призначення, а саме: реалізацію не загальних інтересів приватних осіб, її учасників, а суспільних інтересів територіального публічного колективу (суспільства – для державних органів, населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці – для його органів публічної влади, місцевого самоврядування – для його органів та ін.);

4) створюється не шляхом добровільного об'єднання, а розпорядчим способом органами публічної влади;

5) має дискреційні повноваження (у межах закону) відносно до третіх осіб, не підпорядкованих їй, які не входять до її складу;

6) має повноваження (а не лише окремі права та обов'язки); права за загальним правилом є одночасно обов'язками здійснювати їх, тобто діяти як управлінська одиниця;

7) майно юридичної особи публічного права перебуває в її користуванні (а не у власності) для здійснення своїх повноважень, компетенції; питання про майно в такому разі має вторинний, підлеглий характер відносно до її владних повноважень, компетенції;

8) не завжди мають свій статут, не завжди потребують державної реєстрації, зазвичай, вони здійснюють діяльність на підставі особливого правового акта (наказу, положення та ін.);

9) особливим шляхом вирішуються питання про автономію юридичної особи публічного права, яка визначається її компетенцією, встановленою законом; зазвичай у такому разі діє владна вертикаль підлеглості; у відносинах юридичних осіб публічного права присутній ієрархічний початок;

10) відповідальність юридичних осіб публічного права має у своїй основі не приватноправовий, а публічно-правовий характер [180, С. 309–310].

Однак, при цьому необхідно зважати на те, що описані підходи базуються на комплексному аналізі як вітчизняного, так і зарубіжного законодавства. Зокрема, важко погодитися з позицією щодо участі держави у цивільних відносинах через створені нею органи державної влади, що ототожнюється зі створенням юридичних осіб [180, С. 306], адже органи влади не є самостійними на відміну від юридичних осіб у класичному їх розумінні.

Проаналізувавши наведені наукові положення, а також законодавство про непідприємницькі організації, робимо висновок, що суспільнокорисні товариства мають окремі ознаки, спільні з ознаками юридичних осіб публічного права. Зокрема, до них слід віднести:

- 1) соціальне (цільове) призначення;
- 2) виконання публічних завдань; наявність окремих владних повноважень;
- 3) можливість видання нормативно-правових актів.

При цьому, не слід забувати, що головною законодавчою ознакою, яка дозволяє розмежовувати юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права – спосіб створення (ст. 81 ЦК України) – реалізація права на свободу об'єднання осіб.

Тому не доречно називати непідприємницькими товариствами такі організації як асоціації органів місцевого самоврядування або ж органи самоорганізації населення, зважаючи на такі обставини. Так, *асоціації органів місцевого самоврядування та їх добровільні об'єднання* – добровільні неприбуткові об'єднання, створені органами місцевого самоврядування з метою більш ефективного здійснення своїх повноважень, узгодження дій органів місцевого самоврядування щодо захисту прав та інтересів територіальних громад, сприяння місцевому та регіональному розвитку (ст. 1 Закону України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» [55]); а *органи самоорганізації населення* – представницькі органи, що створюються жителями, які на законних підставах проживають на території села, селища,

міста або їх частин, для вирішення завдань, передбачених цим Законом (ст. 2 Закону України «Про органи самоорганізації населення» [80]).

У першому випадку взагалі важко вести мову про те, що асоціація органів місцевого самоврядування є юридичною особою, адже у Законі існують лише непрямі вказівки на це (ч. 5 ст. 5, ч. 3–5 ст. 10, ч. 1 ст. 11, ст. 12, ч. 4–5 ст. 13 Закону). У другому – організація має публічно-правову підставу створення та діяльності – реалізація владних повноважень.

Подібне явище у цивільному праві перебуває в межах пізнання нетиповості галузі, зокрема як прояв нетиповості юридичних осіб (так звані «квазіюридичні особи», до яких, власне, В. І. Крат відносить технопарки, бізнес-інкубатори, промислово-фінансові групи, фонди фінансування будівництва та операцій з нерухомості [137, С. 268]. При цьому, слід погодитися з автором, що ці правові явища ніби «підлаштовуються» під основні сформовані категорії цивільного права [137, С. 270].

Уся сукупність непідприємницьких товариств і держава в її інституціональному розумінні являють собою дві невід’ємні складові частини одного явища – сучасного соціуму і в реальності не можуть існувати одна без одної, без відповідальної взаємодії. Адже в дійсності одні й ті самі суб’єкти є водночас і приватними особами у суспільстві, і громадянами у контексті взаємовідносин з державою [206, С. 54].

На нашу думку, положення Конституції України спрямоване на правове регулювання лише суспільнокорисних товариств. Дослідники історичних традицій формування громадянського суспільства в Україні стверджують, що передумови для появи громадських рухів чи політичних партій були широко відомими на теренах нашої держави [43].

На підтвердження цієї позиції варто зупинитися на визначенні громадської організації (ст. 3 Закону України «Про об’єднання громадян») як об’єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів, а також на обмеження щодо правового

регулювання цього Закону (частини 2 і 3 ст. 1) та щодо створення і діяльності об'єднання громадян (ст. 4).

Законом України «Про громадські об'єднання» поряд із громадською організацією окремо виділено громадську спілку як вид громадських об'єднань (ст. 1). Так, громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та (або) юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів, які поділяються на:

– громадська організація – це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи;

– громадська спілка – це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи.

Таким чином, розмежування здійснене виключно на суб'єктному складі учасників громадських об'єднань, що не має, на наш погляд, юридичного значення, а всі організації можуть створюватися виключно для реалізації суспільних інтересів, що не відповідає принципам та ознакам непідприємницьких товариств.

Комітет Міністрів Ради Європи вказує, що неурядові організації вносять вагомий вклад у розвиток, реалізацію та підтримання життєздатності демократичного суспільства, зокрема, шляхом підвищення інформованості суспільства, активної участі громадян у суспільному житті, що у рівній мірі сприяє розвитку культурного життя та соціального добробуту суспільства [170].

Головною метою виділення суспільнокорисних організацій, на думку Д. Мура, є регулювання оподаткування. Так, наприклад, у Німеччині та Нідерландах перелік суспільно корисної діяльності та податкові пільги для організацій, що займаються такою діяльністю, регулюються саме податковим законодавством. Недоліком такого поділу є те, що правове регулювання діяльності юридичних осіб перебуває в межах податкового

законодавства [179, С. 11–12]. Як результат, може відбуватися неоднакове розуміння термінів, що застосовуються різними галузями законодавства, зокрема, розглянутий випадок стосовно термінів «непідприємницький» та «неприбутковий» у законодавстві України.

Для визначення ознак суспільнокорисних товариств слід використовувати приватноправовий інструментарій. На відміну від приватнокорисних товариств, метою яких є задоволення прав та інтересів виключно їх учасників, суспільнокорисні товариства займаються діяльністю, яка приносить користь суспільству, тобто кількісно невизначеному колу осіб. Практикою європейських країн є законодавче визначення закритого переліку цих видів діяльності, якими, зокрема, можуть бути: а) аматорський спорт; б) мистецтво; в) соціальна підтримка осіб з фізичними чи розумовими вадами; г) допомога біженцям; г) благодійна діяльність та інші⁵ [109, С. 13].

До функцій суспільнокорисних організацій, які досліджувалися у США, наприклад, можна віднести: 1) розвиток громадянських та публічних цінностей; 2) створення «соціального капіталу»; 3) удосконалення якості демократії; 4) реалізація людського потенціалу [316, С. 14–15].

Відповідно до концепції законопроекту «Про підприємницькі організації» суспільнокорисними є організації, що створені і провадять свою діяльність виключно з метою охорони здоров'я, навколишнього середовища, прав людини у тому числі прав національних меншин, надання соціальних послуг та підтримки соціально вразливих груп населення, допомоги у забезпеченні продовольчими продуктами, підтримки науки, некомерційних засобів масової інформації та комунікацій, аматорських видів спорту, мистецтва, культури, релігії, освіти, попередження та ліквідація наслідків стихійного лиха та інших катастроф, полегшення виконання державних функцій, а також у підтримку важливих державних та місцевих соціальних програм.

⁵ Такий перелік може залежати від рівня державного регулювання некомерційної (непідприємницької) господарської діяльності, однак в Україні він фактично відсутній.

Отже, головною ознакою суспільно корисних товариств є спрямування своєї діяльності на досягнення соціального ефекту для невизначеного кола осіб. С. Камат вказує, що глобальний феномен неурядових організацій виявляється у новому політичному консенсусі, адже вони є фактично агентами, а не кінцевими продуктами процвітаючої демократії [314].

З огляду на те, що суспільнокорисні товариства діють не лише як учасники цивільного обороту, але як і учасники громадсько-політичного життя, правове регулювання не повинно обмежуватися виключно нормами приватного права, а отже, як стверджувала у своїй промові М. Тетчер, це «дозволяє людям задовольняти реальні потреби, а не ті, котрі бачить держава» [43, С 4].

Необхідно розуміти, що яким би не був перелік видів діяльності, у статутних документах непідприємницького товариства має бути проголошена непідприємницька мета, а також шляхи її досягнення, що було раніше окреслено поняттям «програмні документи».

У зв'язку з цим суспільнокорисні товариства мають наступні публічно-правові особливості:

1) спеціальна процедура надання статусу суспільнокорисної організації податковими чи іншими спеціалізованими органами без подвійної реєстрації юридичної особи;

2) необхідність сертифікації чи реєстрації окремих видів суспільно корисної діяльності;

3) надання податкових пільг;

4) особлива процедура звітності [179, С. 17–30].

На наш погляд, поняття «статус об'єднання громадян», що вживався у Законі України «Про об'єднання громадян» та «статус благодійної організації» у Законі України «Про благодійництво та благодійні організації» мають публічно-правовий характер, оскільки «прив'язка» діяльності цих юридичних осіб до території впливає на порядок їх реєстрації, а отже, порядок обліку та нагляду за діяльністю цих організацій. У випадку ж

реєстрації організації як юридичної особи її можливі цивільні відносини не можуть бути обмежені територіально.

У юридичній літературі під юридичним статусом визначається розподіл прав та обов'язків за певними категоріями (загальний, спеціальний, персональний тощо), тобто регламентація обсягу можливостей і свобод, які суспільство і держава можуть реально гарантувати учаснику відносин [275, С. 29].

При цьому необхідно враховувати п. 57 «Фундаментальних принципів щодо статусу неурядових організацій в Європі», відповідно до якого стандарти прийнятності щодо будь-якої форми суспільної підтримки повинні бути ясними, об'єктивними, а громадськість повинна мати змогу встановити, які юридичні особи отримали підтримку і на якій підставі.

Таким чином, непідприємницькі товариства з відповідним статусом можуть взаємодіяти в межах публічно-приватного непідприємницького партнерства з відповідними публічними утвореннями: всеукраїнські – з державою Україна, місцеві – з відповідною територіальною громадою (громадами), а отже, надають цим товариством відповідні пільги публічно-правового характеру.

Визначившись з тим, що суспільнокорисні товариства є юридичними особами приватного права, необхідно також зважати на публічність їх правової природи. Тому в основу їх класифікації слід покласти саме публічно-правову ознаку – наявність владних повноважень, як ознаку публічних організацій.

1. Отже, зважаючи на це, суспільнокорисні товариства складають, у першу чергу, групу товариств, що не має владних повноважень, окресливши їх терміном *«громадські об'єднання»*. у межах соціологічних та політологічних досліджень саме цей термін найширше тлумачиться та розуміється у тому ж значенні, що й «неурядові організації» (наприклад, у роботах В. О. Дементова [43], А. В. Матвійчука [167], К. С. Кандагури [113] та інших).

Законом України «Про об'єднання громадян» визначення «громадська організація» застосовується як до приватнокорисних, так і до публічнокорисних товариств. Така законодавча позиція спричиняла зловживання щодо надання допомоги (особливо фінансової) громадським організаціям, у тому числі приватнокорисним без достатньої на те правової підстави.

Тому Законом України «Про громадські об'єднання» визначатимуться види громадських об'єднань (громадська організація та громадська спілка, які не матимуть суттєвих відмінностей щодо організаційно-правових засад їх діяльності). Вважаємо, що цей поділ є штучним (політичним), а тому громадське об'єднання, передбачене цим Законом, тотожне поняттю «громадська організація», що вживатиметься до набрання його чинності.

М. В. Менджул визначає громадську організацію як «непідприємницьке товариство, створене для задоволення і захисту законних соціальних, економічних, творчих, вікових, спортивних, національно-культурних та інших спільних інтересів осіб, яка набуває статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації, проведеної у встановленому законом порядку» [171, С. 3].

Незважаючи на те, що проведене автором дослідження є одним з останніх, воно не вирішує такі проблеми як розмежування приватно- та суспільнокорисних інтересів або ж відносин щодо участі та членства, на які автор, зокрема, і наголошує [171, С. 8]. У результаті чого, на наш погляд, відбувається лише лексичне поєднання норм ЦК України та Закону України «Про об'єднання громадян», що не дозволяє визначити місце громадських організацій у системі юридичних осіб.

В. О. Галай, характеризуючи недержавні організації із захисту прав пацієнтів в Україні, вказує, що більшість таких громадських організацій здійснює консультації шляхом листування та/або особистого прийому пацієнтів, інші передбачають надання правових консультацій лише членам своєї організації [30, С. 155]. При цьому, суспільнокорисними слід називати

лише ті, які спрямовують свою діяльність на забезпечення прав широкого кола осіб або співпрацюють із публічними органами. Останні, у свою чергу, і повинні для цього набувати статусу всеукраїнських або місцевих.

На наш погляд, термін «громадське об'єднання» стосується саме суспільнокорисних товариств, оскільки під «громадою» розуміється група людей, об'єднаних спільним становищем, інтересами [26, С. 262], а «суспільство» – сукупність людей, об'єднаних певними відносинами, обумовленими історично змінними способами виробництва матеріальних і духовних благ [26, С. 1417]. При цьому слід зауважити, що соціально активна частина суспільства визначається через поняття «громадськість» [178, С. 6], що підтверджує запропоновану позицію.

Погоджуючись з думкою І. М. Кучеренко, що з законодавчого визначення громадської організації навряд чи можна виділити відмінні ознаки окремої організаційно-правової форми юридичної особи [151, С. 223], стверджуємо, що громадські об'єднання є видом суспільнокорисних товариств, головним чином, на підставі ознаки масовості [167, С. 16], відкритості в організаційно-правовій формі товариства. До них необхідно віднести: а) громадські організації, б) політичні партії, в) релігійні організації, г) благодійні організації у формі товариств.

А) Відповідно до ч. 3 ст. 1 Закону України «Про об'єднання громадян» *громадське організація* – об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів.

Законодавством визначені різні види громадських організацій, поділ яких здійснений не на приватноправовій основі, а за сферою їх діяльності чи особливостей окремих видів правових відносин: закони України «Про молодіжні та дитячі організації», «Про фізичну культуру і спорт» [96] та інші.

Б) *Політичною партією* (ст. 2 Закону України «Про політичні партії в Україні») є об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної

програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі.

В) *Благодійна організація* – недержавна організація, головною метою діяльності якої є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб.

Вважаємо, що правове регулювання благодійних організацій є досконалішим та здійснене Законом України «Про благодійництво та благодійні організації», метою якого є розвиток благодійної діяльності, утвердження гуманізму і милосердя, гарантування державної підтримки її учасникам, створення умов для діяльності благодійних організацій відповідно до законодавства України.

Проте, чинні положення щодо організаційно-правових форм благодійних організацій не відповідають нормам ст. 83 ЦК України щодо організаційно-правових форм юридичних осіб. Згадуючи знову про недолік відкритого переліку, можна лише додати, що необхідно вести мову про існування лише товариств та установ. Наприклад, положення законопроекту «Про благодійництво та благодійні організації» № 6343 від 26.04.2010 [224], статтею 14 описаний недолік пропонується усунути.

Цей законопроект передбачає можливість створення благодійних товариств, благодійних установ чи благодійних фондів. При цьому, проект не визначає їх як організаційно-правові форми, а лише наголошується на порядок формування актів організації та управління. Таким чином, законодавець намагається реалізувати науковий висновок В. О. Чепурнова, що існують дві основні організаційно-правові форми благодійних організацій – товариства та установи [297, С. 4]. При цьому, вважаємо, що виділення «благодійного фонду» здійснене лише з метою підкреслення особливості його діяльності – систематичне виділення коштів, а не виключно організація, яка не має членства, як стверджує О. Ю. Літвіна [159, С. 3].

Статтею 17 Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» визначені такі органи управління: 1) вищий – колегіальний (загальні збори, з'їзд, конференція); 2) виконавчий – правління (комітет); 3) розпорядчий (контрольний) – наглядова рада. Тим самим, чинна редакція Закону відповідає засадам управління юридичною особою, визначеними ЦК України.

З точки зору балансу приватних та суспільних інтересів виглядає досить актуальною ст. 23 Проекту № 6343, яка передбачає вирішення проблеми конфліктів інтересів учасників благодійної організації та самої юридичної особи. Так, член органу управління благодійної організації не бере участі в прийнятті рішень стосовно: 1) договорів або інших правочинів між благодійною організацією та цим членом органу управління або його пов'язаною особою; 2) суперечок між благодійною організацією та цим членом органу управління або його пов'язаною особою; 3) звільнення цього члена органу управління або його пов'язаної особи від майнової відповідальності перед благодійною організацією.

Крім того, Проект передбачає, що члени органів управління благодійної організації або пов'язані особи не мають права одержувати позики або кредити та забезпечення таких позик або кредитів (застава, порука тощо) від благодійної організації; а бенефіціарами благодійних програм не можуть бути засновники та члени органів управління благодійних організацій.

Г) Іншим видом громадської організації є *релігійна організація*, яка відповідно до ст. 7 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» утворюється з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діє відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирає, призначає і замінює персонал згідно із своїми статутами (положеннями).

Слід погодитися з В. Ф. Піддубною, що релігійні організації є функціональними видами непідприємницьких юридичних осіб [136, С. 10], а саме: суспільнокорисних непідприємницьких товариств. З урахуванням

проаналізованих у літературі поглядів, О. М. Биков робить висновки, що під релігійними організаціями слід розуміти систему організаційно оформлених добровільних релігійних об'єднань, які утворені з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати будь-яку віру та діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури. Крім того, автор стверджує, що ознаками релігійних організацій є: 1) ієрархічна та інституційна структура; 2) задоволення релігійних потреб громадян шляхом сповідання та поширення віри; 3) забезпечення процедури і механізму юридично законної поведінки своїх членів внутрішніми засобами, переважно морального характеру [10].

Для доповнення до цих ознак слід зауважити, що належність окремої релігійної організації до ієрархічної чи інституційної структури, хоч і суперечить свободі об'єднання але, як стверджує В. Д. Фучеджі, не суперечить свободі совісті, а лише забезпечує збалансованість публічних та приватних інтересів з метою уникнення появи «нових месій» [287, С. 5].

Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» передбачено, що релігійні організації мають права на проведення релігійних обрядів і церемоній (ст. 21), придбання, володіння і використання літератури і предметів релігійного призначення (ст. 22), добродійну і культурно-освітню діяльність (ст. 23), міжнародні зв'язки та контакти релігійних організацій і віруючих.

Хоча законом перелічені права і закріплюються за юридичними особами, однак вважаємо, що вони не можуть самотійно здійснюватися безпосередньо непідприємницьким товариством як організацією, адже свобода совісті, як мета створення цієї юридичної особи, є особистим немайновим правом, що забезпечує соціальне буття фізичної особи, зокрема у відповідності до ст. 300 ЦК України.

На відміну від приватнокорисних товариств, ініціатива на створення яких не може бути обмеженою, створення окремих суспільнокорисних товариств може бути обмежена законодавством. Яскравим прикладом є

положення Закону України «Про Товариство Червоного Хреста України» [92], який регулює відносини, пов'язані з діяльністю Товариства Червоного Хреста України, визначає його правовий статус та правові засади діяльності.

Товариство допомагає державі у наданні медичної і гуманітарної допомоги під час збройних конфліктів та в мирний час, бере участь у наданні міжнародної допомоги у разі катастроф і надзвичайних ситуацій, забезпечує медико-соціальну допомогу найменш соціально захищеним верствам населення.

Міжнародний червонохресний рух – Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, складовими частинами якого є Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Міжнародна Федерація товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та Національні товариства Червоного Хреста або Червоного Півмісяця. Тому Товариство Червоного Хреста України – єдине в Україні Національне товариство Червоного Хреста, що діє на всій території України, створює місцеві організації, через які здійснює свою діяльність відповідно до Статуту Товариства та Закону (ст. 5 Закону «Про Товариство Червоного Хреста України»).

Подібне обмеження, на наш погляд, є доцільним. Як зауважує Є. О. Мічурін, що обмеження є проявом необхідності узгодження інтересів і намагання досягнення розумного компромісу між інтересами вповноважених осіб, а також суспільства у правовій державі [174, С. 23]. Тобто, це є не засобом обмеження права на свободу об'єднання, а способом визнання публічними утвореннями відповідного статусу непідприємницьких товариств.

Слід також звернути увагу на законодавчий акт, який також стосується статусу суспільнокорисних організацій – Закон України «Про соціальні послуги» [88]. Статтею 1 цього Закону визначено, що соціальна служба та суб'єкти, що надають соціальні послуги можуть бути юридичними особами, які не мають на меті отримання прибутку. Проте, більш детального

тлумачення про те, що ж собою представляють ці юридичні особи Закон не містить.

Соціальні послуги, під якими розуміється комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя, на сьогодні надають громадські та благодійні організації.

Подібна ситуація і з *театрами*, які відповідно до Закону України «Про театри і театральну справу» [90], – заклад культури (підприємство, установа чи організація) або колектив, діяльність якого спрямована на створення, публічне виконання та публічний показ творів театального мистецтва. Названа діяльність безпосередньо пов'язана з цивільними відносинами (продаж квитків, придбання реквізитів тощо), але за відсутності комерційної господарської діяльності (підприємницької мети) такі організації повинні підтримуватися публічними суб'єктами, оскільки ними реалізується суспільний інтерес.

2. Іншу групу суспільнокорисних товариств складають організації, які мають владні повноваження, а отже є нетиповими юридичними особами. Ці товариства є типовими інститутами громадянського суспільства, які вступають у відносини з публічним та бізнесовим секторами на договірних засадах аналогічно до державно-приватного партнерства, відповідно до Закону України «Про державно-приватне партнерство» [62].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.11.2007 № 1035-р схвалена Концепція сприяння органам виконавчої влади розвитку громадянського суспільства [246]. Вказаний документ передбачає налагодження ефективної взаємодії, яка повинна базуватися на партнерстві, взаємній заінтересованості у досягненні цілей, пов'язаних із процесом демократизації усіх сфер державного управління і суспільного життя,

соціально-економічним і духовним прогресом, всебічним забезпеченням захисту прав і свобод людини і громадянина.

Формами взаємодії органів влади з інститутами громадянського суспільства, які мають приватноправову природу, на наш погляд, є: 1) участь зазначених інститутів у розробленні та обговоренні проектів нормативно-правових актів з питань, що стосуються суспільно-економічного розвитку держави, інтересів широких верств населення, прав і свобод людини та громадянина; 2) надання інститутами соціальних послуг відповідно до укладених договорів; 3) співпраця органів виконавчої влади з інститутами з підготовки та перепідготовки кадрів, спільного навчання державних службовців та представників інститутів навичок ефективної взаємодії, ознайомлення широких верств населення з формами його участі у формуванні та реалізації державної політики.

Серед інших нормативно-правових актів, які визначають співробітництво у цій сфері, слід віднести: укази Президента України «Про заходи щодо державної підтримки розвитку науково-просвітницької діяльності громадських організацій» від 16.05.2001 № 316/2001 [283], «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 31.07.2004 № 854/2004 [282], постанову Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [208].

У заяві Рахункової палати США щодо взаємозв'язку державних та приватних юридичних осіб з питань надання федеральних послуг підкреслюються такі напрямки удосконалення їх відносин: 1) координація та співробітництво, партнерство з урядом; 2) питання внутрішнього управління; 3) вимоги до розміру організації; 4) створення бази даних для ринку федеральних послуг [313, С. 1–2].

Н. Буллейн та Р. Тофтисова провели порівняльний аналіз європейської політики та практики в галузі співробітництва між державою та неурядовими організаціями, в межах якого доцільно виділити наступні форми взаємодії,

що мають приватноправове значення: 1) субсидії – державне фінансування, спрямоване на підтримку діяльності неурядової організації в цілому та не пов'язане з конкретним проектом; 2) гранти – перерахування коштів, передача майна, надання послуг або інших об'єктів, що мають матеріальну цінність отримувачу для реалізації державних завдань підтримки або стимулювання; 3) державні конкурсні закупівлі – придбання державою товарів та послуг, що виробляються (надаються) неурядовими організаціями; 4) нормативна підтримка – відшкодування витрат на суспільно корисні цілі; 5) ваучери – цінні папери на послуги, які зобов'язані надати неурядові організації у конкурентний спосіб [22, С. 58–66].

Таким чином, законодавством європейських країн передбачені форми взаємодії, які впливають на матеріальне забезпечення суспільнокорисних товариств, відшкодування витрат на соціально корисні проекти, матеріальне та організаційне забезпечення договірних відносин, а отже, на набуття права власності чи участь у договірних відносинах.

Відповідно до роз'яснення Міністерства юстиції України «Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства» від 03.02.2011 [244] інститути громадянського суспільства беруть участь у правозастосовчій діяльності (п. 2), яка забезпечується шляхом передачі всіх повноважень державних органів; передачі часткових повноважень державних органів; громадського контролю.

З метою залучення громадських організацій до правозастосовчої діяльності органів виконавчої влади законодавством передбачена передача громадській організації всіх повноважень (функцій), що їх виконує відповідний державний орган, або передача лише окремих функцій державних органів громадським організаціям, які діють паралельно або спільно з відповідними органами держави. Громадські організації також беруть участь у наданні адміністративних послуг на підставі повноважень, які їм надані законом або нормативно-правовим актом органу виконавчої влади.

Як стверджує Т. О. Черкашина, у літературі під поняттям «громадські організації» розуміють добровільні *формування* (курсив – В. К.), створені у результаті їх вільного волевиявлення з метою вираження колективних інтересів і вирішення громадських питань та проблем. Така підміна понять є логічною помилкою, та не може поширюватися на усі громадські об'єднання. Але необхідно погодитися, що окремі громадські організації в обов'язковому порядку мають бути забезпеченими професійними працівниками та отримати відповідну кваліфікацію, про що наголошує авторка [300].

Необхідно додати, що саме забезпечення реалізації владних повноважень і стабільної діяльності суспільнокорисних організацій потребується не лише професійна підготовка кадрів, а й їх матеріально-технічне забезпечення [197, С. 221]. На відміну від приватнокорисних товариств, суспільнокорисні мають підтвердити свій статус відповідним чином: аналогічно як отримання відповідної ліцензії (сертифікату), тобто отримати відповідну правосуб'єктність, не пов'язану з цивільною правоздатністю.

Так, постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку надання спілці професійних творчих працівників статусу творчої спілки як суб'єкта творчої діяльності» від 01.06.1998 № 762 [213] визначено, що надання спілці творчих працівників статусу творчої спілки як суб'єкта творчої діяльності вирішується під час реєстрації спілки Укрдержреєстром за умов: 1) спілка є добровільним об'єднанням професійних творчих працівників відповідного фахового напрямку в галузі культури та мистецтва; 2) творчі працівники – члени спілки мають у своєму доробку завершені та оприлюднені твори (або їх інтерпретацію) в галузі культури та мистецтва; 3) статут спілки передбачає її діяльність за принципами та основними напрямками, зазначеними в статті 3 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки».

Відповідно до п. 5 цього Порядку підставою для надання спілці професійних творчих працівників статусу творчої спілки як суб'єкта творчої

діяльності є позитивний висновок відповідної експертної комісії, що подається спілкою творчих працівників до органу, який здійснює реєстрацію творчих спілок разом з документами, зазначеними в частині четвертій статті 10 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки».

Таким чином, у межах інституту непідприємницьких товариств доцільно виділяти суспільнокорисні товариства, які отримують владні повноваження, що є умовою децентралізації влади [30, С. 32] та гарантією реалізації громадянами права на участь у державному управлінні [147, С. 32–33], тобто не є цивільно-правовою ознакою.

На наш погляд, це є нетиповістю цього правового явища, адже окреслене коло цих юридичних осіб характеризуються наступними особливостями: 1) створюються як непідприємницькі товариства (зазвичай, громадські організації); 2) отримують відповідний статус (всеукраїнських або місцевих); 3) наділяються делегованими владними повноваженнями.

Так, відповідно до п. 3 згаданого вище Роз'яснення передбачено, що участь інститутів громадянського суспільства у правоохоронній діяльності, зокрема, забезпечується шляхом реалізації права складати протоколи про адміністративні правопорушення; участі у діяльності органів внутрішніх справ по забезпеченню охорони громадського порядку; реалізації права вживати спільно з працівниками міліції заходів до припинення адміністративних правопорушень і злочинів; участі з органами Державної прикордонної служби України в охороні державного кордону.

З огляду на це, можна зробити висновок, що суспільнокорисні товариства, що мають владні повноваження, можуть реалізовувати їх або для охорони передбачених законодавством об'єктів відносин, або регулювання діяльності передбачених законодавством суб'єктів. Таким чином, вважаємо за доцільне поділяти ці суспільнокорисні товариства на: а) громадські формування; б) саморегулівні організації.

А. Термін «саморегулівні організації» у законодавстві визначається наступним чином:

- саморегулівна організація адміністраторів недержавних пенсійних фондів (Закон України «Про недержавне пенсійна забезпечення»);
- саморегулівна організація кредитних спілок (Закон України «Про кредитні спілки»);
- саморегулівні організації на ринку фінансових послуг (Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»);
- саморегулівні організації оцінювачів (Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [82]);
- саморегулівні організації у сфері оцінки земель (Закон України «Про оцінку земель» [81]);
- саморегулівні організації фондового ринку (Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок») та інші.

Для визначення поняття «саморегулівна організація» доцільно звернутися до Модельного Закону СНД «Про саморегулівні організації» від 31.10.2007 [177], яким визначено, що вони є невідприємницькими організаціями, створеними з метою здійснення самостійної й ініціативної діяльності, яка реалізується суб'єктами підприємницької чи професійної діяльності чи недержавними пенсійними фондами, під якими розуміється розроблення та встановлення правил та стандартів у цій діяльності, а також контроль за дотриманням вимог цих правил та стандартів (ст. 2–3 Модельного Закону).

Аналіз вітчизняних нормативно-правових актів, а також названого Модельного Закону СНД надає підстави стверджувати, що саморегулівна організація є фактично приватнокорисним товариством, що має владні повноваження, встановлені законодавцем чи корпоративними правилами.

Законодавче закріплення повноважень саморегулівної організації є, на наш погляд, засобом державного регулювання господарської діяльності, який також не позбавлений недоліків, що впливають на їх організаційно-правову форму.

Так, В. І. Полюхович, аналізуючи розвиток саморегулювання на фондовому ринку України, стверджує, що примусове зобов'язання учасників до членства у саморегулювних організаціях є прямим порушенням норм господарського та цивільного законодавства [206, С. 140]. Проте, такий висновок, на наш погляд, є поспішним, оскільки: *по-перше*, суспільнокорисним товариствам, як уже наголошувалося, притаманна ознака ієрархічності та інституційності; *по-друге*, така законодавча вимога забезпечує належне здійснення прав та обов'язків учасників відповідного ринку; *по-третьє*, делегування державою повноважень має бути виваженим і зі збалансованим публічними та приватними інтересами.

Крім того, автор стверджує, що саморегулювні організації в Україні існують «у формі асоціацій» [206, С. 140]. При цьому, використання такої конструкції наводить його до неоднозначного висновку про договірну природу їх існування (передбачену ГК України), що не відповідає дійсності, адже вони є юридичними особами (у розумінні ЦК України), а не об'єднаннями підприємств (у розумінні ГК України).

Аналіз статутів саморегулювних організацій фондового ринку наводить на думку, що вони є асоціаціями, окреслених у межах приватнокорисних товариств. Відмінністю є лише створення в системі юридичної особи таких органів як дисциплінарний комітет (ст. 8 Статуту Української асоціації інвестиційного бізнесу [268]) або ж комітет фінансового контролю (ст. 8 Статуту Асоціації «Українські фондові торгівці» [264]) для реалізації владних повноважень, тому за цією ознакою їх необхідно відносити до суспільнокорисних непідприємницьких товариств.

Окрім визначених законодавцем товариств, до саморегулювних організацій слід віднести *творчі спілки* як суб'єкти творчої діяльності, про які згадувалося при аналізі порядку надання публічно-правового статусу непідприємницькому товариству. Хоча прямої вказівки на цей статус і немає, однак відповідно до принципів та основних напрямів їх діяльності та у

відповідності до ст. 3 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» про це можливо стверджувати.

Так, основними напрямками діяльності творчої спілки, що впливає на саморегулювання, є розвиток національної культури та мистецтва, розроблення і втілення в життя культурно-мистецьких заходів, організація творчих конкурсів, виставок, авторських вечорів, прем'єр, фестивалів тощо; тобто діяльність такої організації спрямовується на невизначене коло осіб, які охоплюються категорією «творчий працівник».

Як наслідок, саме творчі спілки як саморегулювні організації мають у увазі у ч. 1 ст. 1111 ЦК України, якою визначається можливість затвердження ними типових ліцензійних договорів, як форма владних повноважень у саморегулюванні.

На додаток необхідно зауважити про такі саморегулювні організації як торгово-промислові палати та біржі, діяльність яких здійснюється на підставі дозвільної природи створення та владних функцій.

Так, *торгово-промислова палата* визначається як недержавна неприбуткова самоврядна організація, яка об'єднує юридичних осіб, які створені і діють відповідно до законодавства України, та громадян України, зареєстрованих як підприємці, та їх об'єднання [94], а *товарна біржа* – організація, що об'єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу і комерційну діяльність, і має за мету надання послуг в укладенні біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і пропозицій на товари, вивчення, упорядкування і полегшення товарообігу і пов'язаних з ним торговельних операцій [93].

Наукові пропозиції, які були висловлені ще на початку будівництва незалежної України знайшли своє відображення лише на законодавчому рівні [45, С. 6, 11], натомість практика залишилася незмінною – біржі в Україні утворюються у формі господарських товариств, що підтверджується їх статутами [266, 127].

Слід підкреслити, що біржа є організаційно оформленим, постійно діючим ринком, на якому здійснюється торгівля (товарами чи цінними паперами), участь же у біржі породжена потребою в організації, яка могла б концентрувати у своїх стінах численні заявки [145, С. 94, 97]. Саме тому обґрунтованою є позиція І. В. Плахіної щодо неможливості існування таких видів організаційно-правових форм юридичних осіб, як товарна та аграрна біржа [202, С. 3], до якої необхідно додати, що названий поділ характеризує лише специфіку самого ринку, а не юридичної особи.

На законодавчому рівні *фондова біржа* (так само як і товарна) визначена організаційно-правовою формою товариства (крім повного, командитного товариства і товариства з додатковою відповідальністю) або дочірнього підприємства об'єднання торговців цінними паперами, та провадить свою діяльність відповідно до ЦК України, законів, що регулюють питання утворення, діяльності та припинення юридичних осіб, з особливостями, визначеними цим Законом (абз. 1 ч. 1 ст. 21 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»). Однак, господарське товариство не може створюватися у контексті абзацу 2 цієї ж норми, оскільки «прибуток фондової біржі спрямовується на її розвиток та не підлягає розподілу між її засновниками (учасниками)».

Вважаємо, що у визначенні організаційно-правової форми біржі як ринку та юридичної особи має бути принцип побудови непідприємницького товариства зі створенням визначеного законодавством статутного фонду. Це дозволить уникнути непорозумінь та намагань пристосувати господарське товариство до виключної непідприємницької діяльності.

Творчі спілки, торгово-промислові палати чи біржі є організаціями професійних учасників ринку – «вільних професій», тобто сукупністю видів діяльності, які забезпечують специфічні потреби суспільства у сфері гуманітарних та соціально-економічних відносин шляхом надання кваліфікованих та суспільно-важливих послуг, а тому несуть особливу персональну відповідальність [122, С. 58]. Вплив цих так званих «не

територіальних органів самоврядування» [122, С. 62] може бути або ж виключно корпоративний (етичні кодекси, внутрішні правила тощо), або ж на основі законодавчого забезпечення (відповідний нормативно-правовий акт).

Тому до саморегульвних організацій доцільно віднести як перспективний напрям розвитку непідприємницьких товариств *кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури*, а також *кваліфікаційну комісію нотаріату*, хоча остання відповідно до Положення про кваліфікаційну комісію нотаріату, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 01.12.2006 № 87/5 [187], не є юридичною особою.

Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури, натомість, є юридичною особою (п. 6 Положення про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури, затвердженого указом Президента України від 05.05.1993 № 155/93 [285]). Тому виникає запитання щодо організаційно-правової форми такої юридичної особи, особливо наступних положень: 1) формування комісій та організаційне забезпечення їх діяльності здійснюють відповідно Рада міністрів АРК, обласна, Київська, Севастопольська міська рада (зауважимо, що не *створення* (курсив – В. К.) п. 5); 2) члени комісії діють в силу *професії* (курсив – В. К.) у відповідній галузі, а не як суб'єкти владних повноважень (п. 7–10); 3) члени комісії *обираються* (курсив – В. К.) на принципах рівності та автономності.

Таким чином, на наш погляд, кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури, по суті, є саморегульвною організацією, створеною як результат приватно-публічного партнерства у непідприємницькій сфері. Слід зауважити, що положення про саморегульвну організацію доречно поширити і на кваліфікаційну комісію нотаріату з метою розширення меж впливу громадянського суспільства.

Б. Якщо саморегульвні організації спрямовують свою діяльність на суб'єктів правових відносин чи на їх діяльність, то наступні

непідприємницькі товариства спрямовують свою діяльність на охоронювані законом об'єкти суспільних відносин.

Так, у законодавстві можна виділити наступні суспільнокорисні товариства, які охоплюються цією ознакою, та визначаються як «*громадські формування*»: громадські природоохоронні формування (Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [99]); громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону (Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [95]).

Відповідно до роз'яснення Міністерства юстиції України від 24.01.2011 «Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства» [243] законодавством України досить повно визначена лише адміністративна правосуб'єктність громадських організацій, що дає широкі можливості залучення громадських організацій до державного управління. Таким чином, можна зробити висновок, що законодавством передбачені умови для функціонування публічно корисних непідприємницьких організацій.

Екологічні права громадян гарантуються участю громадських об'єднань та громадян у діяльності з охорони навколишнього природного середовища за допомогою участі в управлінні в галузі охорони навколишнього природного середовища. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає лише дві умови для реалізації ними управління: мати за статутну мету охорону навколишнього природного середовища; бути зареєстрованими відповідно до законодавства – тобто бути суспільнокорисними непідприємницькими товариствами як юридичними особами приватного права.

Видається, що такі обмежені вимоги надають природоохоронним громадським організаціям широкі управлінські повноваження (ст. 21 Закону), а саме: брати участь у проведенні спеціально уповноваженими державними органами управління в галузі охорони навколишнього природного

середовища перевірок про виконання підприємствами, установами та організаціями природоохоронних планів і заходів; брати участь у підготовці проектів нормативно-правових актів з екологічних питань.

В. І. Андрейцев виділяє такі напрями державного екологічного контролю: інспекційні (перевірчі), розпорядчі, організаційні, аналітично-інформаційні, правозахисні та юрисдикційні [4, С. 259]. Таким чином, природоохоронні громадські організації, власне, не мають та не повинні мати владних повноважень, натомість, їх реалізують громадські інспектори з охорони навколишнього природного середовища відповідно до ст. 31 Закону.

Варто погодитися з Д. Скрильніковим, який виділяє інформаційну, попереджувальну та каральну форми екологічного контролю. Остання, у свою чергу, притаманна лише державним органам влади, які повноважні застосовувати державний примус [256, С. 138–139].

Якщо проаналізувати зміни, що відбулися у статусі громадських інспекторів, то варто відмітити позитивні тенденції розвитку цього інституту. Так, відповідно до п. 1 Положення про громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, затвердженого наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 04.08.1994 № 81 [184] громадські інспектори призначалися також і відповідними органами громадських природоохоронних формувань. Натомість, чинне Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля, затверджене наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 20.03.2002 № 88 [185] передбачає, що інспектори (п. 3. 3) призначаються Головним державним інспектором України з охорони навколишнього природного середовища та головними державними інспекторами з охорони навколишнього природного середовища відповідних територій після проходження співбесіди відповідно з керівниками структурних підрозділів органу Мінприроди та виявлення претендентом знань з основ природоохоронного законодавства.

Тому досить логічним є можливість передавати частково свої повноваження (делегувати), а не самотійно наділяти повноваженнями через громадські формування, що суперечить принципу розподілу влади (статті 5, 6 Конституції України).

Отже, природоохоронні громадські організації через громадських інспекторів здійснюють суспільнокорисну діяльність шляхом полегшення виконання державних функцій. Таким чином, ці формування є дієвим елементом у громадянському суспільстві. На думку Р. Ю. Шульги, правозахисні організації можуть здійснювати подвійний вплив на прийняття та реалізацію закону в межах громадянського суспільства як представники громадськості, так і на принципах професіоналізму, взаємоповаги та загальних «правил гри» [303, С. 567].

Іншим видом громадських формувань є формування з охорони громадського порядку і державного кордону, які відповідно до частин 4–5 ст. 3 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» не мають права займатися підприємницькою або іншою діяльністю з метою одержання прибутку, а використання громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону України має здійснюватися лише для виконання завдань, передбачених цим Законом.

Ці формування створюються на добровільних засадах за місцем роботи, навчання або проживання громадян. На установчі збори можуть бути запрошені представники трудових колективів, навчальних закладів, правоохоронних органів, підрозділів Державної прикордонної служби України та громадськості. Громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону створюються у складі не менше ніж 10 осіб (ст. 4).

Особливості формувань з охорони громадського порядку полягають у вимогах до статуту, який узгоджується з керівництвом відповідного територіального органу внутрішніх справ, підрозділу Державної прикордонної служби України, а також виконавчого органу ради, на

території якої діятиме це громадське формування, щодо відомостей про: 1) відомості про структуру формування і територію, в межах якої воно провадитиме свою діяльність; 2) порядок відшкодування витрат на використання приватного автотранспорту або у разі завдання збитків майну члена громадського формування під час виконання ним своїх обов'язків.

Відповідно до ст. 10 Закону для виконання завдань громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону та їх члени мають особливі права, пов'язані з виконанням суспільно корисних завдань у частині взаємодії з іншими органами громадської самодіяльності, що беруть участь в адміністративних заходах.

Таким чином, суспільнокорисні товариства до отримання делегованих повноважень та реєстрації як суспільнокорисне товариство створюється як відповідний вид організаційно-правової форми (асоціація чи громадська організація). Виділення цих непідприємницьких товариств дозволяє визначити коло осіб та відносин, на які поширюються повноваження цих юридичних осіб, а також такі приватноправові особливості як: підстави набуття ними права власності, державно-приватного партнерства, а також визначення юридичної долі майна після їх ліквідації.

Висновки до третього розділу

1. Непідприємницькі товариства поділяються на підставі інтересу, який переслідують їх засновники, на приватнокорисні та суспільнокорисні. Приватнокорисну групу складають наступні види юридичних осіб в організаційно-правовій формі товариства: а) асоціації; б) об'єднання співвласників; в) фонди, а також непідприємницькі кооперативи.

Суспільнокорисну групу складають: а) громадські організації; б) саморегулювальні організації; в) громадські формування (Додаток Б).

2. Асоціацією є товариство, створене з метою задоволення особистих немайнових інтересів виключно засновників. Характер участі у товаристві має виключно особистий немайновий характер, а управління ґрунтується на принципі рівності учасників.

3. Об'єднанням співвласників є товариство, створене з метою спільного управління та утримання майна, що знаходиться у власності його учасників. Участь у такому товаристві має у тому числі майновий характер, а тому принцип рівності в управлінні має бути замінений у відповідності до кількості майна, що перебуває у власності учасника.

4. Фондом є товариство, в основі якого лежить об'єднання майнових інтересів учасників, для спільного об'єднання коштів (майна), на яке учасники товариства мають майнові права. Здійснення виплат учаснику товариству здійснюється лише у разі настання юридичного факту, визначеного статутом фонду (хвороба, стихійне лихо, досягнення пенсійного віку тощо).

5. Визнання кооперативів юридичними особами здійснене з метою юридичного оформлення кооперативних економічних відносин, тому не всі з них мають ознаки інститутивності, а характеризуються ознаками необхідності трудової участі членів (їх замкненості). Кооперативна форма економічної діяльності дозволяє особам на пільгових умовах досягати поставлених цілей, тому ці непідприємницькі товариства можуть мати ознаки як підприємницьких, так і непідприємницьких юридичних осіб.

6. Суспільнокорисні товариства реалізують публічні інтереси, які тісно пов'язані із функціями публічних утворень: держави, територіальних громад, АРК. Однак, необхідно розуміти, що ці організації є юридичними особами приватного права на підставі способу їх створення, а їх правосуб'єктність та повноваження визначаються актами публічного законодавства. Тому, до

отримання цих повноважень ці товариства діють у визначеній законом формі непідприємницького товариства.

7. Громадським об'єднанням є товариство, створене з метою задоволення інтересів невизначеного кола осіб та/або суспільних потреб у формі громадської організації, політичної партії, благодійної чи релігійної організації.

8. Саморегулювальною організацією є товариство, що має владні повноваження у визначеній сфері професійної діяльності та може формуватися на засадах державно-приватних відносин.

9. Громадським формуванням є товариство, що має делеговані владні повноваження з охорони визначених законом суспільних відносин.

10. Серед законодавчо закріплених прав громадських організацій необхідно виділяти особисті немайнові права, які можуть здійснюватися виключно фізичними особами, а отже, вони мають допоміжний (об'єднуючий) характер.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає у комплексній характеристиці цивільно-правового статусу непідприємницьких товариств як юридичних осіб приватного права. Головними науковими і практичними результатами роботи є такі висновки.

1. Непідприємницьким товариством є юридична особа приватного права, створена в результаті реалізації особами права на свободу об'єднання (асоціації), яка не має на меті отримання прибутку для наступного його розподілу між учасниками (членами).

2. Право на свободу об'єднання (асоціації) осіб є їх особистим немайновим правом. Щодо непідприємницьких товариств це право забезпечує їх участь у цивільних правовідносинах і безпосередньо не пов'язане з реалізацією політичних чи громадських інтересів;

3. Запропоновано уніфікувати норми вітчизняного законодавства про непідприємницькі товариства на підставі приватноправових принципів, зокрема, таких як рівність учасників відносин, самостійність, вільне волевиявлення, наявність ознак юридичної особи приватного права.

4. Терміном «фонд», який використовується для визначення організаційно-правової форми юридичної особи, слід позначати не лише установи, а й товариства, створені шляхом об'єднання майна засновників. Необхідно також розрізняти фонди як установи (foundation) та товариства (fund).

5. Узгоджуючи норми цивільного та інших галузей законодавства (зокрема, господарського та податкового), слід зважати, що у суто приватних правовідносинах (позбавлених публічного втручання) його суб'єкти повинні бути наділені універсальною (загальною) цивільною правоздатністю.

6. Не зважаючи на велику кількість видів непідприємницьких товариств, їх законодавчий перелік має бути вичерпним, що забезпечить єдність та

узгодженість як системи непідприємницьких товариств, так й усієї системи юридичних осіб приватного права.

7. Система непідприємницьких товариств як юридичних осіб приватного права складається з: а) приватнокорисних товариств (асоціації; об'єднання співвласників; фонди; непідприємницькі кооперативи); б) суспільнокорисних товариств (громадські організації; саморегульвні організації; громадські формування).

8. Приватнокорисними непідприємницькими товариствами є юридичні особи створені з метою задоволення особистих (немайнових чи майнових) інтересів виключно засновників. Зокрема, немайнові інтереси задовольняються за допомогою асоціацій, а майнові – об'єднання співвласників та фондів.

9. Асоціація – непідприємницьке товариство, створене з метою задоволення особистих немайнових інтересів виключно засновників. Ці юридичні особи можуть створюватися у тому числі внаслідок об'єднання підприємницьких юридичних осіб за умови дотримання анти конкурентного законодавства.

10. Фонд – непідприємницьке товариство, в основі якого лежить об'єднання майнових інтересів учасників (членів) для спільного накопичення та використання коштів (майна), на яке учасники (члени) мають майнові права. Єдиними поіменованими фондами в Україні є недержавні пенсійні фонди.

11. Суспільнокорисними непідприємницькими товариствами є юридичні особи, які створюються з метою реалізації суспільних інтересів, тобто інтересів невизначеного кола осіб, визначених певною ознакою, або для охорони визначеної групи відносин. До суспільнокорисних слід відносити громадські об'єднання, саморегульвні організації та громадські формування.

12. Громадське об'єднання – непідприємницьке товариство, створене з метою задоволення інтересів невизначеного кола осіб та/або суспільних потреб. До громадських об'єднань відносяться громадські організації, політичні партії, благодійні організації та релігійні організації.

13. Саморегулівна організація – непідприємницьке товариство, що має делеговані владні повноваження у визначеній сфері професійної діяльності.

14. Громадське формування – непідприємницьке товариство, що має делеговані владні повноваження з охорони визначених цими повноваженнями суспільних відносин.

15. Організаційно-правова форма юридичної особи формується внаслідок як приватноправових чинників, так і публічно-правового впливу, що пов'язано з ознаками публічності виникнення юридичної особи та порядком легітимації (визнання) її державою.

16. Необхідно законодавчо закріпити норми про те, що у разі ліквідації приватнокорисного товариства право власності на його майно має переходити до його засновників (учасників), а у разі ліквідації публічнокорисного товариства – іншому суспільнокорисному товариству або територіальній громаді за місцезнаходженням юридичної особи, для забезпечення його використання у суспільно корисних цілях;

17. Правоздатність непідприємницького товариства є загальною (універсальною), що забезпечує його участь у цивільних відносинах як рівноправного учасника.

18. Будь-які обмеження господарської діяльності юридичних осіб, що пов'язані із ліцензуванням чи необхідністю отримання спеціальних дозволів, є публічно-правовим, а не приватноправовим впливом на учасників відповідних правовідносин.

19. Законодавчо необхідно передбачити як обов'язковий установчий документ суспільнокорисних товариств не лише статут, а й документ, що визначає їх суспільну користь (програми).

20. Управління непідприємницьким товариством може здійснюватись у двох формах: а) простій (загальні збори та виконавчий орган), що притаманно асоціаціям і громадським формуванням; б) складній (загальні збори, виконавчий орган, спеціальні органи), що притаманно фондам, громадським організаціям і саморегулівним організаціям.

21. Управління юридичною особою не може здійснюватися іншими юридичними особами на підставі договору, оскільки управління здійснюється щодо об'єкта, а не суб'єкта відповідних правовідносин;

22. Права учасників (членів) непідприємницького товариства мають корпоративну правову природу та, залежно від виду товариства, можуть комбінувати організаційні, майнові та немайнові права.

23. Відносини з участі (членства) у непідприємницьких товариствах є конкретними суспільними зв'язками, що виникають між учасниками (членами) товариства, які мають суб'єктивні права та обов'язки, пов'язані з участю (членством) у товаристві. Поділ прав та обов'язків відносин з участі (членства) на види доречно здійснювати за аналогією до корпоративних на: майнові, немайнові, організаційні. У суспільнокорисних товариствах поняття «члени громадського об'єднання», натомість, може бути тотожним поняттю «дестинатори», тобто особи, на користь яких створюється товариство, та не мають права на управління ним.

24. Задля визначення загальних засад цивільно-правового статусу непідприємницьких товариств запропоновано внести до ЦК України наступні зміни та доповнення:

а) ч. 1 ст. 85 доповнити абзацом 2 такого змісту:

«Непідприємницькі товариства можуть створюватися з метою реалізації приватних інтересів учасників (членів) (асоціація, об'єднання співвласників, фонд), суспільних інтересів (громадська організація, саморегульована організація, громадське формування) або кооперації.»

б) в ст. 86 виключити слова *«(споживчі кооперативи, об'єднання громадян тощо)»*.

в) доповнити главою 8-1 «Непідприємницькі товариства», в якій визначити загальні положення про непідприємницькі товариства та особливості їх окремих видів (відповідний законопроект викладено в Додатку В до дисертації).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрне право України [Текст]: підручник / За ред. О. О. Погрібного. – К.: Істина, 2006. – 448 с.
2. Айриш Л. Схема анализа правомерности наложения ограничений на свободу объединения [Текст] / Л. Айриш // Хрестоматия по некоммерческому праву / Составитель: В. Овчаренко. Алматы, ТОО «Издательство LEM», 2007. – С. 386–398.
3. Англо–русский словарь [Текст]: 20000 слов / Сост. Г. И. Бункин, О. В. Буранкова, Т. П. Горбунова и др.; Под. ред. О. С. Ахановой, Е. А. М. Уилсон. – 31–е изд., стереотип. – М.: Рус. Яз., 1986. – 656 с.
4. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки [Текст]: навч. та наук.–практ. посіб. / В. І. Андрейцев. – К.: Знання–Прес, 2002. – 332 с.
5. Архипов С. И. Юридическое лицо как правовая конструкция [Текст] / С. И. Архипов // Вестник УГТУ–УПИ. – 2005. – № 1. – С. 138–145.
6. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом. (Опыт системного исследования). [Текст] / В. Г. Афанасьев. – Изд. 2–е, доп. – М., Политиздат, 1973. – 390 с.
7. Беляев К. П. О делении юридических лиц на коммерческие и некоммерческие в гражданском законодательстве [Текст] / К. П. Беляев // – Актуальные проблемы гражданских прав / Под ред. С. С. Алексеева; Исследовательский центр частного права. Уральский филиал. Российская школа частного права. Уральское отделение. – М.: «Статут», 2000. – С. 35–49.
8. Берестова І. Е. Розмежування приватного інтересу та суб'єктивного цивільного права [Текст] / І. Е. Берестова // Особливості здійснення суб'єктивних прав учасниками цивільних відносин: Монографія / За заг. ред. академіка НАПрН України В. В. Луця. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. – С. 99–119.

9. Биков О. М. Основні проблеми реєстрації релігійних організацій та шляхи їх вирішення [Текст] / О. М. Биков. – [Електронний ресурс] // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 70–74– Режим доступу: <http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11bomciv.pdf>.
10. Биков О. М. Релігійні організації як суб'єкт права на свободу віросповідання в Україні [Текст] / О. М. Биков. – [Електронний ресурс]. // Науковий вісник НУБіП України. Серія: Право. – 2011. – № 157 (45) / Режим доступу: <http://elibrary.nubip.edu.ua/8555>.
11. Білогубка С. М. «Лікарняна каса» як одне з джерел фінансових ресурсів у багатоканальному фінансуванні охорони здоров'я [Електронний ресурс] / С. М. Білогубка // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: Збірник наукових праць. – Вип. V. – Т.1 Режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/Soc_gum/aprer/2009_5_1/zmist.htm
12. Богашева Н. Об'єднання громадян у контексті свободи об'єднання [Текст] / Н. Богашева // Право України. – 2011. – № 6. – С. 122–126.
13. Бондарчук І. Законодавче удосконалення інституту державної реєстрації об'єднань громадян [Текст] / І. Бондарчук // Право України. – 2007. – № 8. – С. 108–109.
14. Боржелли Н. Правовой статус и организационно-правовая форма некоммерческих организаций [Текст] / Н. Боржелли // Хрестоматия по некоммерческому праву / Составитель: В. Овчаренко. Алматы, ТОО «Издательство LEM», 2007. – С. 403–410.
15. Борисова В. Інститут юридичної особи у праві України [Текст] / В. Борисова // Право України. – 2010. – № 12. – С. 25–31.
16. Борисова В. Питання управління юридичними особами і їх вирішення за чинним законодавством України [Текст] / В. Борисова // Право України. – 2009. – № 5. – С. 113–120.
17. Борисова В. І. До проблеми сутності юридичної особи [Текст] / В. І. Борисова // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і

практики. Матеріали міжнародної науково–практичної конференції. 29–30 квітня 2004 р., м. Харків. – Академія правових наук України, НДІ приватного права і підприємництва, НДІ інтелектуальної власності, Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого, 2004. – С. 122–125.

18. Боррап К. Понятие гражданского общества [Текст] / К. Боррап // Хрестоматия по некоммерческому праву / Составитель: В. Овчаренко. Алматы, ТОО «Издательство LEM», 2007. – С. 399–402.

19. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: Общие положения [Текст]. 3-е изд., стер. / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М.: Статут, 2008. – 847 с.

20. Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве (понятие, виды, государственные юридические лица) [Текст] / С. Н. Братусь. – Ученые труды выпуск XII. Юридическое издательство Министерства юстиции СССР. – Москва. 1947. – 363 с.

21. Браун М. Зарегистрированный кооператив [Текст] / М. Браун // Основы немецкого торгового и хозяйственного права. Grundzuge des deutschen Handels- und Wirtschaftsrechts. – Москва: издательство БЕК, 1995. – 288 с.

22. Буллейн Н., Тофтисова Р. Сравнительный анализ европейской политики и практики в области сотрудничества между государством и НПО [Текст] / Н. Буллейн, Тофтисова Р. // Европейская политика и практика в области сотрудничества между государством и НПО: сборник материалов. – К.: Международный Центр Некоммерческого Права, – 2005. – С. 13–88. – 183 с.

23. Буткевич О. В. Правовой статус суб'єктів торговельної діяльності [Текст] / О. В. Буткевич // Вісник господарського судочинства. – № 1. – 2012. – С. 107–113.

24. Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50. – Ст. 572. – С.1778. – № 50-51.

25. Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве [Текст] / Я. Р. Веберс. – Рига: Издательство «Зинатне», 1976. – 232 с.
26. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
27. Вербицкая Ю. О. О делении организаций на коммерческие и некоммерческие [Текст] / Ю. О. Вербицкая // Корпорации и учреждения: Сборник статей / Отв. ред. М. А. Рожкова. – М.: Статут, 2007. – С. 7–26.
28. Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах [Текст]: дис. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.04 / О. М. Вінник. К., 2004. – 631 с
29. Вітка Ю. В. Недержавні пенсійні фонди: особливості цивільно–правового статусу [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ю. В. Вітка. – Львів, 2008. – 16 с.
30. Галай А. Умови взаємодії органів місцевої влади та недержавних організацій у контексті децентралізації влади в Україні [Текст] / А. Галай // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 7. – С. 30–33.
31. Галянтич М. К. Теоретико–правові засади реалізації житлових прав громадян в умовах ринкових перетворень [Текст] / М. К. Галянтич. – К.: Науково–дослідний інститут приватного права і підприємництва, 2006. – 512 с.
32. Гладкий С. Право кооперативної власності в УСРР 20–х років ХХ століття [Текст] / С. Гладкий // Право України. – 2010. – № 8. – С. 197–202.
33. Головань В. Адвокатське господарювання [Текст] / В. Головань // Юридичний вісник України. – 2011. – № 15 (823). – С. 14.
34. Господарський кодекс України [Текст]: Коментар. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2004. – 848 с.
35. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.

36. Господарський процесуальний кодекс України від 06 листопада 1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
37. Гражданское право. В 2–х томах. Том 1. [Текст] Учебник / Под ред. Е. А. Суханова. – М.: Издательство БЕК, 1994. – 384 с.
38. Гражданское право. Ученик. Часть I. [Текст] Издание второе, переработанное и дополненное. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М.: «ПРОСПЕКТ», 1997. – 600 с.
39. Гриняк А. Б. Цивільно–правовий договір як підстава виникнення права спільної власності фізичних осіб [Текст] / А. Б. Гриняк. – Монографія. – Тернопіль, Підручники і посібники, 2008. – 176 с.
40. Гришаев С. П. Некоммерческие организации [Текст] / С. П. Гришаев. – СПС Гарант, 2010. – 75 С.
41. Гуренко-Вайцман М. М., Філик Н. В. Історичні традиції формування сучасного громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс] / М. М. Гуренко-Вайцман, Н. В. Філик. – // Кримський юридичний вісник (Збірник наукових праць). – 2009. – № 1(5). – Режим доступу:
http://www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/Kyuv/2009_1/index.html.
42. Гутников О. В. Правовое положение фондов как юридических лиц [Текст] / О. В. Гутников // Корпорации и учреждения: Сборник статей / Отв. ред. М. А. Рожкова. – М.: Статут, 2007. – С. 197–217.
43. Дементов В. О. Роль громадських організацій у соціальному забезпеченні: український та зарубіжний досвід [Електронний ресурс] / В. О. Дементов. // Актуальні проблеми державного управління. – 2008. – № 2(34). – Режим доступу:
http://www.nbuuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Arpu/2008_2/index.html.
44. Джуринський В. О. Правове становище господарських об'єднань в Україні [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / В. О. Джуринський. – К., 2009.– 229 с.

45. Дудорова К. Б. Цивільно–правове регулювання діяльності товарних бірж в Україні [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / К. Б. Дудорова. – К., 1995. – 23 с.
46. Еганян А. С. Некоммерческое партнерство как субъект гражданского права [Текст] / А. С. Еганян // Гражданское право. – 2008. – № 2. – С. 16–23.
47. Єфименко Л. Державна реєстраційна служба України наближена до людей[Текст] / Л. Єфименко // Юридичний вісник України. – 2011. – № 15 (823). – С. 11.
48. Жигалкін І. П. Установи як юридичні особи [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / І. П. Жигалкін. – Харків, 2009.– 18 с.
49. Житловий Кодекс Української РСР від 30 червня 1983 // Відомості Верховної Ради УРСР. –1983. – № 28. – Ст. 573.
50. Жуков С. В. Загальна характеристика добровільної ліквідації підприємств [Текст] / С. В. Жуков // Вісник Донецького національного університету, серія В: Економіка і право, Вип.. 2, 2008. – С. 485–492.
51. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103. – С. 89.
52. Загальна теорія держави і права: [Текст] [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. док. юрид. наук , проф., акад. НАПрН України М. В. Цвіка, док. юрид. наук , проф., акад. НАПрН України О. В. Петришина. – Харків: Право, 2011. – 584 с.
53. Закон України «Про Автономну Республіку Крим» від 17.03.1995 // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 11. – Ст. 69.
54. Закон України «Про адвокатуру» від 19.12.1992 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 9. – Ст. 62.
55. Закон України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» від 16.04.2009 // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 38. – Ст. 534. – С. 1444

56. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5. – Ст. 30.
57. Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» від 16.09.1997 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 46. – Ст. 292.
58. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.
59. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків» від 08.09.2011 // Голос України. – 2011. – № 181.
60. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
61. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 // Голос України. – 2012. – № 70.
62. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 524. – С. 1436
63. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 49. – Ст. 527.
64. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 15.05.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31. – Ст. 263.
65. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 // Відомості Верховної Ради України. – 07.10.2011. – № 40. – Ст. 404. – С.1750.
66. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.
67. Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 //

Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.

68. Закон України «Про кооперацію» від 10.07.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5. – Ст. 35.

69. Закон України «Про кредитні спілки» від 20.12.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 15. – Ст. 101.

70. Закон України «Про культуру» від 14.12.2010 // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 24. – Ст. 168. – С.1219.

71. Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.

72. Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24.02.1994 // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 25. – Ст. 198.

73. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

74. Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 01.12.1998 // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 1. – Ст. 2.

75. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 47. – Ст. 372.

76. Закон України «Про об'єднання громадян» від 16.06.1992 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504.

77. Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29.11.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 78.

78. Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 01.07.2004 // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 1. – Ст. 1. – С.3.

79. Закон України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» від 25.06.2009 // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 51. – Ст. 755. – С.1848.

80. Закон України «Про органи самоорганізації населення» від

11.07.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 30.11.2001. – № 48. – Ст. 254.

81. Закон України «Про оцінку земель» від 11.12.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15. – Ст. 229.

82. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12.07.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 47. – Ст. 251.

83. Закон України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23. – Ст. 118.

84. Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19.06.1992 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 524.

85. Закон України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» від 07.10.1997 // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 52. – Ст. 312.

86. Закон України «Про професійні спілки. їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45. – Ст. 397.

87. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – Ст. 261.

88. Закон України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.

89. Закон України «Про споживчу кооперацію» від 10.04.1992 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 414.

90. Закон України «Про театри і театральну справу» від 31.05.2005 // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 26. – Ст. 350. – С.1094.

91. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» від 21.12.1993 // Відомості Верховної Ради України. – 09.03.1994. – № 10. – Ст. 43.

92. Закон України «Про Товариство Червоного Хреста України» від 28.11.2002 // Відомості Верховної Ради України. – 31.01.2003. – № 5. – Ст. 47.

93. Закон України «Про товарну біржу» від 10.12.1991 № 1956-ХІІ //

Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 139.

94. Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні» від 02.12.1997 // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 13. – Ст. 52.

95. Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22.06.2000 // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 338.

96. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» від 24.12.1993 // Відомості Верховної Ради України. – 05.04.1994. – № 14. – Ст. 80.

97. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.

98. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268. – С.1126.

99. Закон Української РСР «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

100. Закон Української РСР «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.

101. Заочне рішення Приморського районного суду м. Одеси у справі № 2-1080/10 від 12.08.2010. –[Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11085266>.

102. Зачнишко О. П., Ляшенко С. В. Технично-юридические дефекты подраздела «Юридическое лицо» Гражданского кодекса Украины [Текст] / О. П. Зачнишко, С. В. Ляшенко // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 29–30 квітня 2004 р., м. Харків. – Академія правових наук України, НДІ приватного права і підприємництва, НДІ інтелектуальної

власності, Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого, 2004. – С. 137–146.

103. Звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування обставин та причин сучасного стану справ в системі кредитної кооперації від 22.12.2010 № 5 // *Голос України*. – 2011. – № 16

104. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти) [Текст]: Монографія / За заг. ред. В. В. Луця. – Тернопіль, Підручники і посібники, 2007. – 320 с.

105. Зеліско А. В. Правовий статус споживчих товариств [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А. В. Зеліско. – Київ, 2008.– 20 с

106. Зеліско А. В. Правове регулювання статусу споживчих товариств: послідовність чи хаотичність? [Текст] // А. В. Зеліско // *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 45*. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – С. 315–320.

107. Зеліско А. Сучасний стан та перспективи розвитку споживчих товариств в Україні [Текст] // *Право України*. – 2008. – № 6. – С. 78–82.

108. Зозуляк О. І. Договір як правова форма реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. І. Зозуляк. – К., 2010.– 225 с.

109. Избранные положения из мировой практики о порядке предоставления организациям статуса благотворительных, общественной пользы и освобожденных от налогообложения [Текст] / Международный Центр Некоммерческого Права. – К.: ИКЦ «Леста». – 2007. – 559 с.

110. Иллюстрированный энциклопедический словарь Ф. Блокгауза и И. Ефрона [Текст]. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.

111. Іванов С. О. Доктрина *Ultra vires* в діяльності юридичних осіб публічного права [Електронний ресурс] / С. О. Іванов // *Форум права*. – 2011. – № 2. – С. 303–310. – Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11icoopp.pdf>.

112. Каблов Д. Види громадських формувань з охорони громадського порядку [Текст] / Д. Каблов // Право України. – 2007. – № 10. – С. 103–105.

113. Кандагура К. С. Громадські організації – посередники у взаємовідносинах органів державної влади з громадськістю [Електронний ресурс] / К. С. Кандагура – [] // Науковий вісник Академії муніципального управління, серія «Управління»: Збірник наукових праць. – 2010. – № 4. – Режим доступу:

http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2010_4/40.pdf

114. Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД) (ДК 009:2005) (втратив чинність) [Електронний ресурс] // Режим доступу:

<http://zakon.nau.ua/doc/?code=va375202-05>

115. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 [Електронний ресурс] // Режим доступу:

<http://zakon.nau.ua/doc/?code=vb457609-10>

116. Класифікація інституційних секторів економіки України [Електронний ресурс] // Режим доступу:

<http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0096202-05>

117. Княжанський В. Будинок як... бізнес [Текст] / В. Княжанський // День. – 2011. – № 125. – С. 5.

118. Коверзнев В. О. Правовий режим майна виробничих та інших видів кооперативів [Текст] / В. О. Коверзнев // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – число 3 (22). – С. 75–80.

119. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

120. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях [Текст]: Т. 2 / Уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. / За ред. Р. О. Стефанчук та М. О. Стефанчук. – К.: Правова єдність, 2009. – 1240 с.

121. Козлова Н. В. Понятие и сущность юридического лица. Очерк истории и теории [Текст]: Учебное пособие. / Н. В. Козлова– М.: «Статут», 2003. – 318 с.

122. Коліушко І. Б., Український Д. Я. Вільні професії: поняття та специфіка [Текст] / І. Б. Коліушко, Д. Я. Український // Збірник матеріалів Всеукраїнської конференції з питань законодавства для непідприємницьких організацій. – Київ. – 2004. – С. 58–63.

123. Конвенція Міжнародної організації праці «Конвенція про зайнятість та умови праці й життя сестринського персоналу» від 21 червня 1977 № 149 // [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_056.

124. Конвенція Міжнародної організації праці «Конвенція про інспекцію умов праці та побуту моряків» від 22 жовтня 1996 № 178 // [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_047.

125. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – С. 270.

126. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20 квітня 1978 (втратила чинність) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1978. – № 18. – Ст. 268.

127. Конституція України від 28 червня 1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

128. Конституція України: науково–практичний коментар [Текст] / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін.; Ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевий та ін. – Харків: Видавництво «Право»; К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003, – 808 с.

129. Концепция развития законодательства о юридических лицах [Электронный ресурс] / Проект, рекомендован Советом к опубликованию в целях обсуждения (протокол № 68 от 16 марта 2009 г.). – Режим доступа: http://www.privlaw.ru/vs_info2.html.

130. Короленко В. М. Правове регулювання здійснення представницьких функцій профспілок в Україні [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / В. М. Короленко. – К., 2010. – 207 с.

131. Коцюба К. В. Види непідприємницьких юридичних осіб [Текст] / К. В. Коцюба // Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В. П. Маслова, 16 берез. 2012 р. / [редкол.: В. І. Борисова (відп. ред.) та ін.]; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х.: Право, 2012. – С. 362–364.

132. Кочергіна К. О. Зміст організаційно-правових форм підприємницьких товариств: інтереси, функції, правові засоби [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / К. О. Кочергіна. – Харків, 2005. – 20 с.

133. Кочин В. Недоговірні зобов'язальні відносини у сфері житлово-комунальних послуг: проблеми та практика (початок) [Текст] / В. Кочин // Юридичний вісник України. – 2011. – № 19. – С. 13.

134. Кочин В. Недоговірні зобов'язальні відносини у сфері житлово-комунальних послуг: проблеми та практика (закінчення) [Текст] / В. Кочин // Юридичний вісник України. – 2011. – № 20. – С. 13.

135. Кравчук В. М. Соціально-правова природа юридичної особи [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / В. М. Кравчук. – Львів, 2000. – 18 с.

136. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве [Текст] / О. А. Красавчиков. – Государственное издательство юридической литературы, Москва – 1958, – 182 с.

137. Крат В. И. Нетипичность в гражданском праве [Текст] / В. И. Крат // Харьковская цивилистическая школа: в духе традиций: монография / под ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. – Харьков: Право, 2011. – С. 261–277.

138. Крат В. І. Символіка як засіб індивідуалізації непідприємницьких товариств [Текст] / В. І. Крат // Проблеми цивільного права та процесу: Матеріали науково–практичної конференції, присвяченої пам’яті О. А. Пушкіна (23 травня 2009 р.). – Х.: Вид–во Харк. нац. ун–ту внутр. справ, 2009. – С. 167–169.

139. Крат В. І. Сутність прав на нетипові засоби індивідуалізації непідприємницьких товариств [Текст] / В. І. Крат // Збірник наукових праць за результатами міжнародної науково–практичної конференції «Актуальні проблеми цивільного права» (м. Харків, 13–14 травня 2011 року). – Харків, 2011. – С. 465–467.

140. Кредитні спілки в Україні: навчальний посібник [Текст] / уклад.: Б. А. Дадашев, О. І. Гриценко; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. – 196 с.

141. Кривенко Ю. В. Цивільно-правовий статус релігійної організації в Україні [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ю. В. Кривенко. – Одеса, 2007. – 194 с.

142. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.

143. Крупчан О. Д. Проблеми взаємозв’язку приватного та публічного в цивільному праві України [Текст] / О. Д. Крупчан // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики. Матеріали міжнародної науково–практичної конференції. 29-30 квітня 2004 р., м. Харків. – К.: Академія правових наук, НДІ приватного права і підприємництва, НДІ інтелектуальної власності, Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого, 2004. – С. 7–14.

144. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов [Текст] / Л. П. Крысин – М.: Изд–во Эксмо, 2007. – 944 с.

145. Кузнєцова Н. С., Назарчук І. Р. Ринок цінних паперів в Україні: правові основи формування та функціонування. / Н. С. Кузнєцова, І. Р. Назарчук – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 528 с.
146. Кузьмінський В. О. Управління неприбутковою організацією [Текст] / В. О. Кузьмінський – К.: Логос, 2006. – 170 с.
147. Кулешов О. О. Вдосконалення партнерських відносин між суб'єктами влади та громадськістю [Текст] / О. О. Кулешов // Вісник Академії адвокатури. – 2011. – число 2 (21). – С. 28–33.
148. Кучеренко І. М. Деякі питання створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку [Текст] / І. М. Кучеренко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Науковий часопис: Зб. наук. пр. – Хмельницький.: ХІРУП, 2003. – № 1. – С.56–61.
149. Кучеренко І. М. Місце споживчих товариств у системі непідприємницьких кооперативів [Текст] / І. М. Кучеренко // Університетські наукові записки, 2005, № 3 (15), С. 52–59.
150. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права [Текст]: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03 / І. М. Кучеренко. – К., 2004. – 30 с.
151. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права [Текст]: Монографія / І. М. Кучеренко. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 328 с.
152. Кытманова А. А. Правовая природа договора на управление юридическим лицом [Текст] / А. А. Кытманова // Вестник Томского государственного университета. – 2008. – № 311. – С. 112–116
153. Ландкоф С. Н. Лекції з основ цивільного права [Текст] / С. Н. Ландкоф. – К., 1962. – 265 с.
154. Левицька С. О. Облік, контроль та аналіз діяльності непідприємницьких організацій [Текст]: автореф. дис. ... док. економ. наук: 08.06.04 / С. О. Левицька. – Київ, 2005. – 31 с.

155. Лещенко Д. С. Установи як учасники цивільних відносин [Текст]: Монограф. / Д. С. Лещенко. – Д.: Дніпропетр. держ. Ун-т внутр. справ, 2007. – 196 с.
156. Лещенко Д. С. Непідприємницькі юридичні особи: особливості організаційно-правових форм [Текст] / Д. С. Лещенко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2007. – №1(37). – С.135–143.
157. Лист Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України» від 07.04.2008 № 01-8/211 // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 3. – С. 45.
158. Лісогорова К. М. Правова регламентація страхування в Російській імперії в XIX – на початку XX ст. [Електронний ресурс] / К. М. Лісогорова. // Актуальні проблеми державного управління. – 2008. – № 2(34) Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2008-2/index.html>.
159. Літвіна О. Ю. Критерії розмежування комерційної та некомерційної господарської діяльності [Текст] / О. Ю. Літвіна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Карабіна. Серія: Право. – 2009. – № 841. – С. 242–244.
160. Літвіна О. Ю. Правове положення благодійних організацій в Україні [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. Ю. Літвіна. К., 2003. – 16 с.
161. Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності [Текст]: навч. посіб. – 2-е вид., перероб. і допов. / В. В. Луць. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 576 с.
162. Лысенко В. В. Регламентирование правового положения и функционирования неправительственных организаций в зарубежных странах [Текст] / В. В. Лисенко // Государство и право. – 2009. – №1. – С.65–72.

163. Ляшенко С. В., Марков В. І. Приватно- та публічно-правові засади державної реєстрації суб'єктів підприємництва [Текст] / С. В. Ляшенко, В. І. Марков // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 29–30 квітня 2004 р., м. Харків. – Академія правових наук України, НДІ приватного права і підприємництва, НДІ інтелектуальної власності, Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого, 2004. – С. 191–200.

164. Макбрайд Дж. Международное право и судебная практика в поддержку гражданского общества [Текст] / Дж. Макбрайт // Хрестоматия по некоммерческому праву / Составитель: В. Овчаренко. Алматы, ТОО «Издательство LEM», 2007. – С. 315–385.

165. Мандрика Л. М. Право власності політичних партій в Україні [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Л. М. Мандрика. – Харків, 2005. – 20 с

166. Мартиненко Л. В. Тенденції культурного будівництва в Україні: становлення недержавних некомерційних організацій (90–ті роки ХХ ст.) [Текст]: автореф. дис. ... канд. істор. наук: 17.00.01 / Л. В. Мартиненко. – Київ, 2003. – 18 с.

167. Матвійчук А. В. Громадські об'єднання громадянського суспільства [Електронний ресурс] / А. В. Матвійчук. // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2010. – № 36. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_36/Gileya36/P7_doc.pdf

168. Машуков Р. О. Право власності садівницького товариства та його членів [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Р. О. Машуков – Київ, 2010. – 20 с.

169. Мельничук О. Ф. Роль громадських організацій у здійсненні захисту права людини на освіту [Текст] / О. Ф. Мельничук // Адвокат. – № 9 (132). – 2011. – С. 13–16.

170. Меморандум Ради Європи «Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі» від 05 липня 2002 // Юридичний

вісник України. – 2002. – № 50.

171. Менджул М. В. Громадські організації як суб'єкти цивільного права [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / М. В. Менджул. – Київ, 2011. – 20 с.

172. Мирза С. С. Договір про надання послуг з управління багатоквартирним будинком [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / С. С. Мирза. – Київ, 2011. – 20 с.

173. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043

174. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (загальні положення) [Текст] / Монографія. / Є. О. Мічурін. – Х.: Юрsvіт, 2007. – 220 с.

175. Мішина Н. Громадські організації і неурядові організації [Текст] / Н. Мішина // Юридичний вісник. – 2010. – № 4. – С. 32–36.

176. Модельний закон СНД «Про кооперативи та їх об'єднання (союзи)» від 06 грудня 1997. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997_a12

177. Модельний закон СНД «Про саморегульовані організації» від 31 жовтня 2007 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.sro.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=296

178. Мороз Г. В. Правове регулювання участі громадскості в прийнятті рішень у галузі охорони довкілля [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Г. В. Мороз. – Київ, 2006. – 21 с.

179. Мур Д. Общественно полезные организации: обзор [Текст] / Д. Мур // Избранные положения из мировой практики о порядке предоставления организациям статуса благотворительных, общественной пользы и освобожденных от налогообложения / Международный Центр Некоммерческого Права– К.: ИКЦ «Леста». – 2007. – С. 9–30.

180. Мяснікова Н. В. Поняття та ознаки юридичної особи публічного права [Електронний ресурс] / Н. В. Мяснікова // Право та управління. –

2011. – № 11. – С. 305-311. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/e-journals/prtup/2011_1/zmist.html.

181. Наказ Державної податкової служби України «Про затвердження Положення про Реєстр неприбуткових установ та організацій» від 24.01.2011 № 37 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 12. – Ст. 541. – С. 157.

182. Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції про порядок придбання, видачі та зберігання спеціальних засобів членів громадських формувань з охорони громадського порядку» від 27.04.2009 № 183 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 55. – Ст. 1947. – С. 252

183. Наказ Мінагрополітики України «Про затвердження Порядку та умов проведення конкурсного відбору сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів для надання їм фінансової підтримки за рахунок коштів державного бюджету» від 17.08.2011 № 410 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 79. – Ст. 2927. – С. 72.

184. Наказ Мінекобезпеки України «Про Положення про громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища» від 04.08.1994 № 81 (втратив чинність) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0229-94>

185. Наказ Мінекоресурсів України «Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля» від 27.02.2002 № 88 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – Ст. 631. – С. 265.

186. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про функціонування лікарняних кас» від 09.07.2003 № 315. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20030709_315.html

187. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Положення про кваліфікаційну комісію нотаріату» від 01.12.2006 № 87/5 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 49. – Ст. 3261. – С. 67.

188. Наказ МОЗ України «Про взаємодію лікарняних кас, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та закладів охорони

здоров'я» від 11.08.2005 № 400 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20050811_400.html

189. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України [Текст] / Кол. авт.: Г. З. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербина та ін.; За заг. ред. В. К. Мамутова. – К. Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.

190. Негребецька К. В. До проблеми відмежування непідприємницьких товариств від підприємницьких [Текст] / К. В. Негребецька // Сучасні проблеми юридичної науки: Тези доповідей та наукових повідомлень всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів / За заг. ред. А. П. Гетьмана. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008 – С.304–307.

191. Некоммерческое право [Текст]; (Учебное пособие) /Под общей редакцией Н.А. Идрисова, У.Ю. Пак – Б.:Т. ДЭМИ, 2006 – 240 с.

192. Новичков Н. В. Теория организации [Текст]: Учебник. / Н. В. Новичков. – М.: ГУУМосква, 2007. – 206 с.

193. Ожегов С. И. и Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений [Текст] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 стр.

194. Оплачко Л. П. Правове регулювання відносин за кредитним договором [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Л. П. Оплачко. – Київ, 2011. – 20 с.

195. Пантелеймоненко А. О. Західноєвропейські товариства взаємного страхування та страхові кооперативи: сутність організації, зміст діяльності і значення [Електронний ресурс]/ А. О. Пантелеймоненко. // Українська кооперація. – 2011. – № 4. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/num/pantelejmonenko1.htm>.

196. Пантелеймоненко А. О. Третій сектор: кооперативи як особлива форма непідприємницьких організацій [Текст] / А. О. Пантелеймоненко // Актуальні пробелми економіки. – № 9 (87). – 2008. – С. 11–17.

197. Панчишин А. Владні повноваження як елемент правового статусу держави (теоретико–правовий аспект) [Текст] / А. Панчишин // Право України. – 2011. – № 6. – С. 218–225.
198. Пащенко В. І. Неурядові організації як інститут громадянського суспільства: методологія дослідження та стан в Україні [Текст]: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / В. І. Пащенко. – Київ, 2005. – 16 с.
199. Піддубна В. Ф. Релігійні організації як суб'єкти цивільних правовідносин [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. Ф. Піддубна, Х., 2008. – 21 с.
200. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право [Текст]: Підручник./ О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.
201. Піроженко Н. В. Механізм становлення та розвитку соціального партнерства органів публічної влади і неурядових некомерційних організацій [Текст]: автореф. дис. ... канд. наук з держ. управлінь.: 25.00.02/ Н. В. Піроженко, Одеса, 2007. – 20 с.
202. Плахіна І. В. Цивільно-правовий статус бірж [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / І. В. Плахіна. – Київ, 2009. – 15 с.
203. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13. – Ст. 112. С.556. № 13-14. № 15-16. № 17.
204. Познер Р. А. Економічний аналіз права [Текст] / Р. А. Познер. – «Акта», 2003. – 862 с.
205. Політична система України в умовах взаємодії громадянського суспільства і правової держави [Текст] / За ред. О. В. Скрипнюка. – К. – Т.: Підручники і посібники, 2008. – С. 54.
206. Полюхович В. І. Актуальні проблеми розвитку саморегулювання на фондовому ринку України [Текст] / В. І. Полюхович // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 3 (66). – С. 138–146.

207. Поляков В. Поняття й ознаки некомерційної діяльності [Текст] / В. Поляков // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 6. – С. 75–78.

208. Постанова Кабінет Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03.11.2010 № 996 // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 211.

209. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 06.01.2005 № 16 // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 10.

210. Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення єдиного підходу до формування тарифів на житлово-комунальні послуги» від 01.06.2011 № 869 // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 151.

211. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок легалізації об'єднань громадян» від 26.02.1993 № 140. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/140-93-п>

212. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів» від 09.03.2011 № 272 // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 67.

213. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання спілці професійних творчих працівників статусу творчої спілки як суб'єкта творчої діяльності» від 01.06.1998 № 762 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 22. – С. 15.

214. Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок і умови проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів» від 28.09.1996 № 1175 (втратила чинність) // Урядовий кур'єр. – 1996.

215. Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок реєстрації символіки об'єднань громадян» від 26.02.1993 № 144 [Електронний ресурс] //

Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/144-93-п>

216. Постанова Кабінету Міністрів України «Про створення Аграрної біржі» від 26.12.2005 № 1285 // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 14.

217. Постанова Національного банку України Про схвалення Методичних рекомендацій щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України від 28.03.2007 № 98 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0098500-07>

218. Постанова Ради Міністрів УРСР «Про затвердження Примірного положення про гуртожитки» від 03.06.1986 № 208 [Електронний ресурс] // Режим доступу; <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/208-86-п>

219. Постанова Укоопспілки «Про внесення змін і доповнень до Положення про неподільне громадське майно споживчої кооперації України» від 03.04.2003. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=n0006626-03>

220. Правовий статус непідприємницьких організацій [Текст] / під ред. доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України В.В. Луця, – Навчальний посібник, – Київ, 2006, 416 с.

221. Пригуза П. Кредитні спілки в Україні: проблеми платоспроможності [Текст] / П. Пригуза // Санація та банкрутство. – 2009. – № 2 – С. 81.

222. Прилипко С. М., Ярошенко О. М. Трудове право України [Текст]: підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Харків: Видавництво «ФІНН», 2009. – 728 с.

223. Примак В. Д. Цивільно–правова відповідальність юридичних осіб [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 20.00.03/ В. Д. Примак, К., 2005. – 16 с.

224. Проект Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» № 6343 від 26.04.2010. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=37599.

225. Проект Закону України «Про громадські організації» № 7262-1 від 01.11.2010. [Електронний ресурс]. // Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38911.

226. Проект Закону України «Про непідприємницькі організації» № 0909 від 25.05.2006. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=27345.

227. Проект Закону України «Про садові товариства» № 5533 від 19.01.2010. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=36860.

228. Реєстр політичних партій (заголовок з сайту) [Електронний ресурс] //– Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/parties>.

229. Рекомендації Міжнародної організації праці щодо ролі кооперативів у економічному та соціальному розвитку країн, що розвиваються від 21 червня 1966 № 127 // http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_249.

230. Рішення господарського суду Одеської області у справі № 26/208-10-5343 від 10.01.2011. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13497942>.

231. Рішення господарського суду Херсонської області у справі № 14/64-10 від 05.07.2010. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10395190>.

232. Рішення господарського суду Черкаської області у справі № 09/847 від 02.07.2010. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10277864>.

233. Рішення Європейського суду з прав людини Справа «Корецький та інші проти України» від 03.04.2008 (Заява № 40269/02) // Офіційний вісник України. – 2009. – № 69. – Ст. 2411. – С. 185.

234. Рішення Запорізького окружного адміністративного суду у справі № 2а-0870/9152/11 від 15.11.2011. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19379526>.

235. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Центральної спілки споживчих товариств України про офіційне тлумачення положень пункту 1 статті 9, пункту 1 статті 10 Закону України «Про споживчу кооперацію», частини четвертої статті 37 Закону України «Про кооперацію» (справа про захист права власності організацій споживчої кооперації) від 11.11.2004 № 16-рп/2004 // *Голос України*. – 2005. – № 10.

236. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзацу четвертого статті 2. частини другої статті 6. частин першої. другої статті 10 Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (справа про молодіжні організації) від 13.12.2001 № 18-рп/2001 // *Офіційний вісник України*. – 2002. – № 51. – Ст. 2310. – С. 466.

237. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого, п'ятого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України та за конституційними зверненнями громадян Будинської Світлани Олександрівни і Ковриги Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положення абзацу четвертого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України (справа щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України) від 23.05.2001 № 6-рп/2001 // *Офіційний вісник України*. – 2001. – № 22. – Ст. 1004. – С.89.

238. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України» (справа про утворення фракцій у Верховній Раді України) від 03.12.1998 № 17-рп/98 // *Офіційний вісник України*. – 1998. – № 49. – С.41.

239. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону Республіки Крим «Про об'єднання громадян» (справа про об'єднання громадян в Автономній Республіці від 03.03.1998 № 2-рп/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 24. – С. 101.

240. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями народних депутатів України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 8, 11, 16 Закону України «Про професійні спілки. їх права та гарантії діяльності» (справа про свободу утворення профспілок) від 18.10.2000 № 11-рп/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 43. – Ст. 1857. – С. 131.

241. Рішення окружного адміністративного суду міста Києва у справі № 2а-2308/11/270 від 07.04.2011. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15135662>.

242. Рожкова М. А. Совершенствование порядка рассмотрения дел по спорам, связанным с предпринимательской или иной экономической деятельностью, организацией управления, членством или участием в капитале организации [Текст] / М. А. Рожкова // Корпорации и учреждения: Сборник статей / Отв. ред. М. А. Рожкова. – М.: Статут, 2007. – С. 267–337.

243. Роз'яснення Мін'юсту України «Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства» від 24.01.2011 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0016323-11>

244. Роз'яснення Міністерства юстиції України «Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства» від 03.02.2011 – [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS14895.html

245. Розпорядження Держфінпослуг «Про затвердження Методичних рекомендацій з ліквідації кредитної спілки за рішенням загальних зборів її членів» від 16.08.2005 № 4463 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.11499.0>

246. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства» від 21.11.2007 № 1035-р // Офіційний вісник України. – 2007. – № 89. – Ст. 3284. – С. 89.

247. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку житлової кооперації та запровадження житлових будівельно-ощадних кас в Україні» від 17.02.2010 № 243-р // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 44.

248. Савельєва Л. А. Кредитні спілки як суб'єкт цивільно-правових відносин [Текст] / Л. А. Савельєва // Наукові записки. Том 53. Юридичні науки. – 2006. – С. 122–125.

249. Санфилиппо Чезаре Курс римського частного права [Текст]: учебник / Под ред. Д. В. Дождева – М.: Издательство БЕК, 2002. – 400 с.

250. Саракун І. Б. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект) [Текст]: Монографія / І. Б. Саракун. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2009. – 156 с.

251. Севастьяненко О. В. Правове регулювання порядку створення та діяльності громадських організацій [Текст] / О. В. Севастьяненко // Удосконалення правового статусу учасників відносин у сфері господарювання. Збірник наукових праць (за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 20 листопада 2008 р.) / Ред. кол.: О. Д. Крупчан (голова), В. В. Луць, М. К. Галянтич та ін. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2009. – С. 246–253.

252. Селіванов А. О. Верховенство права в Конституційному правосудді: Аналіз конституційної юрисдикції [Текст] / А. О. Селіванов. – К.; Х.; Акад. прав. Наук України, 2006. – 400 с.
253. Серова О. А. Законодательство о юридических лицах: возможные пути совершенствования [Текст] / О. А. Серова // Гражданское право. – 2009. – № 4. – С. 17–21.
254. Серова О. А. Общетеоретические принципы построения системы юридических лиц [Текст] / О. А. Серова // Гражданское право. – 2010. – № 2. – С. 19–21.
255. Скоропис О. М. Цивільно–правове регулювання ліквідації юридичних осіб [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. М. Скоропис. – Київ, 2010. – 210 с.
256. Скрильніков Д. Громадський контроль [Текст] / Д. Скрильніков // Стек С., Ван дер Звеп К., Боуман М. та ін. Екологічні права громадян: як їх захистити за допомогою Закону. – К.: Інформаційне агенство «Еко-Восток», 1997. – С. 138–147.
257. Славова Н. О., Поляков В. Ю. Підприємницька діяльність некомерційних організацій [Текст] / Н. О. Славова, В. Ю. Поляков // Вісник Донецького національного університету, Сер. В: Економіка і право. – Вип. 2. – 2011. – С. 301–304.
258. Соловйов А. Н. Право собственности профессиональных союзов Украины [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук / О. М. Соловйов, Х., 2002. – 204 с.
259. Соловьев А. Н. Некоторые проблемы права собственности непредпринимательских обществ [Текст] / А. Н. Соловьев // Харьковская цивилистическая школа: право собственности: монография / под ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. – Харьков: Право, 2012. – С. 169–201.
260. Спасибо-Фатеева И. В. «Соло» гражданского права или правовой симфонический оркестр [Текст] / И. В. Спасибо-Фатеева // Збірник наукових праць за результатами міжнародної науково-практичної

конференції «Актуальні проблеми цивільного права» (м. Харків, 13-14 травня 2011 року). – Харків, 2011. – С. 15–19.

261. Спасибо-Фатеева И. В. Современная проблематика некоммерческих организаций [Текст] / И. В. Спасибо-Фатеева // Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В. П. Маслова, 16 берез. 2012 р. / [редкол.: В. І. Борисова (відп. ред.) та ін.]; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х.: Право, 2012. – С. 26–29.

262. Спасибо-Фатеева І. Деякі розсуди про юридичні особи та їхні організаційно-правові форми [Текст] / І. Спасибо-Фатеева // Право України. – 2007. – № 2. – С. 118–123.

263. Спасибо-Фатеева І. Цивілістичний погляд на поняття партнерства [Текст] / І. Спасибо-Фатеева // Право України. – 2010. – № 12. – С. 4–10.

264. Статут Асоціації «Українські Фондові Торговці», затверджено Загальними зборами Членів Асоціації «Українські фондові торговці», протокол № 02/07/09 від 02 липня 2009 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.aust.com.ua/NormDoc.aspx>

265. Статут Всеукраїнської спортивної громадської організації «Федерація футболу України». [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.ffu.org.ua/ukr/ffu/ndocs/ffu_statute/

266. Статут ПАО «УКРАИНСКАЯ БИРЖА» (заголовок з сайту) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://ux.ua/s42>

267. Статут Профспілки працівників освіти і науки України. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://pon.org.ua/statut/84-statut-profspilki-pracivnikov-osviti-ta-nauki.html>.

268. СТАТУТ УАІБ (нова редакція) затверджений рішенням ЗЗ УАІБ від 18.02.2009 р., погоджений рішенням ДКЦПФР № 451 від 30.04.2009. –

[Електронний ресурс] // Режим доступу:

http://www.uaib.com.ua/aboutassoc/internal_docs.html

269. Статут Української фондової біржі (заголовок з сайту)

[Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ukrse.kiev.ua/about/>

270. Створення та діяльність об'єднання співвласників багатоквартирного будинку [Текст]: Практичний посібник / Інститут місцевого розвитку. – Київ, 2007.— 288 с.

271. Степаненко Т. В. Щодо процесуального положення осіб, які звертаються до суду з позовами про захист невизначеного кола осіб [Текст] / Т. В. Степаненко // Ученые записки Таврического національного университета им. В. И. Вернадского, Серия «Юридические науки», Том 20 (59), №1. – 2007, – С. 149–155.

272. Стефанчук Р. О. Загальнотеоретичні проблеми поняття та системи особистих немайнових прав фізичних осіб у цивільному праві України [Текст] / Р. О. Стефанчук. – Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2006. – 170 с.

273. Суворов Н. С. Об юридических лицах по римскому праву [Текст] / Н. С. Суворов. – М.: «Статут», 2000. – 299 с.

274. Сурженко О. А. Багатоквартирний житловий будинок як об'єкт права [Текст] / О. А. Сурженко // Матеріали міжнародної науково–практичної конференції, присвяченої пам'яті Василя Пилиповича Маслова «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства», м. Харків, 25 лютого 2011 р. – Харків. – С. 261–263.

275. Тарнавська А. Н. До питання про юридичний статус особи [Текст] / А. Н. Тарнавська // Адвокат. – 2009. – № 3 (102). – С. 26–29.

276. Теория права и государства [Текст]. Учебник / Под ред. проф. В. В. Лазарева. – 2-е, перераб. и доп. изд-е. – М.: Право и закон, 2001. – 576 с.

277. Тісунова В. Еволюція вертикально-інтегрованих корпоративних структур [Текст] / В. Тісунова // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 7. – С. 74–78.

278. Тіхонова М. А. Непідприємницькі фізкультурно-спортивні організації як суб'єкти цивільного права [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / М. А. Тіхонова. – Харків, 2009. – 19 с.

279. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права [Текст] / Е. Н. Трубецкой. – СПб.: Издательство «Лань», 1999. – 224 с.

280. Тугань-Барановскій М. И. Соціальныя основы кооперації [Текст] / М. И. Тугань-Барановскій. – Книгоиздательство «Слово», 1921. – 521 с.

281. Указ Президента України «Про Академію правових наук України» від 23.07.1993 № 275/93 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/275/93>

282. Указ Президента України «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 31.07.2004 № 854/2004 // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 146.

283. Указ Президента України «Про заходи щодо державної підтримки розвитку науково-просвітницької діяльності громадських організацій» від 16.05.2001 № 316/2001 // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 89.

284. Указ Президента України «Про Концепцію розвитку охорони здоров'я населення України» від 07.12.2000 № 1313/2000 // Урядовий кур'єр. – 2000. – № 237.

285. Указ Президента України Про Положення про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури та Положення про Вищу кваліфікаційну комісію адвокатури від 05.05.1993 № 155/93. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/155/93>

286. Фролов В. Д. Правочиноздатність юридичної особи та її здійснення за цивільним законодавством України (цивілістичний аспект) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / В. Д. Фролов. – Одеса, 2004. – 18 с.

287. Фучеджі В. Д. Релігійні організації як суб'єкти цивільного права [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / В. Д. Фучеджі. – Харків, 2006 – 20 с.

288. Хахулин В. В. Проблемы гармонизации законодательства о субъектах гражданского и хозяйственного права [Текст] / В. В. Хахулин // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики. Матеріали міжнародної науково–практичної конференції. 29–30 квітня 2004 р., м. Харків. – Академія правових наук України, НДІ приватного права і підприємництва, НДІ інтелектуальної власності, Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого, 2004. – С. 126–136.

289. Хвостов В. М. Система римського права [Текст]. Учень / В. М. Хвостов. – М. Издательство «Спарк», 1996. – 522 с.

290. Цивільне право України [Текст]: Підручник: У 2-т. / Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова Л. М., Жилінкова І. В. та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – 480 с.

291. Цивільне право. Особлива частина [Текст]: підручник / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 1176 с.

292. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

293. Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 (втратив чинність) [Електронний ресурс] // Режим доступу:

<http://zakon2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1540-06>

294. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40. – Ст. 492. – С.1530.

295. Цікало В. Корпоративне товариство: поняття, ознаки, організаційно-правові форми [Текст] / В. Цікало // Право України. – 2006. – № 6. – С. 48–50.

296. Чантурия Л. Гражданское право и юридические лица публичного права: особенности правового регулирования [Электронный ресурс]/ Л. Чантурия.// Юрист. – 2007. – № 6. – Режим доступа:

<http://journal.zakon.kz/203507-grazhdanskoe-pravo-i-juridicheskie-lica.html>.

297. Чепурнов В. О. Правовой статус благодійних установ та товариств за законодавством України [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / В. О. Чепурнов. – Київ, 2004. – 19 с.

298. Черевко П. П. Створення юридичних осіб приватного права [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / П. П. Черевко. К., 2009. – 25 с.

299. Черепяхин Б. Б. Волеобразование и волеизъявление юридического лица [Текст] / Б. Б. Черепяхин // Труды по гражданскому праву. – М.: «Статут», 2001. – С. 296–306.

300. Черкашина Т. О. Недержавні громадські організації як суб'єкт надання соціальної допомоги населенню [Електронний ресурс] / Т. О. Черкашина. // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. – 2010. – № 2. Режим доступу: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/uk/2010-2/index.html>.

301. Шелест М. В. Держава як юридична особа публічного права: стан проблеми [Електронний ресурс] / М. В. Шелест. // Форум права. 2009. – № 3. – С. 677-685. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/>

302. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права [Текст]. Т. 1. / Г. Ф. Шершеневич. – М. «Статут», 2005. – 461 с.

303. Шульга Р. Ю. Формы деятельности неправительственных правозащитных организаций в защите гражданских прав: современные тенденции в общественной жизни России [Текст] / Р. Ю. Шульга // Гражданские права человека: современные проблемы теории и практики / под ред. д-ра юрид. Наук, проф. Ф. М. Рудинского / Р. Ю. Шульга. – М., 2010. – С. 564–596.

304. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права [Текст]: монографія / В. С. Щербина. – К. Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.
305. Юридична енциклопедія [Текст]: В 6 т. / Ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр.. енциклопедія», 1998. – Т.3: К-М. – 2001. – 792 с.
306. Юркевич Ю. М. Припинення юридичних осіб з правонаступництвом [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ю. М. Юркевич. – Київ, 2009. – 20 с.
307. Юровська Г. В. Договір простого товариства у цивільному праві України [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Г. В. Юровська. – Київ, 2010. – 220 с.
308. Юрченко Ж. С. Условия действительности сделок юридических лиц [Текст] / Ж. С. Юрченко // Аспирантский вестник Поволжья. – 2008. – № 1–2. – С. 132–135.
309. Яворський В. Свобода об'єднань (асоціацій) [Текст] / В. Яворський // Права людини в Україні – 2008. Доповідь правозахисних організацій. / За ред. Є. Захарова, В. Яворського / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Харків: Права людини, 2009. – С. 119–125.
310. Янкова Е. С. Осуществление противоречащей учредительным документам деятельности как основание ликвидации юридического лица [Текст] / Е. С. Янкова // Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В. П. Маслова, 16 берез. 2012 р. / [редкол.: В. І. Борисова (відп. ред.) та ін.]; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х.: Право, 2012. – С. 94–97.
311. Ятченко Є. О. Речові права релігійних організацій на майно культового призначення [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Є. О. Ятченко. – Київ, 2010. – 20 с.
312. Handbook on Non-Profit Institutions in the System of National Accounts [Текст]: United Nations Publications; New York, 2003. – 316 p.

313. Increasing Numbers and Key Role in Delivering Federal Services [Текст] // Highlights of GAO–07–1084T

314. Kamat S. NGOs and New Democracy [Электронный ресурс] / S. Kamat // Harvard International Review, May 6, 2006. Режим доступа: <http://hir.harvard.edu>.

315. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language [Текст]. – 1993. – 1149 p.

316. Trust, Service, and the Common Purpose [Текст] – Philanthropy and the Nonprofit Sector in a Changing America, The Ninety-third American Assembly. – April 23–26, 1998. – 38 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

КЛАСИФІКАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПРИВАТНОГО ПРАВА

КЛАСИФІКАЦІЙНА		ХАРАКТЕРИСТИКА										
ОЗНАКА	ОДИНИЦЯ											
Юридична особа приватного права												
1. <i>Порядок створення</i> – спосіб формування волевиявлення засновників	вид юридичної особи	розробка установчих документів, які викладаються письмово і підписуються всіма учасниками (засновниками), якщо законом не встановлений інший порядок їх затвердження, з метою подальшої реєстрації юридичної особи										
2. <i>Форма створення</i> – порядок формування субстрату юридичної особи	організаційно-правова форма	<table border="1"> <thead> <tr> <th colspan="2">товариство</th> <th colspan="2">установа</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>об'єднання осіб та/або майна з можливістю управління юридичною особою</td> <td>об'єднання майна без можливості управління юридичною особою</td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>		товариство		установа		об'єднання осіб та/або майна з можливістю управління юридичною особою	об'єднання майна без можливості управління юридичною особою			
товариство		установа										
об'єднання осіб та/або майна з можливістю управління юридичною особою	об'єднання майна без можливості управління юридичною особою											
3. <i>Інтерес</i> – деталізує вимоги до створення, управління, діяльності та припинення юридичної особи	(додаткові ознаки, які у остання дають підстави для наступної класифікаційної одиниці)	<table border="1"> <thead> <tr> <th>приватний</th> <th>суспільний</th> <th>приватний</th> <th>суспільний</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>задоволення інтересів засновників (учасників)</td> <td>задоволення потреб дестинаторів</td> <td>задоволення інтересів засновників (учасників)</td> <td>задоволення потреб дестинаторів</td> </tr> </tbody> </table>		приватний	суспільний	приватний	суспільний	задоволення інтересів засновників (учасників)	задоволення потреб дестинаторів	задоволення інтересів засновників (учасників)	задоволення потреб дестинаторів	
приватний	суспільний	приватний	суспільний									
задоволення інтересів засновників (учасників)	задоволення потреб дестинаторів	задоволення інтересів засновників (учасників)	задоволення потреб дестинаторів									
4. <i>Мета діяльності</i> – спрямування результатів діяльності юридичної особи		<table border="1"> <thead> <tr> <th>підприємництво</th> <th>непідприємництво</th> <th>підприємництво</th> <th>непідприємництво</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>розподіл прибутку між учасниками</td> <td>відсутність розподілу прибутку між учасниками</td> <td>розподіл прибутку між учасниками</td> <td>відсутність розподілу прибутку між учасниками</td> </tr> </tbody> </table>		підприємництво	непідприємництво	підприємництво	непідприємництво	розподіл прибутку між учасниками	відсутність розподілу прибутку між учасниками	розподіл прибутку між учасниками	відсутність розподілу прибутку між учасниками	
підприємництво	непідприємництво	підприємництво	непідприємництво									
розподіл прибутку між учасниками	відсутність розподілу прибутку між учасниками	розподіл прибутку між учасниками	відсутність розподілу прибутку між учасниками									
<i>РЕЗУЛЬТАТ</i> – сукупність ознак	вид організаційно-правової форми	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Підприємницьке товариство</th> <th>Приватнокорисне підприємницьке товариство</th> <th>Господарське товариство (інституційне партнерство)</th> <th>Суспільнокорисне підприємницьке товариство</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>X*</td> <td>X*</td> <td>X*</td> <td>X*</td> </tr> </tbody> </table>		Підприємницьке товариство	Приватнокорисне підприємницьке товариство	Господарське товариство (інституційне партнерство)	Суспільнокорисне підприємницьке товариство	X*	X*	X*	X*	Установа
		Підприємницьке товариство	Приватнокорисне підприємницьке товариство	Господарське товариство (інституційне партнерство)	Суспільнокорисне підприємницьке товариство							
X*	X*	X*	X*									

* неможлива форма, адже установа: а) не створюється для задоволення приватного інтересу; б) не здійснює підприємницької діяльності

КЛАСИФІКАЦІЯ НЕПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ ЯК ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Класифікаційна ознака	Характеристика	
<i>Інтерес</i> – деталізує вимоги до створення, управління, діяльності та припинення юридичної особи (об'єкт відносин)	приватний	суспільний
	задоволення інтересів засновників (учасників)	задоволення потреб дестинаторів
	ВИД ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ФОРМИ	
	Приватнокорисне товариство	ВИНЯТОК*
1. <i>Вид інтересу</i> (предмет відносин)	об'єктний (особисті немайнові права)	Непідприємницький кооператив
	об'єктний (майнові права)	
2. <i>Наявність публічно-правових засобів досягнення результату</i> (владні повноваження)	відсутні	об'єктний (особисті немайнові права)
		об'єктний (майнові права)
РЕЗУЛЬТАТ	Асоціація	відсутні
	Фонд	делеговані
	Об'єднання співвласників	делеговані
		Громадські об'єднання
		Саморегулівні організації
		Громадські формування

* не підприємницькі кооперативи (як і виробничий кооператив) є винятками із загальних правил побудови системи юридичних осіб

ЗАКОН УКРАЇНИ

«Про внесення змін до Цивільного кодексу України
щодо удосконалення правового статусу непідприємницьких товариств»

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

I. Доповнити Цивільний кодекс України (Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356) главою 8-1 підрозділу 2 наступного змісту:

«ГЛАВА 8-1**НЕПІДПРИЄМНИЦЬКІ ТОВАРИСТВА****Стаття 166-1. Поняття та види непідприємницьких товариств**

1. Непідприємницьким товариством є юридична особа, створена в результаті реалізації права на свободу об'єднання осіб, що не має на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками (членами).

2. Непідприємницькі товариства можуть створюватися як приватнокорисне або суспільнокорисне непідприємницьке товариство.

Стаття 166-2. Види непідприємницьких товариств

1. Приватнокорисне непідприємницьке товариство може створюватися у формі асоціації, об'єднання співвласників, фонду або непідприємницького кооперативу.

Асоціацією є непідприємницьке товариство, створене з метою задоволення особистих немайнових інтересів виключно засновників.

Об'єднанням співвласників є непідприємницьке товариство, створене з метою спільного управління та утримання майна, що знаходиться у власності його учасників (членів).

Фондом є непідприємницьке товариство, в основі якого лежить об'єднання майнових інтересів учасників (членів), для спільного об'єднання коштів (майна), на яке учасники товариства мають майнові права.

Види непідприємницьких кооперативів визначаються законодавством про кооперацію.

2. Суспільнокорисне непідприємницьке товариство може створюватися у формі громадського об'єднання, саморегульованої організації або громадського формування.

Громадським об'єднанням є непідприємницьке товариство, створене з метою задоволення інтересів невизначеного кола осіб та/або суспільних потреб у формі громадського об'єднання, політичної партії, благодійної чи релігійної організації.

Саморегульованою організацією є непідприємницьке товариство, що має делеговані владні повноваження у визначеній сфері професійної діяльності та може формуватися на засадах державно-приватних відносин.

Громадським формуванням є непідприємницьке товариство, що має делеговані владні повноваження з охорони визначених законом суспільних відносин.

Стаття 166-3. Учасники (члени) непідприємницького товариства

1. Учасником (членом) непідприємницького товариства може бути фізична або юридична особа.

Обмеження щодо участі (членства) у непідприємницьких товариствах може бути встановлено законом.

2. Законодавством можуть встановлюватися вимоги щодо мінімальної кількості учасників непідприємницького товариства.

Стаття 166-4. Майно непідприємницького товариства

1. Непідприємницьке товариство є власником:

- 1) майна, переданого йому учасниками (членами) товариства у власність як вступний внесок до статутного (складеного) фонду;
- 2) членських внесків та інших відрахувань;
- 3) продукції, виробленої товариством у результаті господарської діяльності;
- 4) одержаних доходів;
- 5) іншого майна, набутого на підставах, що не заборонені законом.

2. Вкладом до статутного (складеного) фонду непідприємницького товариства можуть бути вступні або членські внески, гроші, інше майно або майнові права, з врахуванням особливостей, передбачених законодавством.

Стаття 166-5. Права учасників (членів) непідприємницького товариства

1. Учасниками (членами) непідприємницького товариства є фізичні та юридичні особи, які вступили до товариства відповідно до його установчих документів.

2. Члени непідприємницького товариства мають право у порядку, встановленому установчим документом товариства та законом:

- 1) брати участь в управлінні товариством у порядку, визначеному в установчому документі, крім випадків, встановлених законом;
- 2) вийти у встановленому порядку з товариства;
- 3) одержувати інформацію про діяльність товариства у порядку, встановленому установчим документом.

3. Учасники (члени) непідприємницького товариства можуть також мати інші права, встановлені установчим документом товариства та законом.

Стаття 166-6. Обов'язки учасників (членів) товариства

1. Учасники (члени) непідприємницького товариства зобов'язані:

1) додержуватися установчого документа товариства та виконувати рішення загальних зборів;

2) виконувати свої зобов'язання перед товариством, у тому числі ті, що пов'язані з майновою участю, а також сплачувати вступні та членські внески, що передбачені установчим документом;

2. Учасники (члени) непідприємницького товариства можуть також мати інші обов'язки, встановлені установчим документом товариства та законом.

Стаття 166-7. Структурні підрозділи непідприємницького товариства

1. На структурні підрозділи непідприємницького товариства поширюється законодавство про філії та представництва юридичних осіб. Непідприємницьке товариство не може створювати інше залежне непідприємницьке товариство.»

II. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України, академік НАПрН України,

О. Д. Крупчан

» липня 2012 року

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження молодшого наукового співробітника відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України Кочина Володимира Володимировича на тему: «Непідприємницькі товариства як юридичні особи приватного права» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

Комісія у складі:

Голова – завідувач відділом проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Луць В. В.;

Члени комісії – учений секретар Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України, кандидат юридичних наук, Гриняк А. Б.; завідувач науковим сектором проблем цивільного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України, кандидат юридичних наук, Солтис Н. Б.

цим Актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Кочина Володимира Володимировича на тему: «Непідприємницькі товариства як юридичні особи приватного права» використані співробітниками відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України при підготовці наукових висновків та пропозицій до проекту Закону України «Про громадські об'єднання» (реєстраційний № 7262–1 від 01.11.2010), які надіслані на розгляд до комітету з питань державного будівництва та

місцевого самоврядування Верховної Ради України (Вих. № 309-01/107 від 09.06.2011).

Голова комісії

Завідувач відділом
проблем приватного права,
професор, академік НАПрН України

 Луць В. В.

Члени комісії

Учений секретар Інституту
кандидат юридичних наук

 Гриняк А. Б.

Завідувач науковим сектором
проблем цивільного права,
кандидат юридичних наук

 Солтис Н. Б.

«2» липня 2012 року